

Tacir Səmimi

ÜÇ MÜDRİK

TACİR SƏMİMİ

ÜÇ MÜDRİK

Bakı – 2022

Redaktoru:

Elnur KAZIMOV
AMEA Tarix İnstitutunun doktorantı

Rəyçilər:

Sönməz ABBASLI
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Elnur ELTÜRK
Meliha TATLI

Naşiri:

Turan İBRAHİMOV

Tacir Səmimi. Üç müdruk.

Bakı, SkyE, 2022, 256 səh.

Bu kitabda müəllifin Əzizə, Məmməd və Əhməd Cəfərzadələrlə bağlı xatirələri, əsərləri barədə mülahizələri, onların təsiri ilə işlədiyi yazılar toplanmışdır.

Kitaba həmçinin Əzizə və Əhməd Cəfərzadənin arxivlərindən götürülmüş bəzi materiallar əlavə edilmişdir. Bu yazılar ilk dəfə nəşr edilir.

Kitab geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ISBN 978-9952-440-33-7

©Tacir Səmimi, 2022

ÜÇ MÜDRİK

Xeyirxah, xoş xasiyyətli insanlar unudulurlar, həmişə sözdə-söhbətdə xatırlanırlar, çünki belələrinin əməli saleh işləri neçə şəxsə xoşbəxlik, nəciblik və səadət bəxş edib. İndi belə yaxşı adamlar az qalıb. Bir də hər kəsin rastına yaxşılardan çıxması həm bir təsadüf, həm xoş bir qarşılaşmadır. Sözümlərin canı odur ki, mən hələ tələbə olarkən bu haqqında söz saldıgım xeyirxah adamlarla az qarşılaşmamışam. Belələrindən biri də Əhməd əmi, yəni filologiya elmləri doktoru Əhməd Cəfərzadədir. Onunla qarşılaşmanın iki xoş təəssüratı unudulmazdır – biri Şirəkli Həsənin kitabının tapılıb bəlli olması, ikincisi, Əzizə bacı – Əzizə xanımla – professor, Xalq yazıçısı Əzizə Cəfərzadə ilə tanışlıq. Bu görüş bundan sonra məni bu qardaş-bacıya möhkəm tellərlə bağladı. Bizim Amasiyada onları hamı sevirdi. Beləcə öz əzizləri kimi doğma adla çağırırdılar – Əzizə bacı və Əhməd – Əfqan əmi (bu onun bəzi siyasi şeirlərindəki istifadə etdiyi təxəllüsdür). Bu da 1948-ci ildə Əhməd Cəfərzadənin Daşkəsəndə tanış olduğu amasiyalılar və daha sonra xalq düşməni kimi Sibirə göndəriləndə iki həmyerlimiz Oxçoğludan Əsəd Məmməd oğlu Həsənov və Balıqlıdan Mövla Dadaş oğlu Ömərovun onunla birgə cəza düşərgəsində olması və aralarında səməmi dostluğun yaranması ilə bağlı idi. Allah sovet düşərgələrində

heç bir səbəbsiz və əsassız əziyyət çəkmiş bu insanlara da rəhmət eləsin! Yadımdadır, bu görüşlər 70-ci illərdən 80-ci illərin ortalarına qədər fasilələrlə davam etdi. İstər Əhməd əmidən, istərsə də Əzizə xanımdan mən çox şey öyrəndim. Onların nəsihət və məsləhətləri ilə öz yolumu müəyyənləşdirdim – bunun folklordan başladığını anladım. Hər iki alimin göstəriş və qeydlərini də fürsət düşdükcə işləyib məqalə halına saldıam.

Arada gərginlik və vacib, qeyri-vacib işlər məni bu xeyirxah adamlardan xeyli aralanmağa vadar etdi, sadəcə, sonralar Əzizə xanımla bir neçə dəfə atüstü-ayaqüstü görüşdüm. Məndən ötrü əlamətdar bir hadisə Məmməd müəllimlə, yəni Əhməd əminin böyük qardaşı ilə görüşməyim oldu. İşin ən qəribəsi budur ki, onunla bütün görüşlərim (cəmi bir neçə dəfə görüşdüm) ayaqüstü olsa da, yaddaqalan oldu. Sonradan bu xeyirxah alimin məsləhəti ilə bir neçə məqalə də yazdım.

...Həsərətini çəkdiyim Turan bəylə, yəni Turan İbrahimovla axır ki, görüşdüm. O, mənə bir neçə kitab bağışladı. Mən beləcə Əzizə xanımın “Folklor araşdırmaları”¹, Əhməd əminin “Yaralı könül”², Məmməd müəllimin “Dənizdən damlalar”³ kitabları ilə tanış oldum. Kitab-

¹ Əzizə Cəfərzadə. Folklor araşdırmaları. Bakı: Elm və təhsil, 2020, – 296 s.

² Əhməd Cəfərzadə. Yaralı könül. Bakı: Elm və təhsil, 2017. – 306 səh.

³ Məmməd Cəfərzadə. Dənizdən damlalar. Bakı: Elm və təhsil, 2020. - 480 s. (+32 səh. şəkil).

ların müsbət təsiri və Turan bəyin isti münasibəti, eyni zamanda Cəfərzadələrə qayğı ilə yanaşması, hər birinin arxivini yaradıb, kitablarını hazırlayıb çap etdirməsi məni də tərpətdi, qələmi götürdüm, kitablardan aldığım təəssüratları yazıya aldım.

Aradan xeyli vaxt keçib, bir də bu qeydlərimə nəzər saldım. Fikirləşdim ki, bəlkə bu yazıları birləşdirib bir monoqrafiya kimi işləyim. Baxdım, yox, bu, mənim ürəyimə yətmir. Düşündüm ki, Əzizə xanım da, Əhməd əmi də, elə Məmməd müəllim də şifahi xalq ədəbiyyatını sevirtilər, bu sevgini onların bir az öncə adlarını çəkdiyim kitablarda görmək olar. Yəni bu kitablarda folklor örnəklərinə də yer ayrılmışdır. Deməli, mən bunu sadə, təbii yazmalıyam. Axı kitab elə yazılmalıdır ki, o oxunsun, anlaşılın dildə olsun. Odur ki, mən də bu üç müdrik, yəni Əhməd, Əzizə və Məmməd Cəfərzadələr haqqında düşüncələrimi qəlbimdən gələn kimi işləmək qərarına gəldim. Bəli, hər bir çap olunan kitab dəyərli oxucular üçün yazılır, yəqin oxucular da öz sözlərini deyirlər.

XATİRƏLƏRİN İŞİĞİNDƏ

Xatirələr munis duyğular olub yaddaşda, yadda, huşda həkk olunur. Onsuz adamı təsəvvür etmək mümkün deyil. Xatırladıqca adamın köksü qabarıq, əhvalı yaxşılaşır, ötənləri-keçənləri sanki bir də yaşayır. O anlar, ötənlər bir kinofilm kimi gözlərinin önündən gəlib keçir; adamı yaşamağa, yaratmağa, xeyirxahlığa, gələcəyə səsləyir. Onun ruhunu oxşayıb könlünü qanadlandırır, damağına dad, gözlərinə işıq verir – ürəyinin sarı siminə toxunur. Xatirələr belədir: ruhu diri, adamı həssas saxlayandır. Könül dünyasının zənginliyini, mənəviyyatın önəmliliyini əks etdirir.

ƏHMƏD ƏMİ

Yaxşı adamlar olmasaydı bu dünyada yaşamaq mənasız, insan ömrü dəyərsiz olardı. Deyirəm, nə yaxşı ki, dünyada yaxşı insanlar var. Belələrindən biri də Ağ-baba-Şörəyelin tanınmış ziyalı Kərim müəllimdi. Kərim Əskərov. Tale elə gətirdi ki, mən Kərim müəllimin oğlu Kamranla yaşıddım, yəni onunla bərabər iki il eyni məktəbdə – Amasiya orta məktəbində təhsil aldım. Daha doğrusu, Kamran doqquzuncu “a”, mən isə “b” sinfində oxuyurduq. Elə ilk günlərdən Kamranla aramızda xoş münasibət yarandı. Bu, aramızda dostluğun əsasını yaratdı. Kərim müəllim də həmişə məktəbə gəlirdi. Onun hazırcavablığı, bəmərə söhbətləri məni özünə cəzb edirdi. Həmişə məktəbə gələndə mənimlə də səmimi görüşürdü. Sonralar bu münasibət daha da qüvvətləndi. Çünki Kərim müəllim həm folklorla yaxından maraqlanan, həm də təbli şairdi, qələm sahibi idi. Onun yaşlı adamlarla, aşıqlarla yaxın münasibəti vardı, saza-sözə vurğun adamdı.

Yadımdadır, həmişə maraqlı adamlar olanda Kərim müəllim məni də yada salar, xəbərdar edərdi. Hə, beləcə bir dəfə Əhməd əmi ilə, yəni Əhməd Cəfərzadə ilə tanış olmuşdum.

Yetmişinci illərin sonlarıydı. Rayona getmişdim. Kərim müəllimlə rastlaşan kimi baxdım müəllimin göz-

ləri parladı:

– Nə yaxşı oldu, mən də səni axtarırdım. Tez ol, min maşına, bulaq başına gedək, səni maraqlı bir şəxslə tanış edəcəyəm.

Bəli, biz gəlib mənzilə çatan kimi baxdım bulağın yaxınlığında bir neçə nəfər əyləşib. Biz salam verib onlarla görüşəndə Kərim müəllim mənim qarşımda dayanan kişini mənə göstərüb dedi:

– Bu, mənim şair-alim dostum Əhməd müəllimdi.

Mən onunla əl tutub yavaşca adımlı dedim:

– Tacir. Mən folklor və etnoqrafiya ilə maraqlanıram.

Əhməd əmi dillənmədi, razılıqla başını tərpətdi. Diqqətlə ona baxdım, gördüm bu nurani kişinin zəngin dünyası var. Öz-özümə düşündüm: “Bu dünyaya necə daxil olacağam? Bu yolu tapsaydım!..”. Yenə Kərim müəllim dilləndi:

– Buraya susmağamı yığılmışıq?! Deyirəm, Əhməd müəllim, sən danışırsan, yoxsa mən? Yaxşı, qoy əvvəlcə mən danışım.

Hə, adamlar bir gün biçinə gedibləmiş. Günorta vaxtı bunlar dincələndə biçinçilərdən biri dil boğaza qoymur, üyüdüüb tökür:

– Mən dünyanın altını da, üstünü də bilirəm, mən...

Bu belə deyəndə yaşlı, təcrübəli biçinçilərdən biri onun sözünü kəsib deyir:

– Lap yaxşı. Sən mənə de görüm bu hansı aydı ot biçirik?

Hə, burda bayaqdan dil-dil ötən çoban qalır mat. Nə desin, ayları bir düz-əməlli bilir ki?! Biri yavaşdan deyir:

– Dekabr ayıdı.

O da bunu eşidən kimi ürəkli-ürəkli deyir:

– Bunu bilməyə nə var. Dekabr ayı deyilmi?

Biçinçilərin içinə gülüşmə düşür, çoban pərt olur.

Söz buraya çatanda Kərim müəllim dedi:

– Bizim kəndin bir “Eyvallah” dayanacağı da var, Əhməd müəllim, bilirsənmi, bunun adı niyə belədir?

Baxdım Əhməd əmi sirli-sirli gülümsündü. Bu gülümsəmə onun bundan xəbərdar olduğunu göstərirdi. Hə, elə ki söz Şirəkli Həsəndən düşdü, Əhməd əmi sözə başladı, nə başladı.

Həsən gəl, ha Həsən gəl,
Yazıq bağrım kəsən gəl.
Günəş batdı, ay oldu,
Ya mən gəlim, ya sən gəl.

Ağbabada quzu var,
Quzuların küzü var.
Görüm çıxsın o gözü,
Kimin səndə gözü var.

Ay ağalar, ay qazılar,
Yar əlimdən getdi mənim.
Yar vəslinə tamarzılar,
Yar əlimdən getdi mənim.

Özünün var idi meyli,
Mən Məcnundum, o da Leyli.
Gözündən tökərək seyli,
Yar əimdən getdi mənim.

Aldandılar mala-pula,
Leylimi verdilər dula.
Bu gecə saldılar yola,
Yar əlimdən getdi mənim.

Heç kimdə olmaz belə dərd,
Həmişə mən deyirəm fərd.
Atası çıxdı çox namərd,
Yar əlimdən getdi mənim.

Həsən ağlar zarı-zarı,
Bir kömək eləsin Tarı.
Aldılar əlimdən yarı,
Yar əlimdən getdi mənim.

Yadımdadır, Əhməd əmi Şirəkli Həsəndən on-on

beş şeiri əzbərdən dedi. Təəssüflər ki, mən çoxunu unutmuşam. Mən də yaşlılardan, daha doğrusu, yaşı yüzü keçən Cəlil babadan Şirəkli Həsənin bir neçə şeirini və bir neçə əhvalatını eşidib yazıya almışdım. Buna baxmayaraq, bu el şairi haqqında bilgim az, təsəvvürüm çox deyildi. Odur ki, dərhal məndə Əhməd əmiyə xüsusi sevgi və hörmət hissi baş qaldırdı. Dedim:

– Əhməd əmi, Şirəkli Həsən haqqında daha nə bilirsiniz?

O gülümsündü:

– Onun bir kitabını tapmışam. Bu kitabça vaxtilə Gəncədə işıq üzü görüb, əski əlifba ilə verilib. Cəmi 32 səhifədir. Şirəkli Həsən ərəb, fars, erməni dillərini yaxşı bilib. Onun sevgilisini Gümrülü, əlli yaşlı dul bir tacirə ərə veriblər. Bu hadisə onu məyus etdiyindən başını götürüb Sarıqamışa gedib, orda da vəfat edib. Bu el şairindən elə bu əl boyda bir kitabça yadigar qalıb.

Unutmamışam, bizim rayon qəzeti “Əmək”də Əhməd əmi Şirəkli Həsən haqqında, onun şeirlərindən örnəklər dərc etdirmişdi. Şirəkli Həsənin kitabının bir üzünü çıxarıb Kərim müəllimə hədiyyə etmişdi.

Beləcə Əhməd əmi ilə tanışlığım başlandı. Baxdım Kərim müəllim də bundan çox razı qaldı:

– Maşallah, sənin zəndinə. Əhməd müəllimi yaxşı danışdıra bildin. Yəni söhbətin yönünü, səmtini tapdın da. Hə, indi onun sirli, sehrili dünyasına daxil ola bilər-

sən. Bu elə adamdı ki, bunun söz dağarcığından söz qurtaran deyil.

Sonralar Əhməd əmi ilə bir neçə dəfə Qaraçanta və Oxçoğlu kəndlərində də görüşdüm. Baxdım Əhməd əmi dostluğa, insanlığa vəfalı, həm də dərdin hər üzünü görmüş adamdı. Bir dəfə Qaraçanta kəndinə Cəlil babamgилə gedəndə söz Əhməd əmidən düşəndə dedim:

- Ay baba, bəs Əhməd əmi Şirəkli Həsəni yaxşı bilir.
- Bayram müəllimin dostunumu deyirsən?
- Hə.

– Ay bala, o, çox çətinliklər görüb. Belə adamlar insaf-mürvət sahibi, halal insanlardı. Sən bu kişinin ətəyini əlindən buraxma, bundan nə öyrənsən karındır. Maraqlıdır, Əhməd əmi alim olsa da özünü adi orta məktəb müəllimi kimi aparırdı. Şöhrətdən, ad-sandan uzaq sadə bir insandı. Elə bu sadəliyi də onu hamıya sevdirmişdi. Bu əziz insanı unuda bilmirəm. Maraqlıdır ki, Əhməd əmi ilə Kərim müəllim arasında qəribə oxşarlıqlar vardı. Bu, öz yerində... Ən qəribəsi budur ki, hər ikisinin arxivləri yağmalandı, o zəngin arxivlərdən faydalana bilmədik.

Bəli, Əhməd əmiyə olan düşüncələrim məni bu yazını yazmağa vadar etdi. Düşünürəm ki, bu ehtiramdan Məmməd, Əhməd və Əzizə Cəfərzadələrin ruhları da şad olacaqdır.

ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏNİN EV MUZEYİNDƏ

Xeyli vaxt keçəndən sonra axır ki, Əzizə xanımın oğlu Turan İbrahimovun cib telefonunu alıb onunla əlaqə saxladım. Danışıb görüşəcəyimiz günün vaxtını müəyyələşdirdik. Nəhayət, gedib mənzilə çatdım. Ev sahibi məni səmimiyyətlə qarşılayıb xoş ovqatla içəri dəvət etdi. Turan mənə Əzizə xanımın indiyə qədər çap olunmuş əsərlərini, onların başqa dillərdə işıq üzü görən kitablarını göstərdi. Bu kitablar səliqə ilə rəflərə düzülmüşdü. Turan dedi:

– Anam hər bir romanı yazmamışdan öncə bu mövzu haqqında axtarış aparar, ona aid materiallar toplayar, ona uyğun dəlillər də əldə edəndən sonra böyük bir zövq və həvəslə işləyərdi. Anamın bütün kitabları həyata belə vəsiqə almışdır.

Turan həmin qovluqlardan bir neçəsini açıb mənə göstərdi. Burada olan əlyazmalar, şəkillər, 30-40-cı illərdə çap olunmuş kitablar səliqə ilə, ardıcılıqla düzülmüşdü. Məni Əzizə xanımın Azərbaycan aşiq və şair qadınları ilə bağlı qovluqları xüsusilə maraqlandırdı. Həm də baxdım ki, burada belə qovluqların sayı az deyil. Bu qovluqlar aşağıda – kitab rəfinin alt hissəsində xüsusi bir bölmədə yerləşdirilib. Mən həmin qovluqların bir neçəsini vərəqlədim. Gördüm ki, burada əlyazmalar, məktublar, şəkillər, digər materiallar kifayət qədərdir. Yəni

hər bir qovluq bir deyil, bəlkə bir neçə kitab həcmində olub öz tədqiqatçısını gözləyir. Bu qeyd etdiyim qovluqlarda həmin aşıq və şairlərlə bağlı materiallar toplanmışdır. Buradakı Əzizə xanımın vaxtilə kiril qrafikası ilə çap olunan əsərləri latın qrafikasında da dərc olunmuşdur.

Muzeyin bir küncündə, rəfin yuxarısında bir yerdə çoxlu audio kasset və diktafon görüb maraqlandım:

– Turan, bunlar nə ilə bağlıdır? Bilirəm, bax burdakı maşınka həmişə Əzizə xanımın istifadəsində olub. Bəs bu audio kassetlər, diktafon?..

Müsaibim gülümsündü:

– Anam yaşlanmışdı, digər tərəfdən xəstələndiyindən daha maşınkada yaza bilmirdi. Bu vəziyyətdən çıxmaq üçün öncə onun dediklərini bir nəfər maşinistkakatibə tutub ona yazdırmaq qərarına gəldik. Amma gördük ki, alınmır. Maşinistka saat 9-dan 17-yə kimi evdə olanda Əzizə ananın ilhamı gəlmir, səhər saat 4-də 5-də ilhamı gələndə maşinistka yanında olmur. Baxdıq ki, nəşə bu alınmır, onda diktafona keçdik. Dedim:

– Sən danış, burdan səsini yazıya çevirmək çətin olmaz.

Anamdan təkidlə xahiş etdim:

– Ana, nə olar Füzuli ilə bağlı bir roman yaz.

– Ay oğul, qoca, xəstə halımda o böyük məhəbbət şairindən nə yaza bilərəm. Bir də bununla bağlı gərək əlimdə materiallar olsun.

Turan o vaxt Londonda işləyirmiş və orada 300 səhifəyə yaxın material toplayıb gətirib. Roman haqqında öz fikirlərini 11 məktubla göndərüb.

Nəhayət, bu tarixi roman – “Eşq sultanı” diktafonda yazılıb Əzizə ananın vəfatından bir az qabaq başa çatdı. Amma redaktə edilməli, əsər səsdə olduğu üçün düzgün montaj edilməliydi. Bunları mənə Turan xatırladıb dedi: “Bu işi Amerikada Alyaskada olanda 2004-cü ildə başa vurdum və 2005-də kitab çapdan çıxdı. Bundan az sonra yenə xaricdə, Londonda işləyirdim. Ordan filologiya elmləri doktoru, professor Tofiq Hacıyevə anamın son kitabını göndərdim. Amma çox narahat idim, çünki redaktədə bəzi cümlələr dəyişdirilmiş, ya da əlavə olunmuşdu. Tofiq müəllim anamın yazı üslubuna, onun dilinə yaxşı bələddi. Qorxurdum ki, birdən bu əsərin hansı hissəsi isə Tofiq müəllimin xoşuna gəlməz. Nəhayət, özümü toplayıb bir neçə gündən sonra Tofiq müəllimə zəng vurdum:

– Romanı oxudunuzmu, necədir?

– Üç gün heç bir iş görmədim, icaslara da getmədim, ancaq “Eşq sultanı”nı oxudum. Elə bildim ki, Əzizə xanım ölməyib, sağdı. Sadəcə, harasa gedib, qayıdıb gələcək.

Sonra nə düşündüsə əlavə etdi:

– Düşünürəm ki, bu kitabın səsli kitab variantını hazırlamaq mümkündür. Belə olsa çox maraqlı olar.

Təbii ki, bu da gözəl təklifdir, fikirləşirəm ki, gələcəkdə “Eşq sultanı”nın səsli kitab variantını da hazırlamağa imkan olacaq.

Tofiq müəllimin təklifi ilə bu kitabı qısa müddətdə audio kitab şəklinə saldım. Bununla yanaşı 2020-ci ildə Audiokitab MMC tərəfindən “Eşq sultanı” kitabı professional aktyorun səsi ilə də audio kitab şəklinə salınıb. Qulaq asdım, çox maraqlı səsləndirilib.

Əzizə xanımın gümüş kəmərinə, yelpazələrinə maraqla baxdığımı görən müsahibim yelpazələrdən birini götürüb dedi:

– Bu leypazələri anam özü hazırlayırdı, bunlardan adamlara hədiyyə etdikləri də olub.

Turan qarının yaxınlığındakı şkafın yuxarı siyirməsini çəkib ordan maraqlı, üzü işləməli əl işləri çıxardı. Baxdım bu tikmələr qeyri-adi naxışlarla işlənib. Turan gülümsündü:

– Bunlar da anamın əl işlərindəndi. Onun quramaları da var. Təbii ki, bu əl işləri də təsadüfən görülməmişdir, yəni anam hansısa romanını, ya da bir elmi yazısını, tədqiqatını davam etdirəndə bəzən dayanmalı olurdu, çətinlik yarandığından bu vaxt belə işlərlə məşğul olub yenidən yarımçıq qalan işini davam erdirməyə çalışır və buna nail olurdu.

Muzey məni çox maraqlandırdığından rəfləri təkrar-təkrar nəzərdən keçirəndə birdən gözümə divardan

asılı tənbur dəydi. Mənim tənburə heyranlıqla baxdığını görən həmsöhbətim ürəyimdən keçənləri anladı:

– Bu tənbur Balakənli Aşıq Sənəmindir. Anam əvvəlcə onun 1928-ci ildə çəkilməmiş şəklini görüb, onu “Qobustan” jurnalında çap etdirib, onu axtardığını bildirib. Beləcə 104 yaşlı aşıqla əlaqə yarada bilib. Xeyli vaxtdan sonra Əzizə ananın həmin kənddə çalışan keçmiş tələbələrindən biri ona aşığın adından məktub göndərəndə bir də bayatı yollayıb:

Eləmi Gülüzənə,
Gün düşüb gülüzənə,
Sənəmi görmək istəsən
Gəlginən Gülüzənə.

Anam dərhal televiziya işçiləri ilə Gülüzən kəndinə gedib. Deyiblər Aşıq Sənəm evdə yoxdu, meşəyə odun gətirməyə gedib. Doğrudan da, xeyli keçəndən sonra Aşıq Sənəm arabanın üstündə odunla gəlib çıxıb. Televiziya işçiləri onu bu şəkildə videoya çəkmək istəyəndə qoymayıb:

– Dayanın bir əl-üzümü yuyum, üst-başımın tozunu çırpıb təmizləyim.

Beləcə rastlaşdılar, sonra şirin söhbət etdilər. Görüşün sonunda Aşıq Sənəm tənburu anama bağışlayıb:

– Görmürsənmi qocalmışam?! Yaşım yüzü keçib...

Daha mənim bu tənburu çalmaq vaxtım keçib. Qoy bu tənbur səndə məndən bir xatirə kimi qalsın.

Beləcə Aşıq Sənəmin bu tənburu anamın ev muzeyinin bir eksponatına çevrilib.

Bir şkafın üç siyirməsində Əzizə xanımın müxtəlif qəzetlərdə işıq üzü görən məqalələri toplanıb. Muzeydəki mis qablar da göz oxşayır, muzeyin görüntüsünə qədimlik, bir əlavə gözəllik qatmaqdadır.

Muzeyin bir yaxşı cəhəti də odur ki, Əzizə xanımın bütün qovluqları, əlyazmaları xüsusi ardıcılıqla arxivləşdirilib. Bunun bir əhəmiyyətli tərəfi də hər bir qovluqdakı materialların olduğu kimi verilməsidir. Yəni orijinalıq qorunmuşdur. Bu qiymətli materiallar öz tədqiqatçılarını gözləyir. Burada onlarca elmi işlərin mövzuları var, maraqlananlar bu zəngin arxivdən faydalana bilərlər.

Yazıçı-alimin oğlu Turanın səmimiyyəti, muzeyin zəngin görünüşü məndə olduqca xoş bir təəssürat yaratdı. Elə onun təsiri ilə bu yazını işlədim. Əzizə xanımın, Əzizə bacının (bizim ağbabalılar ona həmişə belə müraciət edirdilər) müqəddəs ruhu qarşısında baş əyir, ona qəni-qəni rəhmət diləyirəm.

MƏMMƏD MÜƏLLİMLƏ İLK TANIŞLIQ

Nəsibə Balabəyli Qarabağın Füzuli bölgəsindəndi. O, Azərbaycan Dövlət Radio və Televiziya Verilişləri Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin Xalq yaradıcılığı baş redaksiyasında (radio) işləyirdi. Onunla dəfələrlə “İgidnamə”, “Şirvan şikəstəsi”, “Xeyirə qənşər”, “Qərib axşamlar” və digər verilişlərdə iştirak etmişəm. Yəni Nəsibə xanımı yaxşı tanıyırdım.

Bir gün yenə radio verilişlərinin birinə dəvət olunmuşdum. Nəsibə xanım məni görəni kimi gülümsündü:

– Nə yaxşı oldu, Tacir müəllim, sən də gəldin.

Mən bundan bir şey anlamayıb çiyinlərimi çəkdim:

– Nə dediyini anlamadım, bir də həmişə buraya gəlmirəmmi?

– Bilirəm, bu gün səni bir maraqlı adamla görüşdürəcəyəm.

Bunu eşidəndə həyəcanım keçdi, arxayın oldum:

– Belə desənə.

Mən studiyaya getdim, verilişi qurtarıb geri qayıdanda baxdım Nəsibə xanımın yanında orta boylu, qarayanz bir kişi dayanıb. Nəsibə məni görəni kimi dedi:

– Tacir müəllim, tanış ol, bu filologiya elmlər doktoru, professor Məmməd müəllimdi, Məmməd Cəfərzadə – Əzizə xanım Cəfərzadənin böyük qardaşı.

Beləcə mən Məmməd müəllimlə tanış oldum. O,

mənim bir çox verilişlərimə qulaq asdığını dedi, mənim yer-yurd adları ilə bağlı araşdırmalarımı bəyəndiyini bildirdi. Gördüm ki, Məmməd müəllim mənim “Novruz” və “Oğuz eli” qəzetlərində dərc olunan məqalələrimi oxuyub. Mən təəccüblə ona baxanda dedi:

– Sən bu “qara” sözünün dalınca bir az da get, bu barədə daha geniş məlumat verə bilərsən. Yəni sözün bir ipucunu tapdınmı irəli gedəcəksən. Bu, qaranlıqda şam işığında yol getmək kimi olsa da, zəhmətə dəyər. Yəqin ki, bacım Əzizənin “Anamın nağılları”nı oxumusan. Bax, o nağılları danışan ananın sayəsində həyatımız nağıllaşmış, o nağılların şirinliyi və sadəliyi bizim canımıza-qanımıza elə işləyib ki, folklordan, adət-ənənədən, yazı-pozudan ayrılı bilməmişik. Yəni bacım Əzizə bizi – qardaşlarını da dalınca aparıb... Biz həmişə sadəlik, təbiilik, səmimiyyət axtarışında olmuşuq, bunu da folklorda tapmışıq. Mən dilçi, dialektoloq olsam da, xalq yaradıcılığından və etnoqrafiyadan ayrılı bilməmişəm. Xeyli rəvayətlər, deyimlər, atalar sözləri, lətifələr və digər folklor örnəkləri toplamışam. Arada bir belə verilişlər də (radio verilişlərini deyirdi) dəvət edirlər. Yeri gəldikcə də söhbətimin gözünə atalar sözlərindən, zərb məsəllərdən, əfsunlardan qatıb danışırım.

Beləcə Məmməd müəllimlə bu ilk görüşüm məndə bu dünyagörüşlü alimlə əlaqə saxlamağıma səbəb oldu. Düzdür, az görüşsək də Məmməd müəllim məndə xoş

təəssürat oyatdı. Bu müəllimin radio verilişlərində çıxışlarına da maraqla qulaq asıb bu elm adamının az-çox könül dünyasına vaqif oldum.

Məmməd müəllimlə söhbətlərdən hiss etdim ki, o həm Azərbaycan klassik poeziyasını, həm müasir poeziyamızı yaxşı bilir, bundan əlavə gördüm ki, bu müəllimin qaynar təbi var. Düşündüm ki, bu da təbiidir. Yəni irsən keçən bir xüsusiyyətdir. Digər tərəfdən sevindim ki, Əzizə xanımın həmişə həvəslə söz açdığı böyük qardaşı Məmməd müəllimi yaxşı ki, görüb tanış oldum. Həm də bu geniş dünyagörüşlü alim-şairlə tanışlıq neçə-neçə məqalənin yazılmasına səbəb oldu, mənə çox müsibət təsir etdi.

BİR DAHA MƏMMƏD CƏFƏRZADƏ HAQQINDA

Düzdür, mən Məmməd müəllimlə, yəni Məmməd Cəfərzadə ilə çox olmasa da xeyli vaxt görüşüb söhbət etmişəm. Bu görüşlərin çoxu atüstü olsa da məndən ötrü yadda qalan olub. Yadımdadır, həmişə bu görüşlərdə folklordan, yazı-pozudan danışardıq. Adətən Məmməd müəllim deyərdi:

– Necə ki, axar sular axa-axa durulur, insan da şifahi xalq ədəbiyyatından faydalana-faydalana durulur, saflaşır, özünü, soyunu-kökünü tanıyır. Elə buna görə folklor hamını özünə çəkir, özünün heyranı eləyir. Bu cəhətdən sən özünü xoşbəxt adam saya bilərsən. Baxırsanmı, mən dilçi olsam da, folklor məni özünə elə çəkir ki, mən də bu verilişlərə gəlir, ürəyimdəkiləri, yəni elin malını elin özünə ad eliyirəm. Sadəcə, hər hansı bir rəvayətin, əfsunun, deyimnin bir az tozunu-pasını silib, bir az da sığallı təqdim edirik.

Bəli, söhbətimiz bu yöndə gedərdi. Söz yazı-pozudan düşəndə Məmməd müəllim deyərdi:

– Yazı adamdan məsuliyyət və istedad tələb edir, o istər bədii, istər elmi məqalə, bir sözlə, nə olur-olsun... Orda çoxlu sitatlar və terminlər verməklə onu zینətləndirmək, dəyəərə mindirmək olmaz. Yazı nə qədər, sadə, aydın bir dildə yazılsa, başa düşülsə bir o qədər yaxşı-

dır. Uzunçuluq, əllaməlik, gurultulu ifadələr işlətmək ona keyfiyyətsizlik gətirir – bunu hər bir qələm sahibi başa düşməlidir. Üzeyir bəy deyirdi: “Atın şəklini elə çəkmək lazımdır ki, altında “bu atın şəkildir” yazmağa ehtiyac qalmasın”. Bu cəhətdən radionun “Xalq yaradıcılığı. Bulaq” bu yöndə bir məktəb rolunu oynayır. Təbii ki, bu, digər xalq yaradıcılığı verilişlərinə də az təsir etməyib. Sən hələ cavansan, biz yaşlanmışıq, deməli, sözlərimizi desək də, nəşə deyilmənilər də var. Amma hərdən bir yaşlıların dediklərinin əhəmiyyətinə də baxın. Orda gözə dəyəcək nə varsa onu tapıb onun dalınca gedin, o yol hər halda xalqın içinə, həm də gələcəyimizə gedən yoldu – bizi irəliyə, gözəl gələcəyə, firavanlığa aparır.

CƏFAKEŞ ÖVLAD

Əzizə xanımın, yəni Əzizə Cəfərzadənin yanına gedəndə həmişə ürəyimdə tutduqlarımı deyə bilmirdim. Düzdür, o, məni gülər üzlə, səmimi qarşılayırdı, amma ondan nəsə soruşmağa cürətim çatmırdı. Elə bil o da bunu başa düşmüşdü və səbrlə mənim ona nə deyəcəyimi gözləyirdi. Amma məni Ağbaba folkloruna tükənməz maraq rahat buraxmırdı. Axır ki, bir dəfə özümü topladım:

– Əzizə xanım, Sizin Ağbabadan topladığınız folklor materialları olan qovluqlara baxmaq olarmı? Buna icazə verərsinizmi?

Gülümsündü:

– Əlbəttə. Mənim bütün əlyazmalarım, qovluqlarım buradadır, amma dəqiq yerini Turan bilir. O da indi xaricdə BP şirkətində Azəri-Çıraq-Günəşli yatağının istismara verilməsi üzərində işləyir. Amma narahat olma, gələndə əlaqə saxlayar, sonra dediyin qovluqları tapar, baxarsan. Buna Turan etiraz etməz, əksinə, sevinər. Xasiyyətini bilirəm.

Baxdım bu nurani insanın üzündə xoş bir təbəssüm peyda oldu, bu müdrək qadının gözləri də güldü. Anladım ki, bəli, Əzizə xanım Turanla qürurlanır, fəxr edir. Bunu onun bənizinin dəyişməsindən də anlamaq mümkündür. Deməli, Turan Əzizə xanımın etibarını qazanıb,

övlad kimi onun həmişə başını uca edib. Fikirləşdim ki, Turan texniki sahənin mütəxəssisidir axı. Bəs onun folklorla, etnoqrafiya ilə əlaqəsi hardandır? Birdən Turanın tələbə və iş yoldaşı Vilayət müəllimin dedikləri də yadıma düşdü:

– Turan folklorla, ədəbiyyata, yazı-pozuya çox maraqlıdır. Heç bilirsən onda nə qədər əlyazmalar var?! Onun səliqə-sahmanına da söz ola bilməz. Deyir bunların arasında Ağbaba folklor materialları da var. Bunları anam toplayıb yazıya alıb. Bir dəfə materiallara sən də baxsana.

– Bəli, eşitmişəm, amma Turanı görə bilmirəm ki.

– Hə, xaricdə olur, amma arada bir gələndə bəlkə görüşə biləsən.

Beləcə aradan illər keçsə də mən Turanla görüşə bilmədim.

2021-ci ildə bir gün iş yoldaşım Sahibə xanım mənə bir kitab gətirdi, onun üstünə “Nanaylar”¹ yazıldığını görüb çox həyəcanlandım. Baxdım kitabın içində avtoqraf da var. Turan yazıb. Çox sevindim. Nəhayət, iş yoldaşım Afaq xanımdan Turanın cib telefonunun nömrəsini alıb onunla əlaqə saxlayıb Əzizə xanımın ev muzeyinə getdim. Baxdım rəhmətlik Əzizə xanım Turanla qürurlanmaqda, fəxr etməkdə haqlıymış. Turan təkcə

---

¹ Nanaylar /toplayıb tərt. edənlər Əzizə və Əhməd Cəfərzadələr. Bakı: Elm və təhsil, 2021. – 84 səh.

Əzizə xanımın deyil, Məmməd və Əhməd Cəfərzadələrin də kitablarını çap etdirmiş, həm də onların arxivini yaratmışdır. Doğrusu, bu arxivin zənginliyi məni valeh etdi. Burada hər bir əlyazmanın orijinalı var, eyni zamanda hər bir qovluqda olan materiallar ardıcılıqla düzülmüşdür. Bu çətin və məsuliyyəti işi Turan təkbəşinə görüb. Bundan əlavə Əzizə xanımın kiril qrafikasında olan əsərlərini latın qrafikasında yenidən çap edəndə Turan az əziyyət çəkməyib. Onun eyni zamanda çap etdirdiyi hər bir kitaba yazdığı bir neçə səhifəlik qeydlər də Turanın ürək sözləri olub, onun bu işdən xüsusi zövq aldığıнын göstəricisi sayıla bilər. Bu isti adamı cəzb edən sözlər Turanın mənəvi aləmini əks etdirməkdədir.

Nəhayət, Əzizə xanımın 19 dekabr 2021-ci ildə “Zərrintac” ədəbi məclisində 100 illik yubileyinin keçirilməsində Turanın bir daha cəfəqş övlad olduğunu gördüm. O, üz-gözü təbəssüm içərisində Əzizə xanımın əsərləri, onun əl işləri barəsində ətraflı məlumat verdi.

Fikirləşirəm ki, gərək qələm əhli həqiqəti gizlətməsin, gördüyünü olduğu kimi yazsın. Mən də buna riayət etdim. Bəli, Turanın arada bir bayatı, şeir yazması, eyni zamanda ədəbiyyat və folklorə rəğbəti təsadüfi deyil. Çünki Əzizə xanım kimi bir yazıçı-alimin yanında olmaq onun həm ruhunu oxşamış, həm də onda folklorə, etnoqrafiyaya – xalqımızın mənəvi dünyasına tükənməz

maraq oyatmışdır. Elə bu maraq onu da bu yolla addımlamağa vadar etmişdir. Deyirəm kaş bütün övladlar Turan kimi cəfakeş və cana yaxın olaydılar! Nə yaxşı olardı!

UNUDULMAZ ƏHMƏD CƏFƏRZADƏ

Adətimdir, hərdən bir arxivimə baxır, qovluqları, əlyazmaları vərəqləyir, nəşə axtarıram. Daha doğrusu, vaxtilə çap edə bilmədiyim yazılara baxıram. Bu yaxınlarda qovluqların arasından bir neçə saralmış vərəq diqqətimi cəlb etdi. Baxdım bunu Xurşud müəllimdən yazıya almışam. Amma bu yazı eləcə əlyazma şəklində qalıb. Bir də həmin əlyazmanı oxuyub azca əl gəzdirdəndən sonra onu çapa hazırladım.

Xurşud müəllimi, yəni Xurşud Hacı oğlu Məmmədovu hələ rayondan yaxşı tanıyırdım. Səmiri əlaqəmiz vardı. Həmişə olmasa da arada bir Sumqayıta, Xurşud müəllimgilə gedər, ötənləri-keçənləri xatırlayar, şeirdən-sənətdən, folklordan danışardıq. Adətən, Vətən yengəm də bizim bu söhbətlərə maraqla qulaq asardı.

Yadımdadır, həmişə Xurşud müəllim öz əlyazmalarını oxuyardı. Onun maraqlı xatirələri, şeirləri vardı. Onları o, xüsusi zövq və həvəslə oxuyardı. Bir dəfə yenə beləcə şeir oxuyanda nəyisə xatırlayıb əlini dizinə vurdu:

– Əhməd müəllim yaxşı dedi, mən əməl eləmədim. Dedim bu gün eləyərəm, sabah eləyərəm, alınmadı.

Düzü, mən kimdən, nədən söhbət getdiyini anlamadım:

– Ay Xurşud müəllim, Əhməd müəllim kimdi?

– Əhməd Cəfərzadə.

– Əhməd Cəfərzadə?!

Mən təəccüblə müsahibimə baxanda o da təəccübləndi:

– Sən Əhməd müəllimi tanıyırsan?

– Əlbəttə. Dəfələrlə görüşmüşəm.

– Belə de.

Xurşud müəllim əlindəki dəftəri bir tərəfə qoyub mənimlə üz-büz stolda oturdu:

– Mən onunla tarixi bir yerdə – Sabirin heykəlinin yaxınlığında görüşmüşəm. Onunla ilk görüşüm orda, yəni Bakıda olub.

Hə, Sabirin heykəlinin yaxınlığındakı skamyalardan birində əyləşmişdim, xəyal qanadlarına alıb nə bilim məni haralara aparmışdı. Bir də onda gördüm bir səs gəldi:

– Salam əleyküm.

Sanki yatmışdım, ayıldım. Baxdım qarşımda orta-boy, üz-gözündən nur yağan, elə mən yaşda olan bir kişidi, əlini irəli uzadıb. Mən onunla əl tutdum, yanımda yer göstərdim:

– Ay əleykümə salam. Buyur, əyləş.

O əyləşəndən sonra biz bir müddət bir-birimizə baxsaq da danışmadıq. Baxdım axırda müsahibim süku-tu pozdu:

– Burda elə bir-birimizə baxmağamı gəldik? Danışsaq olmazmı? Sən deyəsən şairsən, xəyalın uzaqlara uç-

muşdu.

– Elədir, arada bir yazıram.

– Hə, hiss olunur. Amma bura adamına oxşamırsan.

– Qərbi Azərbaycandan gəlmişəm. İndi Sumqayıtda yaşayıram. Əslən Amasiya rayonunun İlanlı kəndindənəm.

– Bildim, mən də Amasiyada olmuşam. Qaraçanta, Oxçoğlu, Çivinli kəndlərində... Sizin kəndin də adını eşitmişəm. Aşıq Qənbər də sizin kənddəndi.

– Ay qardaş, sənın adın nədi?

– Əhməd.

– Hansı Əhməd?

– Əzizə Cəfərzadənin kiçik qardaşı.

– Tanıdım, lap yaxşı tanıdım.

Beləcə tanış olduq. Sonralar onunla bir neçə dəfə görüşdük. Allah rəhmət eləsin, yaxşı insandı. Mənə xeyli məsləhətlər verdi, di gəl bunların çoxuna əməl edə bilmədim.

– Nə məsləhətləri?

– Dedi “İlanlı” adının mənasına, anlamına fikir ver.

İlanlı pirləri də olub. Bu yer-yurdun gerçək anlamını tap. Sizdə musiqi folkloru çox zəngindir. Bu sahəyə fikir ver. Bu xalq nəğmələri itib-batır, toplamaq lazımdı. Vaxtilə mən də Əzizə ilə xeyli toplamışam. Xatirinə dəyməsin, bir söz də deyəcəyəm.

– Buyur, Əhməd müəllim.

– Yazı-pozu adamı xalqa sözünü nə ilə deyə bilir? Yazdığı şeirlərlə, nəsr nümunələri ilə. Xalq sevgisini nəylə sübut edir? Bu əsərləri ilə. Bir də topladığı folklor örnəkləri ilə. Bu, ümumxalq məhəbbətinin təzahürüdür. Baxıram həmişə elmi məqalələrə fikir verir, şeirlərə az yer verirsən. İndiyə qədər niyə bu şeirlərini bir yerə cəmləmirsən? Cəmlə. Ver baxım, bir xülasə də yazım. Topladığın folklor örnəkləri də bir kitabda cəmləşməlidir, amma... Ömür keçir, vaxt ötür...

Bəli, bu gün də Əhməd müəllimin dediklərini eləyə bilməmişəm. Müxtəlif işlər düşüb araya, bunlar yaddan çıxıb. Beləcə illər bir-birini əvəz edib...

Yadımdadı, bir dəfə Əhməd müəllim dedi:

– Yadıma sizin bir vəsfi-hal düşdü:

Dərədə mal mələdi,
Dili yox, lal mələdi.
İtirmişəm yolumu,
Mənə bir yol bələdi.

Sənə yol bələdçisi də oldum, amma işin irəli getmədi, vaxt da gəlib keçdi.

Gör indi aradan neçə illər keçib. Amma mən o xeyirxah alimi, Əhməd Cəfərzadəni unuda bilmirəm. Unudulası adam da deyildi. O qədər xeyirxah, xoşrəftar, mehribandı ki, elə zənn edirdim ki, bu kişi ya mənim ya-

xın qohumum, ya mənə simsar adamdı. Onda adamlara sevgi və rəğbət vardı. Bilmirəm, unutmuşam, hansısa müdrik deyib: "Dostlarla görüşmək böyük sevinc, onlardan ayrılmaq acı dərddir". Doğrudan da belədir. Əhməd Cəfərzadə kimi dost, müsahib azdır.

SUALLAR, CAVABLAR

Ağbaba-Şörəyeldə, Amasiya rayonunda çox adam Əzizə xanımı, Əzizə Cəfərzadəni yaxşı tanıyırdılar. Əzizə xanımın sadəliyi, gözəl danışığı, adamlara xoş münasibəti, folklorə, etnoqrafiyaya böyük məhəbbəti, nəcibliyi ürəkləri fəth etmişdi. Nə xoş ki mən də onunla dəfələrlə görüşüb nəsə əxz etmişdim. Elə bu “nəsə” məni dərindən düşündürdüyündən Əzizə xanımla görüşər, onu maraqlandıran suallara cavab verməyə çalışardım. Bərkə-boşa düşə-düşə, yoxuşları dırmana-dırmana gedərdim... Getdiyim yol işıqlı bir yoldu – o, folklorə uzanırdı. Bu suallar da o yolda az-çox cavablandırıldı.

ƏZİZƏ XANIM – ƏZİZƏ BACI

Həmişə Əzizə xanım yadıma düşəndə könlüm qanadlanır, ovqatım düzəlir, əhvalım yaxşı olur. Çünki bu nurani insana yaxın qohum, el-obada hörmət sahibi ağ-birçək kimi baxmışam. Dəfələrlə onu Oxçoğluda yaşlı qadınların əhatəsində görmüşəm. Əzizə xanım həm də qadınların qədimi geyim-keçiminə, yəni arxalığına, qurduşkasına, bədənliyinə, qocüyünə, qıdanısına, araqqınına, dingəsinə maraq göstərirdi. Dingənin qabağından sağ və sol tərəfdən gümüş zəncirlə, qarmaqlarla qızıl pullar – pərəklər bənd edilmişdi. Nanay oxuma, qımqımı demə, tırınqı söyləmə də onun könlünə yatırdı. O, kəsib-tikmə ilə də çox maraqlanırdı. Savadsız, yaşlı qadınların işlədikləri əl işlərinə heyranlığını gizlədə bilmirdi. Əzizə xanımı gərdəkbaşılar da çox heyrətləndirirdi. Qadınların “Əzizə bacı” adlandırdıqları bu humanist, alicənab, nəcib xanım xalı-xalçalara, adicə cildən toxunan həsirlərə də maraq göstərirdi, deyirdi:

– Əsl sənət nümunələridir. Bunları qoruyub saxlamaq lazımdır.

Əzizə xanım həmişə yaşlı qadınları axtarıb tapır, onlarla məclis qurur, onların söhbətinə xüsusi həvəslə qulaq asırdı. Adətən, kənddə qız-gəlinlər hörmət əlaməti olaraq Əzizə xanıma “Əzizə bacı” deyə müraciət edirdilər. Hiss olunurdu ki, onun adı çəkildə üzlərdə tə-

bəssüm görünür, gözlərdə parlaqlıq artırdı.

Mən Əzizə xanımla dəfələrlə görüşmüşəm. Bir dəfə görüşlərimizin birində Əzizə xanım mənə dingəni göstərib dedi:

– Sən bu haqda nə deyə bilərsən? Bunu necə düzəldirlər?

– Dingə gəlinlərin baş geyimidir. Bunu adətən qızgəlinlərlə zərgərlər hazırlayırlar.

Yəni dingənin sağnağını ələk sağnağından gəlinin başının ölçüsündə hazırlayır, üstünə yeddi rəng ip çəkib süsləyirlər. Dingənin önünə qızıl pullar – pərəklər bənd olunur. Sağdan və soldan gümüş zəncir və gümüş qarmaqlarla gümüş pullar dingənin üstünə əlavə olunub onun gözəlliyinə gözəllik qatır. Bu pulların sayı iyirmi dörd olur. Bunlardan başqa dingənin qabağının tən ortasına gildira bərkidilir. Bu, gümüşdən hazırlanır. Təbii ki, gildira, pərəklər, gümüş qarmaqlar və s. zərgərlər tərəfindən hazırlanır. Həm də dingənin yuxarisına-dairəsinə qızıl pullar düzülür, tən ortasına isə bir mahmudiyyə deyilən qızıl pul qoyulur. Dingəni sağ və sol birçəkliklər tamamlayır. Bu birçəkliklər adətən gümüşdən, ya da qızıldan hazırlanır. Gəlin hörüklərini həmin birçəkliklərdən keçirir. Dingənin üstündən bir neçə dəsmal bağlanır. Nəçək, vala, püşü, gülbəngi, kələğayı və başqa dəsmallar bir-birinin üstündən bağlanır.

– Gildira nə deməkdi? Maraqlanıbsanmı?

– Gildira da “gildir” sözündəndi. Su damlasını an-dırır. Dilimzdəki “gildir-gildir” də eyni anlamdadır, yə-ni “su damcısı” mənasında.

– Dingəni kimlər qoyurlar?

– Gəlinlər. Qızlar ancaq araqçın qoya bilərlər. Din-gə bir növ gəlinlərin gəlinlik simvoludur desəm daha doğru olar.

Baxdım Əzizə xanım mənə çox diqqətlə qulaq asır, həm də məni utandığımdan tər basıb. Əzizə xanım gü-lümsündü:

– Sən maraqlı oğlansan, baxıram, etnoqrafiyaya, folklorla ürəkdən bağlısan. Bu çox yaxşıdır.

Beləcə Əzizə xanımla daha yaxından tanış olub onun etimadını qazandım. O vaxtlar həvəskar toplayıcı olsam da Əzizə xanımın mənə dəyər verməsi, isti sözləri məndə folklorla, etnoqrafiyaya olan marağımı bir az da artırdı. Bu yöndə axtarışlarımı və toplama işlərimi da-vam etdirdim. Etiraf edirəm ki, Əzizə xanımın xoş münasibəti, ümidverici sözləri mənim folklorşünas kimi formalaşmamda az rol oynamadı. Buna görə də bu nəcib insanı, böyük alim və yazıçını özümün müəllimlərimdən biri hesab edirəm. Onu həmişə minnətdarlıqla yad edirəm. Çünki Ağbaba folklor örnəklərini, xüsusilə nanayla-rı toplayıb yazıya alan ilk alim Əzizə Cəfərzadədir. Ruhu qarşısında baş əyir, ona qəni-qəni rəhmət diləyirəm.

ÖTƏNLƏRDƏN-KEÇƏNLƏRDƏN

Hərdən bir arxivimə əl gəzdirir, əlyazmalarımı gözdən keçirirəm. Bu yaxınlarda yenə bəzi qovluqlara baxanda gözümə bir saralmış vərəq sataşdı. Baxdım bunu tələbək illərində qeyd etmişəm.

“Bəzən həyatda elə sözlərə, ifadələrə rast gəlirik ki, onları elmi kitablarda belə tapmaq olmur, yəni hər hansı bir sözü və ya ifadəni dəqiqləşdirmək üçün yaşlılarla münasibət qurmaq daha münasibdir. Çünki onlar böyük təcrübə sahibi, yaşadıkları bölgəyə, regiona yaxşı bələddilər. Buna görə də onlardan öyrənilən bilgi çox vacib bilgidir”. Bunu mənə Əzizə xanım Cəfərzadə xatırladı, sonra bir neçə sözün, ifadənin izahını verməyi tapşırıb dedi:

– Unutma, bunlar səni kimi cavanların işi olmaqla bərabər, həm də bu ərazinin dialektinə, danışığına bələd olanların müqəddəs vəzifəsidir.

Əzizə xanımın sualları, qeyd etdiyi söz və ifadələr bunlardır:

- Mamanı oynamaq nədir?
- “Dördünə ha dördünə” holavarlar oxunanda nə nəzərdə tutulur?
- Qırtdatmaq nədir?
- “Nə ucudu, nə ortası, çıxıb qarın-qartası” bu nə ilə bağlıdır?

Zotxanmaq,
Zoqqullamaq,
Künkünü çıxmaq,
Qarama,
Əndək-döndək,
Hörtdəmə.

Bu sözlərin mənaları, anlamları nədir?

– Öncə birinci suala (Mamanı oynamaq nədi?) cavab vermək istəyirəm. “Mamanı” adlı bir deyim də məlumdu, bunu bir və ya bir yarım yaşda olan oğlan uşaqlarının hər iki əlindən tutub onunla üzbəüz oturub, onu sağa, sola yırğalayıb belə oxuyardılar:

Mamanı, ay mamanı,
Hanı balamın tumanı?
Tumanı ağac başında,
Dayısıgilin tuşunda.

Dayısı tapar gətirər,
Cevinə təpər gətirər.
Dayısı buna neyniyər,
Şaldan-şuldan eliyər;
Alar bir dəstə tikanı...
Dağlam-dağlam eliyər.

“Mamanı oynamaq” ifadəsi bununla bağlıdır, yəni “birisinin bilərəkdən özünü avam kimi aparması” anlamındadır.

“Dördünə ha dördünə” holavar oxuyanda nəqarət kimi verilir. Bu hodaqlara işarətdir: diqqətli olun. Burada dörd hodaq (öküzləri sürənlər) nəzərdə tutulur. Əkinçilikdə bir kotana dörd boyun (cüt) öküz qoşulduğundan dörd hodaq tələb olunurdu. Birinci boyuna nəzarət edən hodağa xorazan hodaq deyirdilər. Maraqlıdır ki, bu öküzlər də olduqca güclü heyvanlar olduğu kimi, xorazan hodaq da ən təcrübəli hodaq sayılırdı, o yeri gələndə rəncbəri də əvəz edə bilərdi. İkinci boyun qarayıq adlanırdı. Bu öküzlər də nisbətən güclü öküzlərdi. Üçüncü boyun hörükləmə, dördüncü boyun yedəkləmə adlanırdılar. Bu hər iki boyun nisbətən zəif heyvanlardı.

“Qırtdatmaq” “dişləmək” mənasındadır. Məsələn: qırtama çay, yəni qəndi dişləməklə (qırtdatmaqla) içilən çay. Yəni “qırtdatmaq” “qırtdama”dan yaranıb. Özünü yekə aparan, ədalı adamlar nəzərdə tutulur.

“Nə ucudu, nə ortası-çıxıb qarın-qartası” atalar sözü iş bacarmayanlarla bağlı yaranmışdır. Yəni işə başlamışdan az keşməmiş az qalır birtəhər olsun, tələb olunan kimi işləyə bilmir.

“Zodxanmaq” dialekt söz olub, “yazıqlanmaq” anlamındadır.

“Zoqqullamaq” “sızıldamaq”, “ağırmaq”, “zarı-

maq” mənalarıdadır, bu da dialekt sözdür.

“Künkünü çıxmaq” “künkün” (“qozbel”) sözündədir, “künkünlü” də bu sözdən yaranıb, mənası “qozbel olmaq” deməkdir.

“Qarama” – bu da dialekt sözdür, anlamı “qapaz”dır.

“Əndək-döndək” göründüyü kimi iki sözdən (əndək+döndək) ibarətdir. “Əndək” əlin içinə, “döndək” əlin arxasına deyilir. “Əndək-döndək” (adam) deyəndə tez-tez dəyişən adam, halal olmayan, kələkbaz adam nəzərdə tutulur.

“Hörtdəmə” çiy süd içməyə deyilir.

Allah Əzizə xanıma qəni-qəni rəhmət eləsin, gec olsa da bu qeydləri oxuyub onun dediklərinə əməl etdim, ruhu şad olsun.

SÖZ SÖZÜ ÇƏKƏR...

Əzizə xanım həmişə sözü, onun məna çalarlarına, onun yaratdığı yeniliyə, onun dilin zənginliyinə əhəmiyyətini deyər, dialekt sözlərə də xüsusi fikir verməyi tövsiyə edərdi. Deyərdi:

– Bu sözlər unudulmamalı, yeri gəldikcə izah olunub, anlamının açılması lazımdır. Bu da həmin regiondakı ziyalıların, həvəskarların, mütəxəssislərin işidir. Mən bununla neçə dəfədir ki, Qaraçantaya, Oxçoğluya gəlib-gedirəm, bəzən elə sözlər, ifadələr eşidirəm ki, mənası, anlamı bəlli deyil. Belə sözləri, ifadələri izah etmək, bu barədə mülahizə söyləmək gərəkli olar. Yeri gələndə bunları yaşlı adamlardan da soruşub öyrənmək mümkündür. Mən bunlardan bir neçəsini qeyd etmişəm. Bunlar aşağıdakılardır:

Xaltax

Xocan

Xıbar

Xapan qalmaq

Xapatmax

Tırta

Tırtıya qatmaq

Xışrik

Xopana getmək

Xər-xəşək
Xotux.

“Daradatdıynan qırx atdıynan “ ifadəsinin mənası nədir?

“Cinni Cəfərin qoşunu” deyimi nə ilə bağlıdır?

Maraqlıdır ki, bu qeydlər uzun illər qovluqlardan birinin arasında idi. Bir dəfə təsadüfən bu saralmış vərəq gözümə sataşanda oxuyan kimi dərhal rəhmətlik Əzizə xanımın nurlu sifəti gözlərim önündə canlandı. “Bəs indiyə qədər bunu niyə xatırlamamışam?!” – öz-özümü qınadım da. Gec olsa da səhvimi düzəltmək, yəni bu deyilən sözlərə kifayət qədər izah verməyi özümə borc bildim.

Xaltax – saxta anlamındadır. Məsələn, xaltax adam.

Xocan – əli əyri, oğru, kələkbaz (adam).

Xıbar – daş qırığı. Simic, qəlbi qara adama el arasında “daş qırığı” deyirdilər.

Xapan qalmaq – boş qalmaq, əl-ayağı bağlı qalmaq

Xapatmaq – qarapmaq

Tırta – mənşəyi bilinməyən xörək, daha doğrusu, çoxu su və göyərtidən ibarət duru aş. Yəni suyun gözü-nə bir-iki ovuc un əlavə edirdilər, bol göyərti atırdılar. Aclıq və qıtlıq illərində əsl kasıb yeməyi idi, adamları aclığın pəncəsindən qurtarırdı. Bu tirtadan ərzağı olmayan qonşulara da pay verilirdi.

Tırtıya qatmaq – adam yerinə qoymaq. “Səni tırtıya qatan yoxdu” ifadəsi də adam yerinə qoyulmayan şəxs haqqındadır.

Xışrik – dolu. Bu dolu payızda yagan yağmura deyilirdi, yazda yagan doluya dumurça deyirdilər.

Xopana getmək – Qazaxıstana, xam torpaqlar deyilən əraziyə getmək. Buradakı “xopan” sözü iki hissədən (xop+an) ibarətdir. “Xop” kətanın torpağı çevirən, əkən iti tərəfidir, “an” isə cəm şəkilçisini ifadə edir, burdan “xopan” “xoplar” anlamına gəlir. Bu da əkinçiliklə bağlı yaranmışdır. Söhbət əkiləcək xam torpaqlar haqqındadır.

Xər-xəşək – zir-zibil.

Xotux – qoduq.

Rəhmətlik Əzizə xanımın verdiyi iki sualın cavabı isə hələ tam dəqiqləşdirilmədiyindən bunu cavabsız buraxmalı oldum. Sadəcə xeyli düşünüb-daşınmağa ehtiyac var, buna görə tələsməyi məqbul hesab etmədim.

DÖRD RƏVAYƏT

Əzizə xanımın xasiyyətinə bələd olmuşdum, həmişə bizim bölgənin folkloruna, etnoqrafiyasına maraq göstərər, yeri gələndə də ya tapşırıq, ya da bir nəsihət verər, məni arxarıqlara istiqamətləndirərdi. Düzdür, həmişə onu hərarətlə qarşılasam da utancaqlığım onun xoşuna gəlməzdi, deyərdi:

– Abır-həyalı olmaq yaxşıdır, amma bu qədər utancaqlıq olmaz. Bunu eləmə, sonralar mənim nə dediyimi anlayacaqsan, indidən bunu kənara at, özünü sərbəst apar-sıxıntıdan da uzaq ol.

Bu sözləri eşidəndə onun gülümsər sifətinə baxanda gözlərindəki səmimiyyət məni təəccübləndirərdi. Mənimlə olduqca mehriban rəftar edər, özünü çox sadə aparardı, sanki bu görkəmli şəxs alim-yazıçı deyil, elə bil adi bir kəndli qadınlardan biridir. Eynilə bizim ağbabalı, şöreyelli qadınlarımız kimi. Deyəsən, o, mənim ürəyimdən keçənləri baxışlarımdan oxuyardı:

– A bala, sadəlik gözəl xasiyyətdir, burda təəccüblənəsi bir şey yoxdu.

Elə ki mənim qırışığımın açıldığını görən kimi deyərdi:

– Sizin bu ərazi qəribə yerdi, bəzən çox qəribə sözlərə, ya da elə folklor mətnlərinə rast gəlirəm ki, maraq məni rahat buraxmır – bunları öyrənməyə çalışıram. İn-

di səndən dörd zərb məsəlin rəvayətlərini soruşacağam.

– Buyurun, Əzizə bacı.

Gülümsündü:

– Maşallah, afərin... Demək, sən də adamlardan, qız-gəlinlərdən bu müraciəti öyrənmişən.

Müsahibim mənə dillənmədiyimi görüb söhbətinə davam etdi:

– Dünənki vaxtdır. Yəqin eşitmişən, bunun rəvayəti necədir?

– Deyirlər keçmişdə bir qoca padşah varmış, bunun cavan bir arvadı varmış. Bir gün gəzməyə çıxanda arvadını da özü ilə bərabər yaylağa gətirir. Bunlar orda bir cavan çobana rast gəlirlər. Arvadın gözü çobanı alır, çoban da yaxşıca gərnəşir. Padşah isi başa düşdüyündən ordan saraya dönən kimi həmin çobanı yanına çağırır deyir:

– Çoban, bir günlüyə padşahlığımı sənə verərəm, sən də çobanlığını mənə ver.

Çoban qorxusundan dərhal padşahın dediyini yerinə yetirir, paltarlarını, çarığı, çomağını padşaha verir. Özü də onun paltarını geyib taxtda oturur. Xəbər verim padşahın cavan arvadından. Bu bir boxça eləyib gəlir çobanın yanına. Çoban deyir:

– Sən bir otur dincəl, mən də bulaqdan bir az su gətirim.

Bu boş vedrəni palçıqlı su ilə doldurub arvadın

başına tökür. Dərhal arvad ordan çıxıb gedir. Nolacaq, padşah çobana paltarını verib yola salır. O, bir neçə gündən sonra yenə arvadı ilə bərabər yaylağa, həmin çobanın yanına gəlir. Çoban yenə arvadı görün kimi gərnəşir. Padşah deyir:

– Ay arvad, bu çoban niyə belə gərnəşir?

Arvad başını bulayır:

– Dünənki vaxtdı, dəliliyi tutub.

– Məmmədqasım ağanın dəftərinə yaz. Bu nə deməkdi?

– Məmmədqasım ağa Gümrü şəhərinin birinci dərəcəli gildiya taciri olub. Ağanın şəhərin bir neçə yerində mülkləri, karvansarası olub. Orada qırx dükkanı varmış. Onun qırmızı kərpicdən tikilən üçmərtəbəli mülkü bu günlərə qədər qalıb, indi orada Gümrünün tarix muzeyi yerləşir. Məmmədqasım ağa çox xeyirxah adamdı, həmişə kasıblara əl tutardı. Adamlar utanmasınlar deyə bir nəfərə bir dəftər verib tapşırırmışdı ki, kim buraya gəlsə bu dəftərə alacağı pulun miqdarını yaz, guya məndən borc alıb. Amma o borc almağa gələn adamlardan heç vaxt borcu almağa maraqlanma. Belə eləyirəm ki, utanmasınlar.

Hə, bu deyim də Məmmədqasım ağadan qalıb, yəni xeyirxahlığı təmənna ilə etmirlər.

Bunu adətən, yaşlılar daha çox işlədirlər.

– Bu xına o xınadan deyil. Bu barədə nə deyə bi-

lərsən.

– Bunun da bir rəvayəti var. Bir qarının bir qız nəvəsi varmış. Həmişə qarının başı ağrıyanda başına xına qoyan kimi qız da başlayarmış oynamağa. Beləcə buna adət edirlər. Bir gün qız ərlək vaxtına çatır, onu bəyənlirlər. Bəy adamları onu bəy evinə aparmağa aparanda əlinə xına qoyan kimi qız oynamaq istəsə də nənəsi qoymur:

– Bala, bu xına o xınadan deyil.

Qız işi başa düşür.

– Hə, bəs “Qonşu kənddə mala gedir, pulunu məndən xəbər alır” nə deməkdir?

– Bu, Aşıq Qənbərin sözləridir. Qonşulardan biri qonşu kənddə naxırçılıq edir. Bir gün Aşıq Qənbərə rast gələndə deyir:

– Ay Qənbər, mən görən bu naxırçılıqdan nə qədər pul alacağam?

Aşıq əlini əlinə vurub ucadan qəhqəhə çəkir:

– A kişi, qəribə adamsan. Mala gedən sənsən, pulu məndən xəbər alırsan?

Ona kimi adamlardan biri Aşıq Qənbərə deyir:

– Sən nəyə gülürsən, anlamıram?

– Gülməyim neyləyim. Bu, qonşu kənddə mala gedir, pulunu məndən xəbər alır.

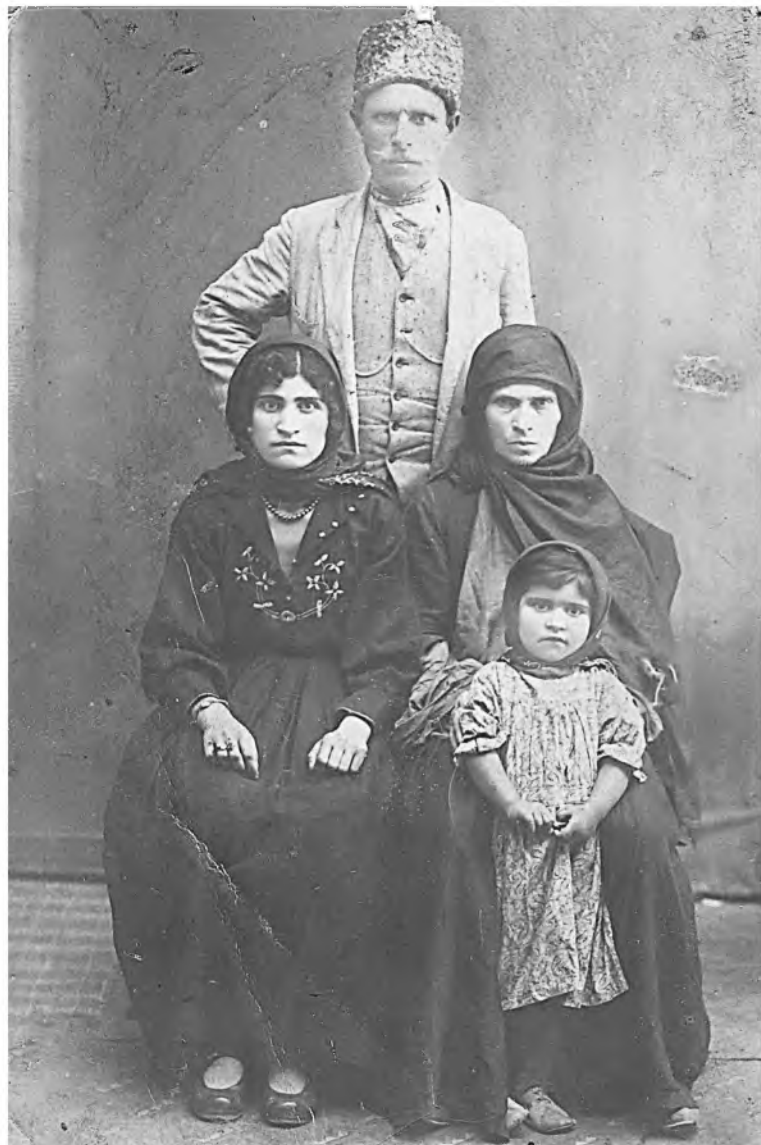

MÜLAHİZƏLƏR, DÜŞÜNCƏLƏR

Xeyirxah, qəlbi təmiz insanların kitabları da adama xoş təsir bağışlayır, çünki həqiqəti yazır, duyğulu olduqlarından yazdıqları adamda maraq və sevgi doğurur. Elə bunun təsiri ilə bəzən adam ürəyindən keçənləri ağ və rəqlərə tökür, müəllifə münasibətini, minnətdarlığını bildirir. Əsər nə qədər sadə, onun dili nə qədər danışıq dilimizə yaxın olsa, bir o qədər yaxşı qavranılır, yadda qalır, sevilir. Gurultulu sözlər, pafos, bəlağətli cümlələr, qəliz terminlər ağırlıq və anlaşılmazlıq gətirdiyindən kitab hansı həcmdə olur-olsun oxunmur, diqqəti cəlb etmir. Elin sözü gözəldir, sadəlik də yerində.

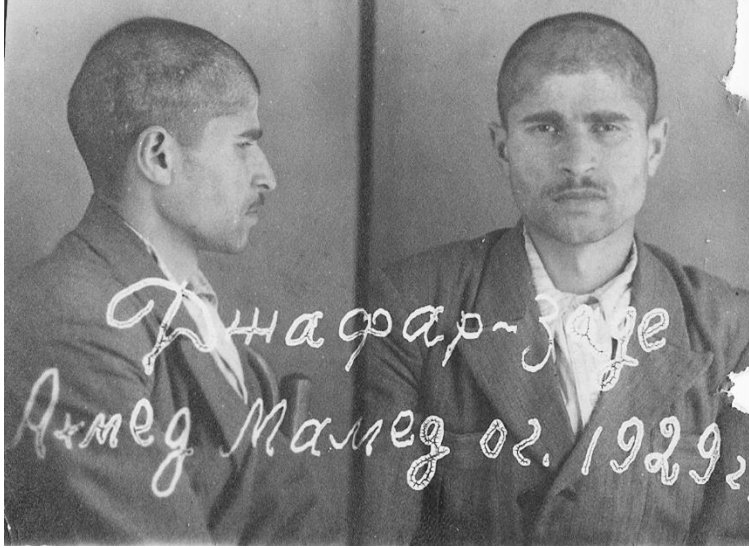
**ŞƏKİLLƏRDƏ
YAŞAYAN XATİRƏLƏR**

*Məhəmməd Cəfər oğlu, Böyükxanım Cəfərzadə, Rübabə nənə
və Əzizə Cəfərzadə (1925)*

Əzizə Cəfərzadə anası Böyükxanım Cəfərzadə ilə (1952-54-cü illər)

Əhməd Cəfərzadə xalq düşməni kimi həbs edilərkən (1953-cü il)

Soldan sağa Əhməd və Məmməd Cəfərzadələr Tağılı kəndində öz müəllim yoldaşları ilə (1960-cı il)

*Əzizə Cəfərzadə anası Böyükxanım cəfərzadə ilə söhbət edərkən
(1975-ci il, Tava kəndi)*

Əzizə, Rauf-Azər, Əhməd və Məmməd Cəfərzadələr

Əziza Cəfərzadə

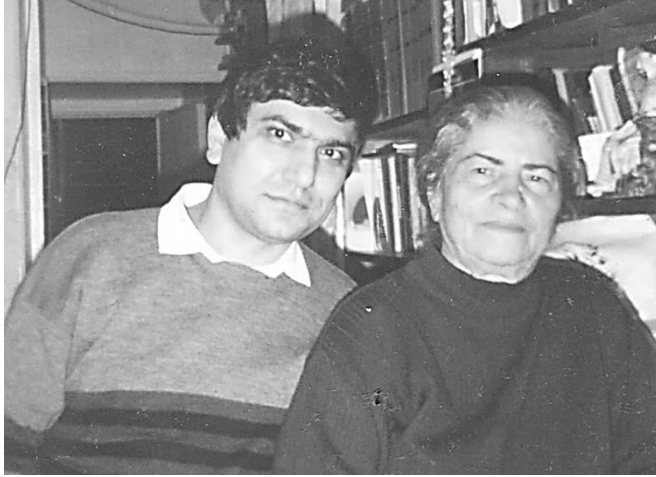

Məmməd Cəfərzadə

Əhməd Cəfərzadə

Turan İbrahimov anası Əzizə Cəfərzadə ilə

*Oturanlar soldan sağa: Qəzənfər Paşayev, Məmməd Cəfərzadə,
Əzizə Cəfərzadə,
Ayaq üstü, soldan sağa: Məhərrəm Qasımlı, Elxan Məmmədli,
Bəhlul Abdullayev*

*Tacır Səmimi və Turan İbrahimov Əzizə Cəfərzadənin
Ev muzeyində (2021)*

Tacır Səmimi Əzizə Cəfərzadənin Ev muzeyində (2021)

“NANAYLAR”

Hörmətli Turan bəyin “Nanaylar” kitabına (kitabın tərtibçiləri Əzizə xanım və Əhməd Cəfərzadələrdir) avtoqraf yazıb mənə göndərməsi məni həm sevindirdi, həm də kövrəltdi. Çünki ötənləri-keçənləri, Əzizə xanıma, Əhməd əmini bir də xatırladım. Digər tərəfdən nanaylar ilk dəfədir ki, ayrıca kitab kimi çap olunur. Bu da əlamətdar hadisədir. Düzdür, indiyə qədər S.Ağbabalının, A.Ağbabanın, S.Orucoğlunun, S.Hacıyevanın, eləcə də mənim bəzi kitablarımda nanaylardan örnəklər işıq üzünə görüb. Sevindirici haldır ki, Ağbaba-Şörəyeldə eloba arasında geniş yayılmış olan nanaylar, yəni xalq nəğmələri ayrıca kitab kimi işıq üzünə görmüşdür. Kitaba Əhməd Cəfərzadə ətraflı ön söz yazmışdır. O yazır: “1948-ci ilin payızında Daşkəsən mədənlər idarəsinin klubunda işləyirdim. Bu vaxt Ermənistandan minlərlə azərbaycanlıyı zorla Azərbaycana köçürürdülər. Onların bir hissəsi Daşkəsənə yerləşdirilmişdi. Bir axşam işıq söndürüldüyü üçün kino tamaşası göstərilmədi. Köçkünlərdən bir neçə nəfər gənc səhnəyə çıxıb “nanay” deməyə başladı. Məlum oldu ki, bunlar Öysüzlü, Göllü, Quzükənd və s. kəndlərdən gələnlərdir”. Bu qeydlərin bir əhəmiyyəti də odur ki, Əhməd əminin nanaylarla nə vaxtdan tanışlığını əks etdirir. O, sonralar ağbabalılarla dostluq əlaqələri yaratmasını da göstərir. Ağbaba folk-

loru və etnoqrafiyası ilə tanışlıq onda Ağbaba adət-ənənələrinə, şifahi xalq ədəbiyyatına maraq oyadır. Bunu yazıçı-alim belə qeyd edir: “1960-1986-cı illərdə Amasiya rayonunun əksər kəndlərinə, xüsusilə Oxçoğluna döndönə, müxtəlif hadisələrlə əlaqədar getdim”. Bu qeyd olunanlardan Əzizə xanım və onun nanayların ilk toplayıcıları olduqları bəlli olur. O, Ağbabada hələ də davam edən mühafizəkarlığın olduğunu da yazdığı unutmur: “Bu yerlərdə qız-gəlinin yad kişi yanında nəyinki yaşmaqsız görünməsi, hətta səsinin belə ayıb hesab olunduğu üçün 1950-60-cı illərdə nanayları yazmaq çox müşkül məsələ idi və bunu mənimlə birgə gedən bacım, yazıçı-alim Əzizə Cəfərzadə həll edə bildi. O, 35 nanay yazdı”.

Əhməd əmi Ağbabadakı mühafizəkarlığı olduğu kimi vermişdir. Etiraf edirəm ki, elə Əzizə xanım və Əhməd əminin təsiri ilə mən də nanaylarla 70-ci illərin sonlarından maraqlanmağa başladım. Baxdım ki, nanayların formalaşmış yayılmasında qız-gəlin məclisləri xüsusi rol oynayır. Bu məclislərdə bir qayda olaraq kişilər, cavan oğlanlar iştirak etmirlər. Bir növ burada qız-gəlinə sərbəstlik verilir. Yəni ürəyi bir-birini tutan qız-oğlan könlü üstəyənə sevib-seçə bilsin. Bu məclislər də müxtəlif vaxtlarda, mərasimlərdə həyata keçirilirdi. Adətən Novruz bayramında “çillə-çillə çıxaranda”, yayın sonu və payızın əvvəllərində qış ərzağı hazırlığında, daha doğrusu, ərşəkəsmə və yarma-bulğur iməciliklərində

yığnaq keçirilən evdə kişi qismi olmur, evin bacası açıq saxlanırdı. Bunun da səbəbi vardı. Cavan oğlanlar bacadan gözü tutan qıza öz sözünü vəsfi-halla deyirdi. Təbii ki, qız da ona eynilə vəsfi-halla cavab verirdi. Bu cavab qızın “hə”sini (Ağbabada buna “həyə” deyirdilər), “yox”unu bəlli edirdi. Təbii ki, bu vəsfi-halların xeyli hissəsini toplayıb yazıya almışam. Vaxtilə Əzizə xanımın məsləhətini unutmamış, bununla bağlı bir məqalə də işləmişəm.

Əhməd əmi burada nanayların harada, necə oxunması haqda da kifayət qədər məlumat verir: “Nanaylar adətən çalğısız, tək-tək hallarda teşt, tabaq dınqıldatmaqla ifa olunurdu. Adamlar üz-üzə və ya dairə şəklində durur, hərə bir nanay deyir, cavanlar xorla naqəratla cavab verirdi. Bir sıra hallarda bu nanayın avazı ilə araya girib oynayanlar da olurdu. Onda avaz dəyişdirilir, yavaş və sürətli olurdu. Nanay deyəndə nanayı eyni sözlə başlamalı idilər, eyni sözlə nanay deyə bilməyən dəstə uduzmuş hesab olunurdu. Amasiya (Ağbaba və Şörəyel hissələrində) rayonunda nanayların böyük əksəriyyəti məhəbbət mövzusunda idi.”

Etiraf edim ki, bu qeydlər böyük əhəmiyyətə malikdir. Nanaylar Ağbabada yayılmış xalq nəğmələri olsa da bir o qədər də qədim tarixə malikdir. Keçmişdən indiyə qədər xeyli inkişaf etmiş, hətta toy şənliklərinə, mağarlara daxil olmuşdur. Təbii ki, kitablarımın birində bu

barədə məlumat vermişəm.

Nanay oxumada nanay arası (bir beytdən ibarət olurdu), avazlama hər bir nanayın motivi, yəni havası sayılırdı. Məsələn:

Ay lalam səni, ay lalam səni,
Qız, anam qoymur mən alam səni.

Ala gülbəngi, ala gülbəngi,
Ala boynuna dola gülbəngi.

Əhməd əminin dediyi kimi, avazlamanın tempinə uyğun ya yavaş, ya da sürətli nanay oxunurdu. Bu verdiyimiz birinci nanayarası, avazlama yavaş, ikinci nümunə sürətli oxunandır. Nanay oxumada yallı əsas rol oynayırdı. Burada ayaq və əl hərəkətlərinə xüsusi fikir verilirdi. Yəni “çəçələbarmaq tutub” zövqlə, həvəslə oynayır, oynayanlar ayaqlarını eyni vaxtda qaldırıb-endirir, yırğalana-yırğalana oynayırdılar.

“Nanaylar” kitabı təkcə Ağbaba folklorunun zənginliyini deyil, oradakı ədəbi mühitin ab-havasını da, müxtəlif toponimləri, oğlan və qız adlarını, məişət əşyalarını, bəzi etnoqrafik görüntüləri və s. əhatə edir. Öncə burada toplanan materiallardakı qız-oğlan adlarına nəzər salaq. Oğlan adları (Məmiş, Misir, Mayıl, Ələm, Əli, Zaman, Qayıb, Sarı, Şəkər, Yaqub, Paşa, Cümşüd, Piri,

Nağı, Bəysafa, Həsən, Ağa, Məhəmməd, Miri, Cavad, Temir, Teliş, Şalan, İsa, Hacı, Dilən, Talib, Ayaz, Vəkil, Alı, Kamal, Camal, Nəzər, Kərəm), eləcə də qız adları (Qızpəri, Nigar, Hürü, Mələk, Banı, Nayıb, Gülöyşə, Xanım, Püstə, Nazlı, Badam, Fatma, Müşkünaz, Gülzaman, Bikə, Narın, Zərli, Hava, Nisə, Məsmə, Bəyaz, Telli) az deyil. Bu folklor örnəklərində bəzi qız, oğlan adlarının iki və daha çox təkrarlanması həmin adların Ağbada geniş yayıldığını əks etdirməkdədir. Təbii ki, bu adlardan Teliş, Şalan, Dilən, Gülzaman kimi adlar da adamın diqqətini çəkir.

İndi də bu dördlüklərdə rastlanan yer-yurd adlarına baxaq. Gümürü, Ağbaba, Qars, Van, Ərdahan, Təbriz, Şörəyel, Arpa çayı, Güllübulaq, Ələyəz, Oxçoğlu və digərləri bu qəbıldəndir. Həm də bu yer-yurd Ağbaba-Şörəyellə bağlı olan ərazilər kimi də maraq doğurmaqdadır.

Toplanan folklor örnəkləri arasında bölgədə mühafizəkərlığı təsdiqləyən nümunələr də az deyil. Məsələn:

Ay qız adın Nayıbdır,
Atan bizi sayıbdır.
Sevdiyini xəlvət gör,
Aşkar görmək ayıbdır.

Burada elə dördlüklər var ki, onlara oxşar xalq nəğ-

mələri də mövcud olmuşdur. Bunu əyani anlamaq üçün aşağıdakı vəsfi-hala nəzər salaq:

Baş darağı sürüşdü,
Xanlıq bağına düşdü.
Əyildim götürməyə,
Yarım gəldi, yetişdi.

Bunu bir az fəqli variantına oxşar bir İrəvan xalq nəğməsi belədir:

İrəvandan gəlirdim,
Darağım düşdü.
Əyildim görürməyə
Yarım yetişdi,
Yarımın müjdəsi
Bir cüt öpüşdü.

Burada toplanan materiallarda bölgənin adət-ənənələri də müxtəlif detallarla əks olunmuşdur.

Gəl, ey ağpapaq oğlan,
Dodağı yarpaq oğlan.
Sevdin, ala bilmədin,
Gözünə torpaq, oğlan.

Burada qeyd olunan “ağpapaq oğlan” ifadəsi ilk baxışda adamı cəlb etmir. Amma Ağbaba bölgəsində rastlanan avazlamalarda, nanayaralarında da bu ifadə görünməkdədir:

Ağpapaq oğlan, bəndə gəl, bəndə gəl,
Mən suya gəldim, sən də gəl, sən də gəl.

Adətən, Ağbabada cavan oğlanlar başlarına ağ papaq qoyardılar. Bu ənənə 60-cı illərə qədər yaşadılıb. Buna görə də bu ifadə (ağpapaq oğlan) nanaylara da daxil olmuşdu.

Bu kitabda böyük əhəmiyyət daşıyan örnəklərdən biri də aşağıdakı vəsfi-haldır:

Damdan-dama gəzərlər,
Damda qurut əzərlər.
Hansı yerdə toy olur,
Koru-şili bəzərlər.

Burada “damdan-dama gəzərlər” ifadəsi cavan oğlanlar haqqında deyilmişdir. Çünki onlar qış ərzağı hazırlığı ilə bağlı iməciliklərə gedə bilmədiklərindən damların üstə çıxıb bacadan (bu vaxt baca açıq saxlanırdı) sevdikləri qızlara ürəklərini vəsfi-halla açırdılar. Təbii ki, burada işlənən “qurut” da qış ərzağı hazırlığında

düzəldilirdi, qurudulurdu. Bu, qatıqdan kündə formasında, ancaq nisbətən kiçik olurdu, tərkibinə duz çox qatılırdı. Onu qışda xəşilə, xəngələ qatanda bu xörəklərin dadına dad, təminə ayrı bir təm qatırdı. Burda “Hansı yerdə toy olsa kora-şili bəzərlər” ifadəsi necə gəldi işlənməmişdir. Ağbaba-Şörəyeldə lap qədimlərdən xeyir işlərdə, toylarda imkanlı adamlar kora-şilə təzə paltar geyindirib, onları zurna-balaban sədaları altında oynadıb onların əllərinə pul da verirmişlər. Adamlar belə edirmişlər ki, xeyir işdə kəndin şikəst adamları da sevinlər, axı onlar da bu kəndin sakinləridir, xeyir işlərdə sevinmək, şadlanmaq, şənlənmək onların da haqqıdır.

Toplanıb yazıya alınan materiallar arasında tərbiyəvi əhəmiyyəti olanlar da az deyil, bəzilərində nəsihət, didaktika özünü göstərir. Məsələn:

Ay qız adın Tellidir,
Gözəlliyin bəllidir.
Sənə elçi düşənlər
Beş-on deyil, əllidir.

Burada Tellinin qənirsiz gözəlliyi təsvir olunsa da, bu gözəlliyin vaxtında sahibinə xeyir verəcəyi məsələsi incə işarələrlə anladılır, yəni birinə könül ver, mübahisələr kəsilsin, sənənin bu qədər naz etməyin kifayətdir.

Təbii ki, gənclərin maddi durumu da, dolanışıqı da onların ailə qurmasında rol oynayır. Bir nümunədə bu aydın göstərilir:

Ay qız, adın Fatmadı,
Əlindəki qatmadı.
Gəldim səni istədim,
Amma gücüm çatmadı.

Adətə görə xeyir iş üçün lazım olan ətik mal-heyvan, gəlin üçün zinət şeyləri və geyimlər, bəzən başlıq da istənirdi. Bunları ödəmək üçün oğlan atasının xeyli vəsaiti olmalı idi. Burada “gücüm çatmadı” ifadəsi qız atası tərəfindən istənilən şeyləri almağa vəsaitin olmadığı bəlli olur. Burada verilən “qatma” sözü regionda işlənən söz olub “ayaqqabı bağı” anlamındadır.

Bu toplama işindəki nanayların yallılarla müşaiyət olunması da qeyd olunur. Məsələn:

Yallı yallının bəndi,
Yallı bürüdü kəndi.
Pul verim satın alım,
Yarım oturan kəndi.

Həm də bunun digər variantı da var, o belədir:

Nanay nanayın bəndi,
Nanay bürüdü kəndi.

Qalan iki misra da birinci örnəyin təkrarıdır.

El-obada adətə görə qız sevən cavanlar öz sevgilərini üstüörtülü işarələrlə, həm də bulaq üstündə deməlidirlər. Məsələn:

Qapımızın beçəsi,
Cırılıbdı keçəsi.
Gəl bir bulaq üstünə,
İntizardı neçəsi.

Burada birinci və ikinci misralarda oğlan özünü nəzərdə tutmuşdur, yəni kasıbdı, amma qızı sevənlər az deyil. Deməli, qızın bir nəfəri seçməsi məsələni həll edəcəkdir. Yəni bu örnəkdə də haqqın, ədalətin gözlənilməsinə xüsusi diqqət hiss olunur.

Bu toplama işində bəzi örnəklərdə şikayət, peşimançılıq əhvali-ruhiyyəsi əks olunub.

Çörək yaptım küt oldu,
Qatıq çaldım süt oldu.
Bəyəndim gəlin aldım,
Bir heyvərə it oldu.

Buradan qaynananın böyük səhv etdiyi məlumdur, yəni gəlinin “bir heyvərə it olduğu” bəlli olur.

Toplanan vəsfi-halların bəzilərində qaynana, bəzilərində gəlin tənqid olunur. Bu da təbiidir, çünki el gözü tərəzidir. İndi həmin nüminələrdən bir neçəsinə nəzər yetirək.

Ay qız, adın Narındı,
Bişirdiyin qarındı.

Dilini şirin elə,
Qaynanan çox harındı.

Oğlan, adın Ayazdı,
Altındakı palazdı.
Sən sevdiyın o gəlin
Ağıldan çox dayazdı.

Bəzi örnəklərdə yarının həsrətini çəkən qızların həsrəti, iztirabları yer alıb. Məsələn:

Qızılğüllər soldu, gəl,
Arpa çayı doldu, gəl.
Dolaqsız gedən oğlan,
Dolaq tamam oldu, gəl.

Bu dördlüyün son iki misrası (III, IV) təsadüfən belə verilməyib. Burada oğlanın gedəndə dolaqsız getdiyi göstərilə də, indi onun dolağının da hazır olduğu məlum olur. Yəni aradan xeyli vaxt keçmişdir. Bu vaxt ərzində qız yer hanasında dolağı toxuyub hazırlayıb ki, sevgilisi gələndə çarığı geyəndən sonra dolağı da baldırına dolasın.

Adət-ənənəni pozmaq, böyük-kiçik tanımmaq el-obada məqbul sayılmamışdır.

Toplanıb yazıya alınan bu folklor materiallarında

adət-ənənəyə uymayan hərəkətlər pislənir, böyük-küçük yerinin gözlənilməsi məsələsi əsas diqqət mərkəzində saxlanmaqdadır:

Palaz yorğan olubdu,
Dərə yarğan olubdu.
Kül başına qaynana,
Gəlin darğan olubdu.

Göründüyü kimi, palazla yorğanı eyni tutmaq, dərəni yarğanla bərabərləşdirmək mümkün olmadığı kimi, gəlinin də öz qaynanasına, ağbirçəyinə darğalıq etməyə haqqı yoxdur; əksinə, o, ona hörmət və ehtiramla yanaşmalıdır. Maraqlıdır ki, dördlülərin arasında, bir neçə nümunəsində namərd düşmənlərimizin – ermənilərin də adı çəkilir:

Bura gəldi erməni,
Hər yetənə der məni.
Üzüm necə pis imiş,
Aparmayır yer məni.

Erməni, ay erməni,
Vətənimə ver məni.
Sənə kəniz olunca
Aparaydı yer məni.

Qoyun gəzər quzuynan,
Ayağının tozuynan.
Erməni yüz illərdi
Düşmən olub biziynən.

Sancdı cığcığa məni,
Saldı sandığa məni.
Kafirə yesir düşdüm,
İncitdi dığa məni.

Bu göstərdiyimiz dörd dördlük göründüyü kimi, namərd ermənilərlə bağlıdır. Burada düşmənlərimizin uzun illərlə bizimlə düşmənçilik etdiyi, amansız və zalım olması, onunla yaxşı münasibət qurmağın mümkün olmaması göstərilmişdir. Vəsfı-hallardan biri də bu qeyd etdiyimiz nümunələrlə səsləşməkdədir:

Ətirdim, ay ətirdim,
Canı cana gətirdim.
Qaçacaq düşən zaman
İki bala itirdim.

Burada bu “qaçaq” sözü təsadüfən işlənməyib. Tarixdə iki erməni vəhşəti məlumdur, bu olaylara erməni-müsəlman davası desələr də, bu, ermənilər tərəfindən törədilmiş, müsəlmanlar hazırlıqsız olduqlarından

az itkilər verməmişlər. Bu qanlı hadisələr 1905-1907 və 1915-1920-ci illərdə baş verən erməni vəhşətləridir. Bu vəhşətlərlə bağlı Yetim Tapdıq (Ağbabanın tanınmış el şairi kimi el-oba arasında bəlli idi), Qərib Rza (Pəhləvan və el şairi kimi tanınmışdı) 1905-1907-ci illərdə baş verən erməni vəhşəti zamanı Ağbabaya pənah gətirmişdilər. 1915-1920-ci illərdə baş verən qanlı olaylarda Gümrüdə Abbas bəyin övladları Ağbabanın Elləroyuğu kəndinə sığınmışdılar. Gümrünün bütün sənətkarları Qarsa pənah aparmışdılar. Qeyd edək ki, qaçaqçı deyilən bu qanlı əhvalatlarla bağlı çoxlu rəvayətlər, tırnqılar, xalq nəğmələri, şeirlər qoşulmuş, bu şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri dildən-dilə, eldən-elə yayılmışdır.

“Nanaylar” kitabı Cəfərzadələr ocağının görkəmli nümayəndələrinin Ağbaba-Şörəyel bölgəsinin folkloruna böyük sevgi və rəğbətinin təzahürüdür, bu xeyirxah işlərin gələcəkdə də davam etdiriləcəyinə inanıram.

“YARIMÇIQ QALMIŞ GÜNDƏLİK” HAQQINDA

Əhməd əmi ilə, yəni Əhməd Cəfərzadə ilə dəfələrlə görüşdüyümdən, ona yaxından bələd olduğumdan o, mənim yaddaşımda dərin iz buraxdı. Bu kişinin geniş dünyagörüşü, sinədəftərliyi, olduqca sadəliyi, haqsızlığa qarşı mübarizliyi, keçmiş Sovet hökumətinə dərin nifrəti, ən nəhayət, yaralı könül, şirin söhbətləri ağımdan çıxmır, onun nurani çöhrəsi gözlərim önündən getmir. Əhməd əmi unudulası adam deyil. Həmişə Kərim müəllimi də, Əhməd əmini də xatırlayıram. Hər ikisi də məndən ötrü əziz və unudulmaz insanlardı. Buna görə də bu yazıya başlayanda bu gerçəkliyi, yəni Əhməd əmiyə olan sayqı və rəğbətimi bildirməyi vacib bildim. Təbii ki, Əhməd əminin əsərləri ilə tanış olmadığımı ondan yaratıcılığı barədə söz deyə bilmirdim. Bu yaxın günlərdə Əzizə xanımın oğlu Turandan hədiyyə aldığı kitablar arasında Əhməd əminin də kitabını görəndə çox sevindim. Əhməd Cəfərzadənin “Yaralı könül” kitabı yenə məni ötənlərə, yetmişinci illərin sonlarına, Əhməd əmi ilə ilk görüşlərimə apardı. Bu kitabda nədənsə müəllifin daha çox gündəliyi, yəni “Yarımçıq qalmış gündəlik” diqqətimi çəkdi. Əvvəlcə zənn etdim ki, Əhməd əmi bunu elə adi gündəlik kimi yazıb. Amma onu diqqətlə oxuyandan sonra səhv etdiyimi anladım. Bu

gündəlik Əhməd əminin beş illik müəllimliyi əks etdirsə də, burada Azərbaycan kəndlərindəki dəhşətli yoxsulluq, kasıblıq, kənd yerlərində yaşayışın lap aşağı olması ustalılıqla qələmə alınmışdır. O vaxtlar Əhməd əminin yaşı az olsa da “Yarımçıq qalmış gündəlik” çox maraqlı alınmışdır. Bəli, müəllif həyatın çətinliyinin hər üzünü görmüşdür. O, bunu “Yaralı könül” kitabında belə etiraf edir: “Otuz illik həyatımda mən nələr görüb, nələr keçirməmişəm? Aclığın dəhşətlərini, müharibənin soyuq üzünü, kəndin əzabını, şəhərin mədəniyyət pərdəsi altında əxlaqsızlığını, riyakar dostları, soyuq sement kameraları, hədsiz işgəncələri, ədalətsiz hakimləri, Rusiyanın qarlı çöllərində keçən günləri, nakam və ümitsiz məhəbbətin acı həsrətini, nəhayət, kimsəsiz güşənişin olan bir canlı meyidi tanımaq, bilmək və öyrənmək kimə lazımdır?!”. Bununla belə yazıcının mənim kimi maraqlanan oxuculara da sözü var. O, yazır: “Mənim həyatımla maraqlananlar onu dumanlı bir payız gününə oxşada bilərlər. Səhər soyuq, hər yer duman, günorta ildırım çaxır, axşam soyuq, hər yer bulud, göy üzü qara bir zülmətə bürünüb”.

Müəllifin də dediyi kimi, onun cəmi on altı yaşı olduğundan yaxınlıqdakı Qazıməmməd rayonunun Cənəkən kənd orta məktəbinə rus dili müəllimi təyin edirlər. Müəllif təyin olunduğu yerə getmək üçün də xeyli vaxt sərf etdiyini, əziyyətə qatlaşdığını göstərir: “Rayon mər-

kəzindən Cənən kəndinə qədər olan 45 kilometr yolu axşama qədər güclə qət etdik. Arada üç dəfə atdan düşüb ovdanlardan (Xilə ovdanı, Ağ ovdan və Cəyirli ovdanı) su içdik, atı suvarıb dincəldik.

Axşam kolxozun idarə binasına gəldik". Əhməd əmi burada kolxoz idarəsinin süpürgəçisi Fatma arvadla tanış olduğunu, ona tapşırıldığını qeyd etməklə bərabər onun olduqca kasıb olduğunu ürək ağrısı ilə göstərməyi unutmur: "Ev çox kasıbdır, belə ki, hətta taxça cama-xudanların pərdəsi də yoxdur. Yerə palaz əvəzinə şal-şəlpə salınıb, yorğan-döşəyin üz-astarı cırılıb çıxıb, mitillərin də yunu çıxır. Qab-qacaq adında iki mis piyala, bir tabaq, bir sini, iki mis boşqab, üç masqura, bir çaynik, köhnə səhəng və iki qazandan başqa bir şey yoxdur". Kənd yeri olsa da Fatma arvadın nəinki qoyunu, malı, hətta toyuq-cücəsi də yoxdur. Bununla belə o, adi ev qadınlardan biri olsa da, kasıblığına baxmayaraq, naşükür adam deyil. Bunu yazıçı onun danışığında işləndiyini də etiraf edir. Fatma arvad deyir: "Yenə şükür Allaha ki, illər yağıntılı keçir, göy-göyərtili bol olur". Onun düşüncəsinə görə "demə, otun çoxu yeməli imiş".

Müəllifin qeydlərinin hər bir səhifəsi xüsusi maraq doğurur, adamı təəccübləndirir, bu yığcam təsvirlər həm də yadda qalır. Burada onun ilk dərsi, məktəb şagirdləri ilə görüşü də heyrətətamizdir. Əhməd Cəfərzadə yazır: "Həyətdə irili-xırdalı yüzə yaxın oğlan və qız

var idi. Onları görən kimi elə bil məni ildırım vurdu: hamısı cır-cındır paltarda, çoxunun gözü traxoma; bəzisinin başı keçəl, hamısı o qədər arıqdı ki, ayaq üstə güclə yeri yirdilər". Belə dəhşətli görkəmdə olan şagirdlər cavan müəllimə çox pis təsir bağışlayır, bu xəstəhal, bədəcə zəif, nimdaş geyimli uşaqları necə, nə öyrədəcəyi məsələsi də onu düşündürür, haqlı olaraq özü özünə sual verir: "Dəftərsiz, qələmsiz, kitabsız, ac-yalavac uşaqlara nə öyrədə bilərəm?!"

Yazıcı böyük ürək ağrısı ilə kənd qəbristanlığının da miskin və kasıb görkəmini yığcam detallarla belə təsvir edir: "Qəbristan da kəndin özü kimi kasıb, uçuq, sökükdür, bir dənə başdaşı, sinə daşı yoxdur. Hər tərəf bomboş görünür, nəinki ağac, hətta hündür kol da yoxdur".

Müəllifi adamların çətin dolanışığı, kasıb olması çox təsirləndirdiyindən kəndin kasıblığını bir az da qabarıq verir: "Evlər o qədər kasıbdır ki, təsvir etməyə belə çətinlik çəkirəm: divar boyu rəfdə üç-dörd piyala, bir-iki mis boşqab, yük yerində (camaxudan) bir-iki dəst mitil də cırıq-cırıq olmuş yorğan-döşək, yerdə sürtülmüş, cırıq şəlpələr, ocaq qırağında bir-iki mis qazan, sac, qara haftaha".

Əhməd əmi kənd adamlarının yeməklərinin də kasıbyana olduğunu belə xatırladır: "Xörəklər: yarma aşı, yarma sıyığı, qara-yavan əriştə, əriştə aşı, qovut aşı, xə-

şil, xingal, təpitmə, şorba, göy sıxması, göy qutabı, horra, ayran dovğası və s. ibarətdir". Əhməd Cəfərzadə imkansızlıqda ən çox kara gələn xörəyin su dovğası olduğunu göstərərək onun daha asan başa gəldiyini yazır: "Su dovğası lap çarəsizlik xörəyidir. Bir qazan suyu ocaqda qaynadır, gözünə bir-iki qaşığıq un vurur, sonra bolluca göyrəti tökürlər. Bişir və olur su dovğası. "Bəli, burda un az işləndiyindən əsl kasıb xörəyi olan su dovğasına ehtiyac çox olur".

Gündəlikdə kənddəki məktəb direktoru, onun savadı da yazıcının nəzərindən qaçmamışdır. O yazır: "Məktəbin əslən bakılı olan direktoru Novruz Babayev 60-65 yaşlarında bir kişidir. Lakin nə məktəbdə, nə də kənddə heç kim onun adını demir, "Babayev" çağırırlar. Öz deməyinə görə inqilabın ilk günlərində savad kursu bitirib və müharibə başlayan kimi müəllimliyə gəlib. Elə birinci gün onun savadı mənə məlum oldu. Dərs bölgüsü zamanı 46-nın üstə 76 gəlib 1112 çıxardır, çünki sağdan sola deyil, soldan sağa toplayırdı. Ümimiyyətlə, bu adam lağlağıdır, əsl bazar adamıdır."

Maraqlıdır ki, bu kasıb kəndin məktəbi də çox acınacaqlı bir binada yerləşib. Gənc müəllim bu barədə az-çox məlumat verir: "Sinif otaqları darısqal, pəncərələrin şüşəsi qırılıb, yerinə faner və ya taxta vurulub; odur ki, içəri qaranlıqdır. Partalar sınır-salxaq və azdır, hər partada üç-üç, bəzən dörd-dörd oturmalı olurlar. Yazı

taxtaları o qədər köhnədir ki, üstündən yazılan yazını oxumaq çətin olur.”

Əhməd Cəfərzadə kənddə yaşayanların ağır durumunu xatırlatmaqla bərabər burada bir neçə ailənin uşaqlarının başsız qaldığını yazır: “Bu kənddə dörd ev tamam böyüksüzdür: ata cəbhədə, ana vəfat edib. Hər evdə də üç-dörd uşaq başsız qalıb. Dağ yerlərindən buraya gələn uşaqları da hesaba alsaq, kənddə cəmi on doqquz yetim uşaq var. Onların hamısını el-oba dolandırır, dilənçilik etməsinə yol verilmir.”

Burada qıtlıq meydan sulasa da, işlər də çətinidir. Buna görə yazıçı bunu da epizod şəklində olsa da göstərməyi özünə borc bilib. O yazır: “Qoca kişilər kisələrə torpağı yığır, qadınlar dallarında bəndə daşıyırdı. Burda dincəlmək mümkün deyildi: çünki azacıq ləngiyən kimi su bəndi uçururdu. Qadınlar yorulmuşdu, güclə ayaq üstə dururdular”.

Əhməd əmi kəndin əsas rəhbərinə “hökumət” deyildiyini göstərir: “Kənd sovetinin sədrinə, ispolkoma çox adam “hökumət” deyir”. Bu özünü hökumət hesab edən adam zalımlıqda, qəddarlıqda qədim Misir fironlarını da geridə qoymuşdur, buna görə o, Firon kimi göstərilir. Bu şəxsin adamlara tutduğu divanların sayı-hesabı yoxdur. Yeri gələndə yaşlı adamlara da sataşır, onları alçaldır, təhqir edir. Belə əhvalatlar yazıçının nəzərindən qaçmayıb. O, kəndin yaşlı mollasının başına gəti-

rilən oyunları belə təsvir edir: “Qocanı məcburən əyilməyə vadar edir, dördü də növbə ilə onun üstündən atlanır, tullanıb belinə minir və i.a. Axırda özləri yorulub əldən düşür və molları buraxırdılar”. Fironun zalımlığı bununla bitmir ki, adamların son tikəsini belə əllərindən alıb onları ehtiyacın ixtiyarına verir. Bunu Əhməd Cəfərzadə belə təsvir edir: “Bir qədərdən sonra kəndin naxırı idarənin qabağına gətirildi. Camaat naxırı görcək idarənin qabağına axışdı. Firon cəmi yeddi baş inək və danadan ibarət olan naxırın yiyələrini soruşub öyrənəndən sonra adlarını verdi yazana, yazdırdı və dedi:

– Bunların mallarını zayoma hesab elə. Sabah Bakıya göndərib kəsdirib, satdırıb pulunu götürərsən”.

Buradan kənd əhalisinin mal-heyvanının belə tamamilə əllərindən alınub dilənçi vəziyyətinə düşdüyü məlum olur. Bəs Fironun özünün mal-heyvanı yoxdurmu? Bu suala müəlif belə cavab verir: “Bu üç-dörd ildə artırıb, indi üç yüz-dörd yüz baş qoyunu, qırx-əlli baş inək-camışı, iyirmi-otuz baş at-dəvəsi var”.

Bəli, Fironun qəddarlığı qıtlığın şiddətini artırmışdır. Əhməd əmi yazır: “Kənddə yaman aclıqdır. Heç jı-mıx da tapmaq olmur. Nə yaxşı ki, bəlküm, şomu, quşəppəyi və başqa yeməli otlar tez qalxıb. Adamlar bunları yığıb pörtür, sıxıb duzlayır və çörək əvəzinə yeyirdilər”.

Aclıq, səfalət adamları cana gətirdiyindən harın

olanlar bundan faydalanmağa çalışırlar. Bir imkanlı orta yaşlı kişi bir qadının yanındakı on iki yaşlı qızı göstərib onun anasına belə deyir:

– Mənə sütül bu qız uşağı lazımdı.

Qızın anası bilmir neyləsin, aclıq onu cana gətirib deyə öncə nə edəcəyini bilmir, amma digər bir qadın buna laqeyd ola bilməyib o, qadına bir sillə vurub deyir:

– Köpək qızı, yatmısan əyl, adam namusunu canına çəpər eləməz. Uşağı hara aparırsan?!

Qadın bununla da qalmır, müəllif yazır: “Qadın torbasından bir parça çörək çıxarıb qıza verdi. Qız çörəyi yəmədi, ovcunda tutub həsrətlə o üz, bu üzünə baxdı. Ağlamağa başladı. Arvad onu qucaqlayıb bəğrinə basdı:

– Ye, başına dönüm, indi anana da verəcəyəm. Bu kartofu da satası olmadım. Çuval qarışıq sizə bağışlayıram”.

Bəlkə elə bu gözəl cəhətlərinə görə bu əsərdə qadınlarımız yazıçı tərəfindən də təqdir olunur. Müəllif burada nə qədər ağır güzəran keçirsə də qadınların, ana-bacıların dəyanətini və mübarizliyini belə təsvir edir: “Bax, bizim ana-bacılarımız belə qadınlardır, belə insanlardır. Belə qızları olan millət heç vaxt darda qalmaz”.

Kəndin məktəb binası da elə görkəmli vəziyyətdə deyil. Ə.Cəfərzadə yazır: “Məktəb deyəndə bir az yekə çıxır: vaxtilə hansısa bir varlığın əlindən alınmış, artıq uçulub-dağılmaqda olan üç gözdən ibarət olan, çiy kər-

picdən tikilmiş, üstü suvaqlı, yöndəmsiz bir bina, yanında vaxtilə tövlə və mal damı olmuş iki kiçik otaq və iki dənə də qarakeçə alaçıq. Bəli, bəli, əsl qarakeçə alaçıq”.

Diqqətlə bu gündəliyi oxuduqca adamın yadına Mirzə Cəlilin “Danabaş kəndinin əhvalatları” düşür. Amma bir iş var ki, kəndlərin kasıblığı, adamların ağır güzəranı bəlkə burada Danabaş kəndindəkindən də ağırdır. Niyə, nəyə görə? Çünki burdakı özünü “Hökumət” adlandıran Firon Danabaş kəndindəki Xudayar bəydən bir neçə dəfə zalım və müstəbiddir. Yəni Xudayar bəy üç evdə vay-şivən, hay-haray yaradırsa Firon daha irəliyə gedib bütün evlərdə fəlakət və narahatçılıq yaradır. Onun olduqca qəddar, səlahiyyətli olması məsələsi Əhməd əmi tərəfindən də ətraflı göstərilir: “Firon hər şeyə qadir idi. Onun kəsdiyi başa sorğu-sual yox idi. O, qüvvətli idi, hakim idi, əsl Firon idi. Zayom pulu yığılan vaxt olan kiçicik etiraza görə o, bir ağsaqqal və bir ağbirçəyin eldən-obadan sürgün olunması ilə cavab vermişdi. Ona qarşı çıxmaq olardımı?”. İş o yerə çatıb ki, kənd adamlarının mal-heyvanı da bu zalım adamın namərdliyi üzündən yoxa çıxmış, adamlar ağartı üzünə də həsrət qalmışlar. Müəllif yazır: “Naxır getdi və bu kiçik kənddə bir nəfərin də mal-heyvanı qalmadı”.

Bəli, bir tərəfdən qıtlıq, bir tərəfdən Sovet hökumətinin sərt qanunları, bir tərəfdən də Firon adamların dözülməz vəziyyətini daha da ağırlaşdırır, günlərini qa-

ra edir. Bu zalım adamın sayəsində özünü fəhlə-kəndli hökuməti adlandıran Sovet hakimiyyəti dövründə kənddə yaşayış çar dövründəkindən də ağır vəziyyətə düşür. Bunu yazıçı belə təsvir edir: “Dar axşam çağı kənddən beş öküz arabası gəldi. Kəndin yorğan-döşəyi, palaz-paltarı, qab-qacağı onlara yükləyib aparıldı.”

Firon zalımlıqda ən zalım adamla belə müqayisə olunmaz. Kənddə elə adam qalmır ki, bu hökmlü adam onu incidib qamçılamasın, döyməsin. O, məktəbli uşaqlara da, yaşlı adamlara da əl qaldırmaqdan çəkinmir. Yəni o, Bahar arvadı da, Türfə arvadı da döyür, təhqir edir. Firon İmamverdi adlı yaşlı kişini də döyür. Bunu müəllif belə təsvir edir: “İspolkom onun üstə çıxıb bir xeyli təpikləyəndən sonra dedi:

– İndi ki, pulun yoxdur, apar arvadı sat. Ancaq hökumətin pulunu gətir”.

Bəli, Fironun zalımlığının həddi-hüdudu yoxdur, amma adamlar qorxularından ona qarşı çıxa bilmirlər, çünki onun səlahiyyətləri heç kəsdə yoxdur. Müəllif burada əlindən bir şey gəlmədiyini belə yazır: “Mən utandığımдан kəndin içinə çıxa bilmədim. Özümü günahkar hesab edirdim. Çünki böyük bir haqsızlığın şahidi olmuş və ona qarşı heç bir tədbir görməmişdim. Lakin mən Firona, onu müdafiə edənlərə qarşı çıxa bilməzdim ki?”. Bu, bir həqiqətdir, çünki müəllif həm cavan, təcrübəsizdi, həm də başqa yerdən gəlib. Digər tərəfdən heç

kəs Fironun qarşısında dayana bilmir, nədən ki, onun arxasında Sovet hökuməti durur. Bunu yazıçı belə göstərir: “Bütün ölkədə fironlar hökmranlıq edirsə, kimə şikayət etmək olar?”.

Ə.Cəfərzadə Sovet hökumətinin saxtakarlıq üstə qurulduğunu, halal adamlara imkan verilmədiyini, Firon kimi adamlara Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı verilməsini yana-yana yazır. Göstərir ki, ona bu fəxri adı “yüksək nailiyyət”lərinə görə verirlər. İndi həmin “nailiyyətlər”ə baxaq: “Hər il hər 100 qoyundan 160 quzu alacaq, hər inəkdən 4700 litr süd sağacaq, hər qoyundan 4 kq 500 q yun qırxacayıq. Buna bizim hər cür imkanımız var.” Bu faktlara nəzər salmaqla bunun heç birinin real həyatda mümkün olmadığını hər kəs anlaya bilər. Buna müəllif də öz etirazını belə bildirir: “Doğrudanmı, buna rayonda, Bakıda və Moskvada inanırlar? Məgər mütəxəssislər belə işlərə baş qoşmurmu?”. Ə.Cəfərzadə Fironun bu “nailiyyət”i qazanandan sonra daha da irəli gedəcəyini belə bildirir: “Rekordu təzələyəcək. Hektardan 52 sentner taxıl, yüz baş qoyundan 166 quzu, hər qoyundan 4.8 kq yun, hər inəkdən 4750 litr süd hasil edəcək”.

Qəribə deyilmi, kənddə bir nəfərin də mal-heyvanı olmasa da, Fironun mal-heyvanı keçmiş varlı adamlarından da çoxdur, üstəlik, ikimərtəbəli dəbdəbəli evi də var.

Bir sözlə, “Yarımçıq gündəlik” mənə xoş təsir bağışladı. Gündəlik yox, bədii əsərdir.

“BİZ CƏFƏRZADƏLƏR” HAQQINDA

Məmməd Cəfərzadənin “Dənizdən damlalar” kitabında verilən “Biz Cəfərzadələr” çox əhəmiyyətli bir yazıdır. Görkəmli yazıçı-alim mənsub olduğu söy-kökün qısaca tarixini vərəqləyir, dədə-babaları haqqında nisbətən yığcam məlumat verir. Göstərir ki, əsilləri Udululardandır. “Udulu” sözü isə “ud”dan törəyib, yəni “ud” “qara mal” anlamındadır. Məmməd müəllim yazır: “Bizim kiçik Tağlı kəndi, başçıları Tağının adı ilə bağlıdır. Deyilənə görə, Tağlı çox igid adam olub. Öz adamları ilə birlikdə Şamaxı xanı Mustafa xanın yanında hərbi xidmət edib.” Yazıçı nəsilələrinin adı, yəni babaları barədə də məlumat verir: “Babamızın adı Məşədi Cəfər, atası Musa, babası Molla Məhərrəmdir. Ona görə də nəslimizə “Mollaməhərrəmli” deyirlər (nəsil şəcərəsini Turana yazdırmışam).

Babam xırdavat alveri edib.

Atamın anası Xanım Şamaxının köklü sakinlərindəndir. XIX əsrin məşhur xəttatı, məktəbdarı və müxtəlif şəbihlərin mahir ifaçısı Nəcəfqulu İman oğlunun bacısıdır. Nənəm də qohumlarının çoxu kimi yaxşı təhsil alıb”.

Müəllif ana babası haqqında da xeyli məlumat verməyi unutmayıb. Məmməd müəllim yazır: “Anamın atası Kərbəlayi Əliheydər, babası Vəliyar, ulu babası Alıdır.

Əsilləri Ağsudakı Garıs elatındandır. Anamın dediyinə görə ulu babası əslində bəy olub”.

Yazıçı-alim şəhərdəki evlərinin həmişə qonaq-qaralı olduğunu yazır: “Şəhərdəki evimiz, bir növ divanxana, təkyə, ziyərətqah, karvansaray oxşayırdı. İş çətinə düşənlər ondan imdad diləyirdilər. Ərindən, oğlundan acıq eləyənlər Seyid Rübabənin yanına gəlirdilər. Udu-ludan, Ağsudən şəhərə müalicəyə gələnələr, dəvəçilər bizdə qonaq qalardılar.” Müəllifin də qeyd etdiyi kimi, bu ev qonaqlı-qaralı evdir, üstəlik, bu evin uşaqlarının rahatlığına da təsir göstərir: “Şirin xörək yedikimiz vaxt iki “məscid arvadı” gəlirdi. Nənəm mənə və Əhmədə deyirdi: “O yana baxın.” Sonra görürdük ki, küftələrimizi qabdan götürüb “məscid arvadları” üçün qoyublar. Gecə evdə yatmağa yer tapmırıdık. Özümüz bir yorğandöşəyə yığışırıdık.” Müəllif nənəsinin qeyri-adi təmizkarlığının da onlara asan başa gəlmədiyini də deyir: “Onda həyətımızdə su kranı yox idi. Əzizənin başçılığı ilə təxminən 500 metr aralıdakı budkadan qablarda su alıb evə gətirərdik. Nənəm əllərini qıçlarımızın yanına çəkərdi, yaş idisə, demək, su çarpalanıb, mundardır. Qabları qanova boşaldıb təkrar bizi suya yollayardı”.

Məmməd müəllim atası barədə də maraqlı məlumat verir: “Atam orta boylu, bir qədər sarıbənz, göyçək, çox iti baxışlı adam idi. Mahir atıcı, gözəl minici olub. Olduqca cəld, qorxmaz, əyilməz, sözgötürməz, bir qədər

də əsəbi adam idi. Çox gözəl geyinərmiş. Lakin əslində kasıb və arxasız olub”.

Buradan müəllifin atasının babası Tağı kişiyyə oxşamasının təsadüfi olmadığı adamın yadına düşür. Həm də burada dədə-babalarımızın iki hikmətli sözünü də xatırlamamaq olmur: “Aslandan aslan törər”, “Əslində olan dırnağında göstərər”. Bəli, bu mərdlik, cəsərət Cəfərzadələrin qan yaddaşı ilə yaşadılıb. Bu, Əhməd əmidə hələ cavan yaşlarından Sovet quruluşuna nifrət yaradıb, bu cəsərət onu uzaq Rusiya çöllərində əzab-əziyyətdə düçar etsə də, bu mərd kişi əyilməyib, namərd qarşısında sınımayıb.

Məmməd Cəfərzadə həm də atasının təbli adam olduğunu da göstərir: “Yeri gəlmişkən deyim ki, atam “Cəfəri” təxəllüsü ilə şeir yazırdı. O, aşıq tərzində yazdığı şeirləri, qəzəl və həcvləri axşamlar həmsöhbətlərinə oxuyardı”.

Yazıçı-alim atasının Sovet hökumətinə nifrət bəslədiyini, bu yeni hökumətin saxtakar olduğunu dərk etdiyini də qeyd edir. O yazır: “Az sonra atam iş başına keçən gədə-güdənin yaramazlıqlarını, qəddarlığını görüb Sovet hakimiyyətinə nifrət etmişdir. Heç bir işdə işləmək istəməmişdir”.

Müəllif ailə vəziyyətlərinin atasının ölümü ilə ağırlaşsa da, anasının bu çətinliyə tab gətirməsini, ağbircək kimi el-obada tanınmasını belə təsvir edir: “Atam ölənə

qədər anam müstəqil həyata hazır deyildi. Düşdüyümüz uçurum onu (bizi də) silkələdi, əzdi, bərkitdi. Heç yerdə işləməyən, heç nəyi almağı, evin əşyasını satmağı bacarmayan anam 5-6 ilin ərzində ayıq, müdrük bir qadına, yuxarı məhəllələrin ağbirçəyinə çevrildi”.

Məmməd müəllim təhsil almalarında bacısı Əzizə xanımın böyük rol oynadığını da, eyni zamanda kasıblıqlarını da göstərir: “Amma bizim “adam kimi” təhsil almağımıza heç bir şərait və imkan olmayıb. Kimsəsiz, yetim, kasıb uşaqlar, çətin zaman. Nisbətən ardıcıl təhsil alan, hətta aspiranturada oxuyan Əzizədir. O da ali məktəbi ekstern yolu ilə bitirib. Əhmədlə mən qiyabiçi olmuşuq. İşləyə-işləyə təhsil, dissertantlıq...”

Əzizənin təhsildə, elmdə irəliləməsi bizi də hərəkətə gətirdi (onun işgüzarlığına, yorulmazlığına, nikbinliyinə həmişə qibtə etmişəm), özü isə bizi ruhlandırır, mənəvi dayağımız olub.”

Məmməd Cəfərzadə bu yazısının sonuna yaxın özü özünə sual verir: “Həyat üçün nə qazandıq?”. Müəllif öz sualına elə sualla cavab verir: “Axı gücsüzün üstündə zərbə yeyəndə o bizi müdafiə edə bilərdimi?! Yox. Haqqı demək böyükələrin, haqsızların xoşuna gələrdimi?! Yox. Ona görə də layiq olduğumuzdan qat-qat aşağıda durduq, kasıb olaraq da qaldıq. Nə qəm! Görünür, bu, Cəfərzadələrin alın yazısıdır.”

RƏVAYƏTLƏR, HEKAYƏTLƏR, LƏTİFƏLƏR

Məmməd Cəfərzadənin “Biz Cəfərzadələr” yazısından sonra kitabın mənim ixtisasımla birbaşa əlaqəsi olan folklor toplusunu nəzərdən keçirirəm. Bu materiallarının söyləyiciləri haqqında məlumat verilməsə də, bu xalq yaradıcılığı nümunələri tərbiyəvi əhəmiyyətinə, hikmət və xalq müdriqliyini əks etdirdiyinə görə dəyərli olub, elin-obanın arzu-istəklərini, az-çox mənəvi dünyasına güzgü tutur. Burada toplanıb yazıya alınan rəvayətlərdən üçü (“At ölməz məgər?”, “Atı aldım”, “Qonaq məni alar”) adamların xam xəyallarının göstəricisi olsa da, burada ifrata varılmanın xeyir vermədiyi xatırladılır. Bu örnəklərdən çıxarılan nəticə belədir: insan xəyala yox, reallığı, həqiqətə fikir verməli, xəyalplov olmamalıdır, əks təqdirdə gülünc vəziyyətə düşə bilər. Burada birinci rəvayətdə (“At ölməz məgər?”) də, elə ikincidə (“Atı aldım”) də at almaq istəyi əks olunub. Sadəcə, birincidə kasıb kişi xəyalını gerçək kimi qəbul edib başlayır danışmağa:

– Arvad, taxıl əkərəm, biçib yığarıq. Bir yorğa at alaram, gedərəm şəhərə. Oxuya-oxuya atı sürərəm, gələrəm evə.

Burda arvad da kişinin xəyalına qapıldığından deyir:

– Sən atanın goru, məni də atamgilə apararsan, bir

ildir, getmirəm.

Bunu eşidəndə kişi acıqlanıb arvadını döyür. Səsküyə qonşular onu zorla arvaddan aralayırlar. Ondan bunun səbəbini soruşanda kişi deyir:

– Nə olacaq, bazardan indi gəlmişəm, qoymur at dincini alsın, təri soyusun. Deyir: “Məni atamgilə apar”. At ölməz məgər?

İkinci rəvayətdə də xəyalpərvər bir kişinin at almaq arzusu göstərilir. Kişi yolda bir nal tapıb çox sevinir, başlayır oxumağa. Arvadı bunun səbəbini soruşanda deyir:

– Arvad, day atı aldım. Yoldan bir nal tapmışam. Qaldı üç nal, otuz iki mıx, bir də at.

Burada otuz iki mıx dörd nala lazım olan mıxların cəmi kimi verilib, yəni hər nala səkkiz mıx lazımdır. Bir növ burda nalbəndlik haqqında məlumat verilir. Təbii ki, nalbəndlik də unudulmuş peşələrdən biri kimi indi bəlkə də heç rastlanmır, amma məlumdur ki, nalı, mıxları dəmirçilər hazırlayırdılar, adətən, atlar, ulaqlar öküzlər nallanardılar. Bu işi nalbəndlər yerinə yetirərdilər.

“Qonaq məni alar” rəvayətində qızın da, ana-atasının da xam xəyalları bəlli olur. Qeyd olunur ki, evə qonaq gələn kimi evin qızı su gətirməyə gedəndə öz-özünə ümidlənir: “Qonaq məni alar, iki oğlum olar: birinin adı Əsəd, o birinin adı Səməd. Uşaqlar gələllər ça-

ya, burda oynaşar, gülüşərlər. Diyirlənib düşərlər gicova. İkisi də boğulub ölər". Qız bunu düşünəndə başlayır başına döyüb ağlamaga:

– Əsəd vay! Səməd vay! Bala vay!

Bundan xəbər tutan ana-ata da qıza qoşulurlar. Hadisənin nədən törədiyini eşidən qonaq dərhal çıxıb gedir, ata-ananın, onların qızlarının ağılsızlıqlarına təəsüflənir.

Burada toplanan folklor örnəklərinin bəzilərində yığcam poetik örnəklər də verilib. Bu, o folklor örnəyinin yadda qalmasına, həm də asan qavranılmasına, təbiiliyinə imkan yaratmışdır. Bu baxımdan "Bəs nə deyim, ağlayım?" bu cəhətdən maraqlıdır. Ölmüş ərini oxşayan qadın tut ağacının dibində durub ağlayır:

Tut ağacı, başına çıxım, başın belə,
Dibinə düşüm, dibin belə.
Yastı-yastı yarpağın belə,
Xırda-xırda tutun belə.
Ərim səndən yıxılıb ölüb.

Bunu eşidən molla ona narazılıq edir:

– Bacı, ayıbdı, mərifətli ağla.

Qadın hazır cavab olduğundan deyir:

Ay molla miyandır!

Ay başı qarpız,

Burnu çuvalduz.
Bəs nə deyim, ağlayım?!

Bu toplanan rəvayətlər arasında “İrəli gəlirik” də yaddaqalandır. Burada qeyd olunur ki, bibi vəfat edən qardaşı uşaqlarının yanına gəlir. Onların əhvalı ilə maraqlanır. Deyirlər:

– Bibi, atamız öləndən irəli-irəli gəlirik.

– Allaha şükür, Allaha şükür.

Bibi bunu eşidəndə sevinməyə də, bunun nə demək olduğunu sonra anlayır, deyirlər:

– Bibi, atamız sağ olanda gedib meşədən çırpı gətirirdi, qalayardıq ocağa. İsti bizi yandırdıqca geri-geri çəkildik. İndi odunumuz azdır, az qalayırıq. Tez yanır, qurtarır, soyuduqca irəli-irəli gəlirik, axırda ayaqlarımızı da soxuruq isti külə.

Bu qeydlərdən vəfat edən kişinin uşaqlarının tənbelliyi bəlli olur. Bu folklor örnəyinin əhəmiyyəti odur ki, adama əməyi, zəhməti sayəsində yaşayışının təmin edilməsi məsələsi anladılır. Bu şifahi xalq yaradıcılığı materialları arasında acgözlüyün, tamahkarlığın heç kəsə hörmət və şöhrət gətirmədiyini, abır-həyə gözləmənin insana verdiyi fayda diqqət mərkəsində saxlanılır. Belə nümunələrdən biri “Doymasan” dır. Burada qonağın həddən ziyadə acgöz olması təsvir olunur, yəni o, ona verilən xörəyi yeyib qurtarsa da evdə xörək qurtarana qədər

yesə də, yenə gözü doymur. Ev sahibi ona baxıb-baxıb deyir:

– Qonaq qardaş, ye.

– Nə var ki, yeyim?

– Ye. Kasanı ye, boşqabı ye, sinini ye. Doymasan, mən zalım oğlunu da ye.

Maraqlıdır, bu haqqında danışdığım materiallarda üstüörtülü eyhamlar da az deyil. Əslində bunlar gerçəkliyi əks etdirsə də, adamları o qədər də narahat etmir. Elə buna görə də səhv eləyənlər də az olmur. İndi iki belə nümunəyə baxaq. “Düzdə yeriməsə, malımdı” rəvayətində deyilir ki, bir kişi atını gətirib satmağa. Bir nəfər də at almaq istəyir, amma bu kişinin atdan ağılı bir şey kəsmədiyindən çıxıb getmək istəyəndə at sahibi atını ona belə təqdim edir:

Sağ gözündə titəsi var,
Dörd ayağında bağası var,
Belində yarası var.
Enişdə yedəyinə al,
Yoxuşda qabagına sal,
Düzdə yeriməsə, malımdı.

Gördüyümüz kimi, burada atın bütün eyibləri sadalanır, yəni at halsızdı; nə enişdə sahibini belində saxlayır, gərək onu enişdə yedəyinə alasan, yoxuşda da qa-

bağına düşsən ki, at da addım ata. Hə, bircə düzdə rahat gedə bilir.

“Axtararsan bizləri” adlı folklor örnəyi də elə bu rəvayətlə səsləşir. Oğru pinəçinin iki bizini oğurlayıb deyir:

– Onda usta, halal elə bizləri.

– Halalın olsun.

Kişi dükandan çıxax-çıxa deyir:

– Axtarasan bizləri,

Tapammazsan bizləri.

Pinəçi yenə başa düşmür, təkrar deyir:

– Halal olsun.

Əlbəttə, bu kitabda toplanıb yazıya alınan folklor materialları az deyil, sadəcə, bunların hamısından söz açmaq imkan xaricindədir, buna görə də bu yazını yazdım. Ancaq bu toplama materialları həm də el-obamızın məişətini, adamlarının müdrikliyini, adama yaraşmayan sifətləri (əyriliyi, acgözlüyü və s.) maraqlı, məzəli epizodlarla, xalqımıza məxsus gülüşlə, deyimlərlə əks etdirir, həm də böyük didaktik əhəmiyyətə malikdir. Mənə elə gəlir ki, bu toplama materialları haqqında gələcəkdə də xüsusi tədqiqatlar aparılacaqdır.

“OVÇUNUN HEKAYƏLƏRİ”

Məmməd Cəfərzadənin “Dənizdən damlalar” kitabında verilən “Ovçunun hekayələri” elə inandırıcı, sadə, eyni zamanda ovçuluq təcrübəsi olan birisi tərəfindən yazıldığından adama xoş gəlir. Daha doğrusu, müəllif real həyat hadisələrini qələmə almışdır. Yazıçı yığcam, sadə, anlaşılıqlı bir dildə hadisələri təsvir edir. Maraqlıdır, yazıçı bu əsəri dörd bölmədə (çöl heyvanları, quşlar, ağaclar, ev heyvanları) işləmiş, eyni zamanda hər bölmədə xırda yarımbaşlıqlar vermişdir.

Başlığın birincisi “Çoxluq” adlanır. Elə ilk cümlədən bunun nə anlam daşdığı bəlli olur. Müəllif yazır: “On beş-on altı yaşım olanda bizim tərəfdə çoxluq, yəni canavar sürüsü əmələ gəlmişdi”. Onun qeyd etdiyi kimi, onların bələdçisi Qızıl itdi. Axır ki, ona bir tufəng tapıb verirlər. Yazıçı göstərir ki, tufəngin ancaq bir patronu varmış. Ona yola düşəndə bərk-bərk tapşırırlar ki, ehtiyatlı olsun, çoxluq görünən kimi tufəng atsın. Müəllif bu əhvalatın necə gərgin bir sonluqla bitdiyini belə təsvir edir: “Dalbadal çaxmağı tətiyə çəkdim. Nəhayət, tufəng açıldı, itin ağzı qanla doldu”.

Məmməd müəllim Qızıl itin aqibətini belə təsvir edir: “Geriyə – itin leşi olan yerə baxdım. Çoxluq orada idi, itin leşini dartışdırırdılar”.

Burada verilən “Canavarın səhvi” başlığı da ma-

raqlıdır. Göstərilir ki, bir oğlanın qışqırtısı eşidilir:

– Ay... Canavar məni yedi, canavar məni yedi!..

Buna inanan da olur, inanmayan da. Odur ki, müəllif deyir:

– Bəs haradan yapışmışdı?

– Sağ böyrümdən.

Məmməd Cəfərzadə bunu ustalıqla belə qeyd edir: “Oğlanın əynində neftçilərin işdə geydiyi qalın brezent plaş vardı. Plaşın sağ tərəfindən əl boyda hissə qopub düşmüşdü, qopmuş yerin ətrafı didik-didik idi. Aydın görünürdü ki, canavar dişləri ilə qoparıb”.

Bəli, bəlli olur ki, uşaq yalan deməyib.

“Canavar ceyrana sığındı” da adamda maraq oyadır. Yazın əvvəlində canavarların adamların mal-heyvanına ziyan verdiyi qeyd olunur. Camaat buna əncam çəkmək üçün iki ovçunu canavarları öldürməyə göndərirlər. Hadisə müəllifin dili ilə nağıl olunur. Ovçular canavarlara rast gəlsələr də, qərribə bir əhvalat onlara maneə olur. Bu, orada belə göstərilir: “Birdən yamacda bir dəstə ceyran görüldü. Canavarlar yüyürüb onlara qoşuldu. Gözləmək olardı ki, indicə ceyranlar hürküb qaçaq, canavarlardan uzaqlaşacaq. Ancaq belə olmadı, birlikdə Kürüyə getməyə başladılar”. Müəllif ceyranların canavarlardan niyə hürkmədiyinə də aydınlıq gətirir: “Nədən qorxacaqdılar? Gəzən ceyrana canavar heç nə eləyə bilməz. Ceyran bir anın içində vaz atıb uzaqlaşar”.

Burada “Ayı potası” da yaddaqalan detallarla işlənmişdir. Yazıçı yolda ayı və potalarına rast gəldiyini xatırladıb meşəbəyidən, Qaplan kişidən bu barədə, yəni ayı və potaları haqqında soruşanda o belə deyir:

– Dəymədüşər olurlar, onlardan ehtiyatla dolanmaq lazımdır.

Bunun “niyə”sini o belə anladır: “Dörd-beş il bundan qabaq talada tək ayı potası gördüm, fağır-fağır durmuşdu. Bir saatacan aralıdan göz qoydum, bildim ki, tək qalıb, özü də acdır. Yaxınlaşdım, qaçmadı. Götürüb evə gətirdim. Yedirdim-içirdim. Anasını da çox axtardım, tapılmadı. Böyüyənəcən evdə saxladım”.

Bundan sonra meşəbəyinin bir dostu xahiş edib potanı alıb evinə aparır. İş elə gətirir ki, onun oğlu potanı vuranda, o da onu vurur. Bunu eşidəndə uşağın atası potanı döydüyündən pota bunun intiqamını betər alıb, ordan da yoxa çıxır. Əslində bu əhvalatın didaktik əhəmiyyəti var: canlıyı incitmək, ona toxuncaq hərəkət etmək insana yaraşmır, axı hər bir canlı ana təbiətin gözəlliyinə gözəllik qatır. Onlara toxunmaq yox, onları qorumaq lazımdır. Dünyamızın bitki və heyvanlar aləmi nə qədər zəngin olsa bir o qədər canlı aləm gözəl və möhtəşəm görünər.

“Ovçunun xatirələri”ndə dovşanla bağlı epizodlar yazıçının canlılara qarşı humanistliyini və həssaslığını əks etdirir. Məmməd müəllim dovşanı əzizləyərək

“dost” da adlandırır. Təsadüfi deyil ki, yarımbaşlıqlardan biri belə adlanır: “Dostuma nə üz vermişdi!?” M.Cəfərzadə yarı zarafat, yarı ciddi dovşan haqqında söz açıb deyir ki, dovşan ovlamağı sevmir. Bundan sonra bu heyvanla maraqlı bir qarşılaşma olur. Əsərdə deyilir: “Dərədən bir dovşan çıxıb düz mənə sarı gəldi. Ucadan dedim:

– Dost, şərti pozursan, vuracağam ha!

Gördüm ki, yox. Dəcəllik edənə oxşamır. Çox fağır bir görkəmi var. Yaxınlaşıb beş-altı addım yerə sindi. Boynunu qısıb inlədi, torpağı yaladı. Anladım ki, nəşə baş verib.

– Dost, nə olub?

Yenə inlədi. Cəld ayağa qalxıb tüfəngi götürdüm”. Əsərin qəhrəmanı maraqlı bir mənzərə ilə qarşılaşır. Odur ki, yenə əsərin özünə nəzər salırıq. Orda deyilir: “Kola yaxınlaşanda gördüm ki, çığıran dovşanın balasıdır. Bir ilan onun qıçını ağzına salıb udmaq istəyir, ancaq bacarmır. Balaca çabalayır, onun ağzından qurtarmağa çalışır. İrəli gəlib tüfəngin lüləsi ilə ilanın boynunu yerə sıxdım, ayağımı da bədəninə basdım. İlan ağzını açdı, balaca dovşan dartınıb qıçını onun ağzından qurtardı. Axsaya-axsaya anasına sarı getdi”. Burada “Gecə qonaq gəlmişdi”də əsərin qəhrəmanının “dostu”ndan – dovşandan bəhs edir:

“Kibrit yandırdım: eyvanın küncünə nəşə qısılmışdı. Yaxınlaşanda seçdim ki, dovşandı.

– Dost, xoş gəlmisən! Xeyir ola?

Dovşan tərپənmədi. Onun qorxu keçirdiyini, tir-tir əsdiyini gördüm”. Sonra məlum olur ki, dovşanı buraya gəlməyə məcbur edən, onu yemək istəyən tülküdür. Bu qurnaz heyvan getmək istəməsə də, güllə atılan kimi ordan uzaqlaşır.

Gördüyümüz kimi, heyvanlar da çətinə düşəndə insanlara pənah gətirirlər. Sanki əsərin qəhrəmanına pənah gətirən dovşan onun humanist olduğunu bilir, bunu hiss edir. Əslinə baxanda bunu onun ceyranla qarşılaşmasında da təsadüf etdik. Daha doğrusu, onun bu heyvana güllə atmağa əli gəlmir, belə gözəl heyvana güllə atmaq olarmı – bunu yaxşı bilir. Burada maraqlı bir cəhət də var. Yəni həm dovşan, həm də ovu ovlamaq üçün gələn tülkü də bu ocağa pənah gətirmişdir. Elə buna görə də ovçu onu güllə ilə vurmur. Ocağa pənah gətirənə toxunmazlar. Bu qədim adət el-obamızda yaşadılmaqdadır – bunu inkar etmək olmaz. Digər tərəfdən tülkü bərk acdır, buna görə oranı tərk etmək istəmir, bəlkə balaları da var, onlar da acdır. Göründüyü kimi, ovçu hər şeyi nəzərə alır, tülkünü vurmaq üçün deyil, onu qorxutmaq üçün güllə atır. Unutmayaq ki, evə sığınan dovşanın da balaları vardır. Deməli, ovçu çox düzgün hərəkət edib heyvanlara zərər vermir.

Burada verilən “Quşların qənimi” də adamı cəlb edən əhvalatlardandır. Burada həm də el-oba arasındakı

adət-ənənələr də xatırlanır. Burada deyilir ki, quşlara bir sarı pişik qənim olub. Bunu müəllif belə təsvir edir: “Hər gün neçə quşa hücum edir, neçə yuva dağıdırdı. Ya analarını öldürüb balaları ac qoyur, ya da körpələri qırırdı (bizim göyərçini də o yalqız qoymuşdu). Odur ki, sarı pişik həyətlərdə görünən kimi hay-həşir qopur, itlər hürüşür, balacalar qaçıb evə girir, böyüklərin arxasına qısılr, böyük uşaqlar isə tökülüb gəlir, onu arakəsməyə salıb tutmağa çalışırdılar. Bu mümkün olmadıqda daşa basıb həyətlərindən uzaqlaşdırırdılar. Sarı pişik o dəqi-qəcə aradan çıxırdı”.

Bu acgöz, yırtıcı pişik humanist ovçunu da bərk acıqlandırır. Bunu Məmməd Cəfərzadə belə göstərir: “Atılıb ana quşun qanadından yapışdı”. Yox, dözmək bəsdı” dedim. Tüfəngi götürüb dalınca cumdum. Qeyri-iradi olaraq əlim tətiiyi çəkdi, tüfəng işlədi... Alabaxta yer-də çapalayırdı. Qaldırıb baxdım: elə bir şey olmamışdı. Qanadının biri burulmuş, azacıq yaralanmışdı. Qanadı sığallayıb düzəltdim. Quşu yumurtanın üstünə qoydum”.

Sarı pişiyin qəddarlığı göz qabağında olsa da, onu öldürməyə cəsərət etmirlər, axı el arasında pişiyi öldürmək böyük günahdır məsələsi adamları ehtiyatlandırır. Əslində əsərin qəhrəmanı da pişiyi öncə öldürmək istəmir. Yəni o, ağaca, alabaxtanın yuvasına sıçrayıb çıxanda o, pişiyi qorxudub qaçırmaq üçün “pişt-pişt” desə də, pişik dərhal alabaxtanı qamarlayır. Buna görə də ov-

çu ona güllə atmağa məcbur olur. Əgər sarı pişik öldürülməsə hələ neçə-neçə quşlar öləcək, neçə quş balaları ac qalacaqdı – bunları da düşünəndə təbii ki, ovçunun hərəkətinə haqq qazandırmaq olur.

Bəli, bu xatirələrdə qəhrəmanın xeyirxahlığı, heyvanlara qarşı sevgisi, onları mühafizə etməsi demək olar ki, hər bir epizodda, olayda hiss olunur. Bu müxtəlif çalarlarda, rənglərlə, təbiət qoynunda baş verir. Əsərdə deyilir ki, bir ilan yuxarı dırmaşır, quşların yuvasına özünü salmaq istəyirdi, onların balalarını, ya da özlərini tutub yesin. Yəqin xeyli vaxtdır buna öyrəşib. Cəza almadığından arxayındır. Bunu daha aydın təsəvvür etmək üçün həmin olaydan bir parçaya nəzər salaq: "Havaya bir güllə atdım. Quşlar dağılışdılar, ilan isə bir anlığa dayandı. Sonra əvvəlkindən daha sürətlə dırmaşmağa başladı. "Hə, dadanan qudurğanı yeyib, deyirlər. Sən də dadanmısan". Xeyli dala çəkildim, quyruğunun ucunu nişan alıb atdım. Güllə dəyən kimi qıvrıldı. Bununla da müvazinətini itirdi. Qayadan yumbalanıb çaya düşdü. Su onu o biri sahilə sarı apardı. Sivrilib qırağa çıxdı, kolların arasına soxuldu". Bundan sonra quşların vəziyyəti necə oldu? sualına da yazıçı belə cavab verir: "Quşlar qayıdıb gəldilər. Yuvalarına baxınıb arxayınlaşdılar. Sonra qayanın başına düzülüb yarımçıq qalmış nəgmələrini oxumağa başladılar".

Əsərdəki Mirzə surəti də maraqlı surətlərdəndir.

Bu kişi zəhmətkeş, cəfakeş olub, adamlara fayda verməyi ilə seçilən şəxslərdəndir. O, qaratikanlıq, bir dağətəyi yeri ağaclığa çevirmək üçün adamları dilə tutub onların hər birinə bir ağac əkib-becərməyə görə bir qızıl verəcəyinə söz verir. Üstəlik, bu işə öncə özü ilə oğlu girişdiyindən adamlar da hərəkətə gəlirlər. Axır ki, illər ötür, ağaclar bar verəndə adamlardan biri Mirzəyə deyir:

– Mirzə, qoz ağacları gül açıb, vədinə əməl elə, qızilları ver.

Mirzə ona hikmətamiz bir cavab verir:

– Qızıl versəm satıb tez axırına çıxarsız, oğul-uşağınıza qalmaz. Ancaq o ağacların hərəsi bir qızıldı, özünüz də yeyərsiniz, artığını da satarsınız, sizdən sonra gələnlər də həmçinin.

Əsərdə ev heyvanlarının da maraqlı xüsusiyyətlərinin, sahiblərinin onlara qarşı diqqətli olmalarının onlarda inanılmaz xoş cəhətlər aşıladığının şahidi oluruq. Bu heyvanların sədaqətini, vəfalı olmalarını maraqlı əhvalatlarla əksətdirmə isə insanın canlılara qarşı həssaslığından və diqqətindən qaynaqlanmışdır deyə bilərik. Müəllifin bununla da oxucularda yaratdığı xoş duyğular, canlı aləmə sevgi və rəğbət “Ovçunun hekayələri”ni ovçu xatirələri arasında sayılıb-seçilən və olmuş hadisələrə nümunə etmişdir. Təbii ki, biz əsərdən yığcam söz açdıq, zənn edirik ki, dəyərli oxucular da öz sözlərini deyəcəklər.

“HİKMƏTLƏR MÜCRÜSÜ”¹

Düzü, dostumun, yəni Turan bəyin kitabının adı da məni xeyli düşündürdü, duyğulandırdı. Bu da səbəbsiz deyil. Etiraf edirəm ki, professor Qənbər Namazovdan, Mirzə Allahverdiyev və Qasım Mustafayev kimi dəqiq elmlərin tanınmış nümayəndələrindən sonra humanitar sahəyə belə həvəs, maraq və diqqətlə yanaşan bir riyaziyyatçı-neftçi alim görməyim məni həm təəccübləndirdi, həm də sevindirdi: demək, bu da bir növ ənənəyə çevrilməkdədir. Kitabı vərəqlədikcə müəllifin boşuna bu işə girmədiyini anladım. O yazır:

Allahın adıyla sözə başlaram,
Amma bu yazıya çox təlaşlaram.
Başlayıb kitaba salamlarımla,
Sizə bu yazdığım kəlamlarımla.
Altmışa çatıbdı yaşım dünyada,
İstərəm bunları salım mən yada.
Neçə ağrı, acı görübən daddım,
Yaxşıya dost oldum, pisi mən atdım.

Müəllif kifayət qədər təcrübə sahibi olduğunu qeyd etməklə bərabər, dünyanı xeyli gəzib-dolandığını da oxucuların diqqətinə çatdırır:

¹ Turan. Hikmətlər mücrüsü. Bakı: Elm və təhsil, 2020, – 276 səh.

Gəzdim mən dünyanı o baş, bu başa,
İstədim dinləri bir düşəm başa.
Hara getsəm girdim məscid, camiyə,
Kilsəyə, məbədə, həm bütخانəyə.
Tonlarla qızıldan bütləri gördüm,
Önündə yalavac lütləri gördüm.

Məlum olduğu kimi, qədimlərdən hər bir mənzu-
mə Allahın adı və mədhi ilə başlanır. Bunu böyük Niza-
midə, ondan sonra gələn böyük şairlərimizdə də görü-
rük. Turan bəy də bu ənənəvi yolla gedir:

Adınla başlaram bu nəzmə, Allah,
İnsanlıq səninlə edər bismillah.

Şair dünyanın necə yaranması, insanın yaradılışın-
dan sonra dünyadakı təkamülü qeyd etməklə bərabər,
Nuh peyğəmbərdən söz açır, Nuh tufanının nəticələrini
də göstərir:

Tufanla verildi hamıya bir dərs,
Kafirlər məhv olub, ölmədi əbəs.
Bundan yetəri millət dərs almadı,
Dininə, qövmünə sadıq qalmadı.
İllər keçdi, çoxu bunu unutdu,
Heykəl düzəltdirib özün büt etdi.
Kimi taxta bütdə, kimi Buddada,
Tanrılar uydurur o min bir adda.

Müəllif Yaradanın bir olduğunu belə dilə gətirir:

İnsan axtarışda olub Allahın,
O vahid Tanrısın, böyük pənahın.
Allahına sığın, tək ondan istə,
Bil, təkdir, şəriki yoxdur bu işdə.
Oxu sən bunları, öyrən Qurandan,
Oxu sadə dillə onu Turandan.

Şair hikmətin və kəramətin Quranda cəmləndiyini deyərək elə özünün də bu barədə düşüncələrini oxuculara xatırladır. O, Qurandan xəbərdar olmamağın xeyri olmadığını da yada salır. Turan bəy İbrahim peyğəmbərin doğulmasının da möcüzəli bir hadisə ilə müşayiət olduğunu göstərir, körpəni şirlər qoruyurlar. O yazır:

Gedib Azərlə o qayıtdı geri,
Yeni bir səhnəyə şahiddi əri.
Aslanlar qayğısın çəkir körpənin,
İbrahim əmcəyin əmir aslanın.
Ata gözüyaşlı dedi ki, eyvah,
Təqdiri-Xudadır, yox başqa izah,
İnsan öldürməkdə insan körpəsin,
Aslansa süd verib qorur körpəsin.

Bu kitabda verilən "Musa peyğəmbər haqqında rə-

vayətlər” də xüsusilə maraqlıdır. Bunlardan biri (“Musa peyğəmbər və qəssab”) çox cəlbedici bir hekayətdir. Burada Musa peyğəmbər qəssabın sirrini öyrənmək istəyir. Ona qonaq olur, ev sahibi ona süfrə açsa da, yaxşı xörək bişirsə də, onunla bərabər yeyə bilməyəcəyinin səbəbini belə izah edir:

Dedi: – Ey qonaq, sən istərsən başla,
Üzürlü bil, vacib işim var başqa.
Mən onu görmədən yeyə bilmərəm,
İşim nədir, sənə deyə bilmərəm.

Bəli, ev sahibi işini qurtarıb süfrənin başına gələndə yenə qonağının bunu soruşmaq istədiyini duyub deyir:

Dedi: – Anamdır o, qoca xəstəhal,
Evə dönən kimi iş ona qulluq,
İstərəm eylərəm layiq oğulluq.

Qonağın ona diqqətlə qulaq asdığını görən ev sahibi sözünə belə davam edir:

Anama baxası bir adamım yox,
Evlənsəm yad qadın etməz onu tox.

Bəli, burada ata-anaya böyük qiymət verilmiş, bu şəxslərin hörmət və ehtirama layiq olduqları göstərilmişdir.

Əlbəttə, burada öz əksini tapan bütün mənzumələr, hekayətlər bir-birindən maraqlıdır, biz sadəcə, bəzilərinədən ötəri də olsun söz açdıq. Bu kitabda bizi daha çox maraqlandıran Turan bəyin Əzizə Cəfərzadənin “Anamın nağılları”ndan istifadəsi, daha doğrusu, o nağılların motivindən yararlanmasıdır. Müəllifin də qeyd etdiyi kimi, “Yumurta əhvalatı”, “Bir günə qırx yumurta yumurtlayan vəzir”, “Baxt haqqında nağıl” bu qəbiləndir. Birinci hekayətdə halalla haramın qarışdırılmasının fayda vermədiyi aydınca göstərilir. Qeyd olunur ki, hallalıq olmayan yerdə haqq-ədalət ola bilməz, insan həmişə halallığa riayət etməlidir.

İkinci mənzumədə (“Bir günə qırx yumurta yumurtlayan vəzir”) ağıllı vəzir padşaha adamların olanı böyütdüklərini, yəni “milçəkdən fil düzəltdiklərini” desə də padşah buna inanmır. Vəzir evə gələn kimi arvadına deyir ki, bəs mən səhərə qədər yatmamışam, çünki bir yumurta yumutlamışam, qızıldı, amma bunu heç kəsə demə. Arvad ağıldan seyrək olduğundan bu əhvalat hər tərəfə yayılır. Yumurta arta-artı gəlib qırx olur. Məsələ gəlib padşaha çatanda vəzir işin nə yerdə olduğunu deyincə padşah mətləbi anlayır, bəli, adamlar sözün üstə söz qoymağı, yeri gələndə “milçəkdən fil düzəltməyə” maraqlıdılar.

Müəllifin qələmə aldığı hekayətlər arasında Məmməd Cəfərzadənin topladığı folklor örnəkləri ilə səsleşən

“Lal gəlin” dir. Bunlar onu göstərir ki, Cəfərzadələr ocağının təsiri, onun zənginliyi Turan bəyi də folklor aləminə bağlamışdır. Müəllifin bu kitabı nəzmlə işləməsi də Cəfərzadələr ocağının təsiri ilə əlaqədardır. Yəni müəllifin ana babası da, anası da, dayıları da təbli adamlardı. Üstəlik, ana nənəsi də gözəl nağılçı idi. Burada yadıma bir neçə atalar sözləri düşür. “Əslində olan dırnağında göstərir”, “Aslandan aslan törər”, “Qızılquşun yuvası boş qalmaz”, “Ustad oğlundan şeyird olmaz”. Bəli, Turan bəy də Cəfərzadələr ocağının yetirdiklərindəndir.

Bu maraqlı kitabın sonluğu müəllifin nəvələri ilə bitir. Baba, yəni Turan bəy özünün davamçılarının olduğunu əminliklə bildirir – bunlar onun nəvələridir. O yazır:

Nəvələr böyüyür, ilkimdi Tuncay,
Çatmaz ona indi nə ulduz, nə ay.
Gözəl can-ciyərim, ağıllı Ləman,
Hələ dil bilməyən qəhrəman Kənan,
Hər biri göstərir istedadın da.
Tuncay da söz verib yeddi yaşında,
O, “Riyaziyyatçı-şair” yazacaq.

(Tuncay: “Mən böyüyəndə Turan baba haqqında “Riyaziyyatçı-şair” kitabı yazacağam” – deyib. O, artıq 11 yaşında 218 səhifəlik “SSRİ və Azərbaycan SSR haqqında məlumatlar” kitabını tərtib edib və babası onun

istəyi ilə bunu kiril əlifbası ilə, yaşıl cilddə onun üçün çap edib). Bəli, müəllif-baba çox nikbindir, çünki nəvələrinin də onun işlərini davam etdirəcəklərinə inanır:

Demək nəsildə bu davam edəcək,
Şeirlər, nağıllar yenə gələcək.

Yekun olaraq deyə bilərik ki, bu kitab ilk növbədə uşaqlara, gənclərə uyğundur, sözün hikmətini, ağılın əhəmiyyətini yaxşı anladır, insanlığın nəcib xüsusiyyətləri xatırlanır.

SİBİR DÜŞƏRGƏLƏRİNDƏ TOPLANAN BAYATILAR

Əhməd Cəfərzadənin “Yaralı könül” kitabının bir bölümü belə adlanır. Yəni bu, Sibir düşərgələrində ağır günlər keçirən adamlardan toplanıb yazıya alınmışdır. Burada 21 şəxsdən doxsan bayatı toplanmışdır. Maraqlıdır ki, bu informatorlar müxtəlif yerlərdən (Şamaxı, Amasiya rayonu, Oxçoğlu kəndi; Sabirabad, Dağıstan, Qayakənd rayonu, Krım vilayəti, Baxçasaray şəhəri, Amasiya rayonu, Balıqlı kəndi; Qax rayonu, Bakı şəhəri, Şəki şəhəri, Aşqabad, İranın Sərab şəhəri) Sibirə sürgün olunanlardır. Onların arasında çoban, fəhlə, kolxozçularla bərabər mühasib, aqronom, artist, müəllim, bir elmi işçi də var. Bunlardan biri acar (Axalsık rayonu, Acar MSSR), digəri Krım tatarıdır. Söyləyicilərdən əslən Şamaxıdan olan Dadaşov Ağa Mirzə Vəli oğlundan 15, Həsənov Əsəd Məhəmməd oğlundan 11 bayatı yazıya alınmış, o biri informatorlardan bir neçə folklor örnəyi toplanmışdır.

Təbii ki, bəzi informatorlardan bir bayatı yazıya alınıb. Toplanıb yazıya alınan bu folklor örnəklərində qəm-kədər notları, fələkdən, zəmanədən şikayət öz əksini tapıb. Bu bayatılar içində Sibirlə bağlı olanlar xüsusilə maraqlıdır.

Uzaq ölkə Sibirdi,
Orda olmaq cəbirdi.
Gedən çox, qayıdan yox,
Yoxsa ora qəbirdi?!

Sibirin yollarında,
Qarı var kollarında.
Dustağı kim tanımaz,
Zəncir var qollarında.

Sibir mənə yağdı,
Dərdin tüğyan çağıdı.
Sibiri viran qalsın,
Sibir qəm oylağıdı.

Bu qeyd olunan bayatılarda Sibirin uzaq, gedərgəlməz bir yer olduğu göstərilir. Qeyd olunur ki, bu əraziyə sürgün olunanlar olsa da, geri qayıdanlar olmur, yəni bu ərazi sanki cəhənnəm kimi bir yerdi. Bayatıların birində söyləyici özünün ağır durumunu, “qolları zəncirli” olduğunu deyir. Sonuncu folklor örnəyində Sibirin qəm oylağı olduğu qeyd olunmaqla ora viranəyə bənzədilmişdir.

Burada toplanan bayatılarda günahsız adamların işgəncələrə məruz qalması belə göstərilir:

Əzizim Gəncə haray,
Qax haray, Gəncə haray.
Düşdüm düşman əlinə,
Verdi işgəncə haray.

Təbii ki, burada verilən düşmən Sovet hakimiyyəti-
dir. Maraqlıdır, digər bir bayatıda düşmən bir az da xatır-
lanır, qeyd olunur ki, igid oğullar düşmən əlində əsirdir.

Əzizinəm, şirəm gəl,
Pələngəm gəl, şirəm gəl.
Vətəndən uzaq yerdə,
Düşmana əsirəm, gəl.

Sibirdə ağır günləri yaşayanlar dözümlü və səbrli
olub, Allaha inamlı adamlardır. Onlar necə olursa olsun,
bir gün evlərinə dönəcəklərinə inanırlar.

Sarı giləs rəngimdə,
Gücüm var biləgimdə.
Allah məni öldürməz,
Arzum var ürəyimdə.

Digər bir bayatı da bu bayatı ilə səsləşir:

Mən aşığam, Dərbəndə,
Gedən yoxdu Dərbəndə.
Mətləb verən İlahi,
Qoymaz məni şərməndə.

Başqa bir folklor örnəyində informator Sibirdə, bu qərib yerdə ölməyəcəyinə inanır. O, inanır ki, Allah onu burada öldürməz, axı onun yolunu gözləyən – “boy-nunu buranı var”.

Sürgün həyatı, əzab, işgəncə digər bayatıda da öz əksini tapıb:

Bakıdan gələn yoxdu,
Danışıb gülən yoxdu.
Dərdim tüğyan eləyir,
Göz yaşım silən yoxdu.

Şəkidən olan söyləyici Əzrayıla yalvarır ki, evdə onu gözləyəni var, ona toxunmasın.

Şəkinin dağları var,
Meyvəli bağları var.
Əzrayıl, dəymə buna,
Dalınca ağları var.

Toplanan bayatıların arasında birisi daha çox diqqəti çəkir. Burada üstüörtülü olsa da, adamların günahsız yerə buraya sürgün olunduğunu belə göstərir:

Mən aşiq Aşqabada,
Yol gedir Aşqabada.
Aləm əcəlnən ölsə,
Biz getdik başqa bada.

Bu toplama işində rast gəlinən yer-yurd adları (Sibir, Daşkəsən, Gəncə, Qax, Şirvan, Ərzurum, Əhdahan, Van, Urmiyə, Qars, Dərbənd, Salyan, Cavad, Araz, Car, Bakı, Aşqabad və s.) daha çox Azərbaycanın ərazilərini əks etdirir.

Sibir ərazisindəki düşərgələrdən toplanan bayatılarda qoyun, quzu, dəvə, nər kimi heyvanların adı çəkilir, onlar mədh edilir. Məsələn:

Yaylaqda sürüm qaldı,
Gəlmədi sürüm qaldı.
Yar sevdim, yad apardı,
Mənə boş cürüm qaldı.

Qoyun gələr toz olar,
Ağac altda qoz olar.
Qoyuna kəm baxanın
İki gözü boz olar.

Quzunun rəngi ağdı,
Quyruğu dolu yağdı.
Çəkəcəyəm cəfanı,
Nə qədər canım sağdı.

Quzunu alan olmaz,
Ağıla salan olmaz.
Deyirlər yarım gəlir,
Bu boyda yalan olmaz.

Bu nümunələrdə “sürü”, “qoyun sürüsü”, yəni çox sayda qoyun nəzərdə tutulur. Yəni burada qoyun, quzu təsadüfən işlənməmişdir. Çünki lap qədimdən dədə-babalarımızın əsas məşğuliyyətlərindən biri heyvandarlıq olub. Bunun bir qolu da qoyunçuluq, davar saxlanmaqdır. O, tez artım verir, bəzən ildə iki bala, bəzən doğanda əkiz bala verməklə sürüdəki heyvanların sayını artırır, bu heyvanların südü, pendiri, yunu, dərisi, əti insanlara maddi nemətlər bolluğu yaratmağa imkan verir. Buna görə də “qoyuna kəm baxanın iki gözü boz olar”. Burada “boz olar” “bozarmaq”, “kor olmaq” mənasındadır.

Bu qeyd etdiyimiz folklor örnəklərində dəvə, nərkimi heyvanlardan da bəhs olunur:

Dəvələr Cara gedər,
Yük tutar Cara gedər.

Yarı bivəfa çıxan
Üz tutub hara gedər?

Qapıdan sarvan gedər,
Yanıycan sarvan gedər.
Qara nərin üstündə
Sevdiyim oğlan gedər.

Aranda nərim qaldı,
Saxladım nərim qaldı.
Oğul-qız üz döndərdi,
Yenə də ərim qaldı.

Bu nümunələr dəvənin insanların həyatında az rol oynamadığını göstərməklə bərabər, babalarımızın dəvəçiliklə məşğuliyyətlərini də əks etdirməkdədir. Eyni zamanda bəzi bölgələrimizdə, məsələn Carda vaxtilə dəvə saxlandığını göstərməkdədir.

Bu folklor örnəklərinin maraqlı cəhəti odur ki, o çətin illərdə Əhməd Cəfərzadə bu folklor örnəklərini Sibirin soyuğunda, o ağır günlərdə toplayıb yazıya alıb. Sonra bu Sibir əleyhinə olan bayatıları həbsxana senzurasından keçirib azadlığa çıxara bilib. Digər tərəfdən bu folklor örnəklərinin arasında rastlanan vəsfi-hallarda insanların saf sevgisi, məhəbbəti öz əksini tapıb. Sanki bunu söyləyənlər sərbəst, gözəl günlərini yaşayırlar. Yəni

bu sürgün olunanlar gələcəyə inamlarını itirməmişlər. Təbii ki, Əhməd Cəfərzadənin bu işi böyük fədakarlıq və folklorumuza böyük məhəbbətinin təzahürüdür.

Onu da qeyd edim ki, bu bayatlar 2006-cı ildə Amerikada "Azerbaijan International" jurnalında ingilis və Azərbaycan dillərində dərc edilərək dünya ictimaiyyətinə çatdırılıb.

QIRX İLƏ BƏRABƏR DÖRD İL

Əzizə Cəfərzadənin, Əzizə xanımın “Tanıdıqlarım, sevdiklərim xatirələrimdə” kitabının çap edilməsini eşidəndə çox sevindik. Kitabı alıb vərəqlədik. Kitabın tərtibçisi Turan İbrahimov bu barədə yazır: “Xalq yazıçısı, filologiya elmləri doktoru, professor Əzizə Cəfərzadə tarixə öz möhürünü vurduğu tarixi romanlarla yanaşı müəllimləri, tanışları, birgə işlədiyi, ünsiyyətdə olduğu şəxslər, qələm dostları haqqında da ara-sıra xatirələr yazıb və bunların bəzilərini dövrü mətbuatda dərc etdirib.

1995-ci ildən başlayaraq qələmə aldığı xatirələrini “Tanıdıqlarım, sevdiklərim xatirələrimdə” başlığı altında qeyd edirdi. Əzizə ananın çoxcildli əsərlərini çapa hazırlayanda bu əsərləri də toplayıb həmin başlıq altında çap etdirmək fikrindəydim. Amma “Hədəf nəşrləri” rəhbərliyi ilə görüşümüzə onların xatirə seriyasında kitablar çap etdiklərini və Əzizə Cəfərzadə xatirələrini də nəşr etmək istədiklərini nəzərə alıb bu kitabı oxuculara təqdim edirəm”. Beləliklə, “XAN” xatirə ədəbiyyatının 58-ci kitabı ilə tanış olduq. Kitabı vərəqləyən kimi bir başlıq diqqətimizi çəkdi. “Qırx ilə bərabər dörd il” xatirəni oxuyan kimi yazıcının özünəməxsus təsviri, yazı üslubu bizi özünə cəzb etdi. Burada söhbət Çaparlı Sovetliyindən gedir, müharibə illərinin ağırlığı, adamlar

rın yaşayışının çətinliyi qeyd olunur. Müəllif yazır: “Kürdəmirdə Maarif şöbəsində məni ömrümdə adını eşitmədiyim Çaparlı Sovetliyi yeddiillik məktəbinə rus dili müəllimi təyin etdilər. Rus dilini o zaman yaxşı bilirdim. Məktəbdə isə müəllim yox imiş”. Yazıcının da qeyd etdiyi kimi, az keçmir ki, onu dərs hissə müdiri, az sonra isə məktəb direktoru təyin edirlər.

Yazıcı o ağır, çətin illəri xırda detallarına qədər təsvir edir, bu dövrdə Sovet hakimiyyətinin sərt qanunlarını da, adamların dolanışığını da ustalıqla əks etdirir: “Kimin həddi vardı ki, xəstələnə, ölüsünə üç, yeddi saxlaya? Toy üzü görmədim Çaparlıda. Pambıq yığımına biz müəllimlər də uşaqlarla birlikdə gedirdik. Cəhənnəm əzabı çəkərdi analar, qız-gəlinlər”. O dəhşətli illərin özü ilə gətirdiyi ovqat, qanun və nizam belə idi. Adamlara dincəlmək, heç olmazsa həftədə, ayda bir gün belə sərbəst olmaq imkanı da verilmirdi. Bunu müəllif belə göstərir: “Obaşdan durub lap kiçiklərçün yeməyə bir şey hazırlayır, balaca bağlamasına bir az şor-çörək qoyub tarlaya qaçır, yalnız hava qaralanda, itlə qurd seçilmədən deyərlər, o vaxt işdən qayıdardılar”. Bu təsvir, bu ağır illər, adamların ağır əhvalı istər-istəməz Əhməd Cəfərzadənin “Yarımçıq qalmış gündəlik” ilə səsləşir, eyni zamanda bu bacı-qardaşın müəllimliyə başlaması, rus dili müəllimi olmaları da... Yazıcı o dövrün ağırlığını və müdhiş olduğunu bir az da tünd boyalarla belə təsvir

edir: “Pambıq vətənin xilasıyçün bir nömrəli plan hesab olunurdu. Təkcə bunlar olsaydı nə vardı ki? Bəs vergilər? İndi inanmazlar, amma toyuğun oldu-olmadı, yumurta, qoyunun oldu-olmadı, yun, qaramal heyvanın var-yox, ət, inəyin oldu-olmadı, yağ vergisi verməliydin. Bəzən bu vergiləri yığmağa biz müəllimləri də cəlb edirdilər. Yunu olmayanlar döşəyini boşaldırdı”. Bəli, dəhşətli çətinlik, amasız qanunlar vardı. Əzizə xanım da Əhməd Cəfərzadə kimi qadınlarımıza, onların zəhmətinə böyük dəyər verir: “Ordunu geyindirən, yedirən, silahlandırان qadınlardı, o cümlədən Çaparlının o mehriban, zəhmətkeş, dözümlü, namuslu qadınları”.

Bizi maraqlandıran odur ki, aradan az qala altmış il keçməsinə baxmayaraq, Əzizə xanım vaxtilə ünsiyyətdə olan adamların çoxunu xatırlayır, kövrəlir: “Tanıdıklarımın kimin adını unutmuşamsa, bağışlasın məni, qocalığıma, hafizəmin zəifləməsinə çıxın, amma bunlar yaxşı yadımdadı: Səkinə, Xəndan, Güllü, Türfə, Ürfət, Şəkər, Şirinbikə, Nərgiz, Sahib, Gülnaz, Böyükxanım, Anaxanım, Şeyda kişinin arvadı Narınc, Babacanın arvadı... Xeyrulla kişinin arvadı...”

Yazıçı ac-susuz, çətinlik çəkən bu kənd adamlarının bir-birinə kömək durduğunu, olan-qalan ərzaqlarını bölüşdüklərini belə qeyd edir: “Bu kəndlərdə aclara əl tutan adam çox idi. Kimin nəyi vardsa, bölüşürdü. Tarlada “süfrə” açanda üç-dörd adamın bağlamasından çö-

rək çıxar, qalanları “göy sıxması”, “göylü cad”, “jıxıx”, “arpa qovurğası”, “şit şor” olurdu”. Müəllif göstərir ki, əhalinin acınacaqlı halda, demək olar ki, ərzaqsız olduğu dövrdə Sovet hökumətinin amansız, sərt qanunları hökm sürürdü. Yəni kimin əlində dörd yüz qram sünbül tutulsa damlayırdılar. Təbii ki, bu ağırlıq və çətinlik müəllifin ailəsində də hiss olunurdu. O yazır: “Hamı kimi mənimçün də ağır keçirdi. Həmişə hər şey tapa bilmirdim. Anam zəif, xəstəhal qadındı, işləmirdi. Kiçik qardaşım Əhməd məktəbimizdə oxuyurdu, şagirdimdi”.

Yazıçı xeyirxah adamları unutmur, xoş bir təəssüratla xatırlayır: “Hər ay Xasay bəy mənə bir batman un göndərib. O və Qiyaslının sədri Əvəz. Bu iki nəfər olmasaydı, çörək sarıdan günüm qaraydı. Əvəz qardaş tez-tez “bizim qarı səni görmək istəyir, elə kəndin qırağından gəlib uşaqları aparırsan, bir bizə gəl” – deyirdi. Getdim. Əvəzin “qarı” dediyi bu gözəl xanımı doya-doya, sevə-sevə xatırlayıram. “Qarı buymuş, Əvəz qardaş?”.

Yazıçı Etibar kişinin arvadı Sahib bacının qəribə qarğışını da özünəməxsus bir şəkildə göstərir:

– Ə-ə-əbə, üçteldən başqa məktəbdə ayrı müəllim yoxdu? Ay səni Həzrət Abbasın başaçılarına gələsən. Tez ol! Üçtel gecə qayıdıb, dədən atı bağladı töyləyə.

Məni gülmək tutdu Sahibin qarğışına. Sonra ona dedim:

– Ay Sahib bacı, Həzrət Abbas vaxtında beşaçılan yoxdu, axı.

– Nə bilim, ay üçtel, dilimə elə gəldi. Nə bilim, tü-fəng haçan çıxıb? Gözümü açıb görmüşəm.”

Əzizə xanım sevimli şagirdlərini də xatırlayır: “Bacarıqlı, əlaçı şagirdlərim vardı. Gülhüseyn, Nuhu, Səfər, Mustafa bəyin oğlu Əli, Mursaqulovların oğlu...”. Əlbəttə, Çaparlının adamlarını unutmur: “Çaparlı Sovetliyindəki qardaşlarımız, atalarımız mənə də atalıq, qardaşlıq, cavanlarsa övladlıq ediblər: Curuğ kişi, Əsəd kişi, Yunis, Uruf, Əlməhəmməd, Aslan.... Sonralar onların övladları və başqaları məni unutmədilər. Çaparlıdan Muradxan kişi, Batacan, Abduləli və başqaları da eləcə”.

Əzizə xanım Çaparlı camaatından razı olduğunu minnətdarlıqla xatırlayır: “Çaparlıda cəmi dörd il ömür sürmüşəm, amma elə bil ki, qırx il ömür sürmüşəm orada. Gözəl insanların xasiyyətinə bələd olduğum kimi, bir sıra adət və ənənələrimizi orada öyrənmişəm”.

Əlbəttə, bu xatirə haqqında daha ətraflı mülahizə söyləmək olar. Biz burda söhbətimizi bitiririk. Yəqin ki, dəyərli oxucular da bu xatirə ilə bağlı öz sözlərini deyəcəklər.

ƏHMƏD CƏFƏRZADƏNİN FOLKLOR DƏFTƏRÇƏSİ

Əhməd Cəfərzadənin arxivi nə qədər talansa, əlyazmaları məhv edilsə də, xoşbəxtlikdən bu alim-şairin hərdən bir olsa da, əlyazmaları, heç olmasa dəftərlərindən qalan bir neçə vərəq əlimizə-ovcumuza gəlib çatır. Təbii ki, yenə bu istiqamətdə köməyimizə Cəfərzadələr ocağının xeyirxahı Turan İbrahimov gəldi, bir dəftərçəni bizə təqdim etdi¹. Bu, vaxtilə Əhməd Cəfərzadənin Qonaqkənd rayonunun Qasımkəndində bir ailədən topladığı folklor materiallarıdır. Bu əlyazısında da Əhməd Cəfərzadənin səliqəsi hiss olunur. Toplayıcı öncə söyləyicilər haqqında yığcam məlumat verir, göstərir ki, burada Ermənistan SSR-nin Artaşad rayonundan gəlmiş bir ailənin söylədiyi şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələridir. Söyləyənlər bunlardır:

1. İbrahimov Qara Məmməd oğlu,
2. İbrahimov Qəndəf Məmməd qızı,
3. İbrahimova Xanım Paşa qızı.

Gördüyümüz kimi, burada üç söyləyici haqqında məlumat var. Çox güman ki, Qara və Qəndəf bacı-qar-

---

¹ “Əhməd Cəfərzadənin folklor dəftərindən biri” bu kitabda 222-234-cü səhifələrdə verilmişdir.

daşdı, çünki hər ikisinin atasının adı Məmməddir. Üçüncü söyləyici yəqin ki, Qaranın həyat yoldaşdır. Əlbəttə, bunu ehtimal edirik. Bu, toplanmanın yazıya alındığı tarixdə qeyd olunub. Bu, 1-10 yanvar 1950-ci ilə təsadüf edir. Burada bir sual bizi çox düşündürür: “Bu adamlar Qonaqkəndin Qasımkəndinə niyə gəlmişdilər?”. Bizə elə gəlir ki, bu ailə 1948-1953-cü il deportasiyası ilə bağlı Azərbaycana köçürülən ailələrdəndir. Bu dəftərçədə 19 tapmaca, 7 atalar sözü və 42 bayatı toplanıb yazıya alınmışdır. Burada verilən tapmacalar demək olar ki, rast gəlinməyən folklor nümunələridir. Məsələn, ilan

Uzana-uzana gedər,
Kimi görsə yamanlıq edər

– kimi göstərilib. Onun sürünməsi, insanları, heyvanları çalması “yamanlıq etmək” ifadəsi ilə verilmişdir. Bu folklor örnəyinin nəzm parçası kimi xalq tərəfindən təqdimatı həm də onun yaxşı yadda qalmasına imkan yaradır. Təbii ki, bunu digər tapmacalar haqqında da demək olar. Evin divarları ilə bağlı tapmaca da nadir rastlanan xalq yaradıcılığı materiallarından. İndi həmin tapmacaya nəzər salaq:

Dədəmin dörd oğlu var,
Dördü də bir boyda.

Məlum olduğu kimi, “dədə” ev, “dörd qardaş” dörd divardır. Yəni bu folklor örnəkləri bu bölgədə yaşayan dədə-babalarımızın həm regional folklor nümunələrinin zənginliyini, həm də özünəməxsusluğunu əks etdirir. Göbələk tapmacada “damın bir dirəyi” kimi verilir. Yəni onun çətiri “dam”, gövdəsi “dirək” kimi qeyd olunub.

Maraqlıdır, bu tapmacaların çoxu poetik nümunə kimi diqqətçəkicidir.

Gündüz gedər dolama,
Gecə gələr salama.
(yuxu)

Bağçada bitər – tağı yox,
Nə qədər sıxsan – yağ yox.
(şabalıd)

Çölü sarı,
İçi darı
(incil) – əncir

Göydə uçar bir maya,
İşıq salar dünyaya.
(Günəş)

Dilim-dilim nar,
Dizinəcən qar.
Uçdu bir kəklik,
Qondu bir dilfar
(şum, sünbül)

Dəftərçədə verilən atalar sözü sayca az olsa da, içində heç təsadüf etmədiyimiz də var:

Əllafın işi ələf satmaqdır, istəyir ata töksünlər, istəyir eşşəyə.

Qaraçıdan qolxoz (kolxoz) oldu, səndən adam olmadı.

Qonşu qonşu olsa keçini camış qiymətinə satarsan.

Burada “əllaf” ot-ələf satana verilən addır. Bir qədər öncə qeyd etdiyimiz kimi, bu toplama işində bayatılar sayca üstünlük təşkil edir. Bu folklor örnəklərində müxtəlif yer-yurd adları (Ərzurum, Sarıqamış, İrəvan, Ağbaba, Araz, Qaradağ, Axıska, Ərdəhan, Ağüzüm, Samsun) adamın diqqətini cəlb edir. Bəzi bayatılarda Sarıqamış, Ərzurum yer-yurd adları bir neçə dəfə təkrar olunur. Əslində bu yer-yurd adları türklərin yaşadığı əraziləri əks etdirməkdədir. Bəzi bayatılarda dədə-baba gələnlərində nağıl danışmanın önəmi, əhəmiyyəti əks olunmuşdur. Həm də bu, uzun qış gecələrini yola ver-

mək üçündü, el-oba arasında geniş yayılmışdı. Təbii, bu bölgə də (Artaşat) məlumdur. Müəllifin “sözsüz”, “nağilsız” darıxdığı, bunun dərdindən də “dəli” olduğu qeyd olunur:

Mən aşiq nağilsızam,
Sözsüzəm, nağilsızam.
Dərddən dəli olmuşam,
Deyirlər ağilsızam.

Bu folklor materiallarının birində fələyə acizənə yalvarılır ki, cavana qıymasın, nisbətən yaşlıya qıysın, daha doğrusu, yaşlı olan getməlidir:

Cavana qıyma, fələk,
Yetişmişəm də məni.

Burada cavanın kim olması bəlli olmasa da (həmin şəxsin oğludur, ya çox namidar bir cavandı – bəlli deyil), bayatı müəllifi kifayət qədər yaşlı olduğundan fələkdən onun yerinə öz canının alınmasını xahiş edir. Yəni burada “yetişmişəm”, “yaşlıyam”, “ixtiyaram” anlamlarında verilmişdir.

Bir sözlə, bayatılarda xalq düşüncəsi, nizamı yerli yerindədir. Məsələn:

Mən aşıq püstə səndə,
Nar səndə, püstə səndə.
Öluncə səninləyəm,
Sən məni pisləsən də.

Bayatıdan da bəlli olduğu kimi, burada “püstə səndə”, “pisləsən də” qafiyələri necə də uyarlıdır. Burada rast gəlinən bəzi sözlər (sinor, xəmiş) təsadüfən işlənməyib, Anadolu türkcəsindən keçən sözlərdir. Əslində “sinor”, “sınır” “sərhəd”; “xəmiş” “sakit” anlamlarındadır. Folklor örnəklərinin arasında diqqət çəkənlərdən biri də ermənilərlə bağlıdır:

Əzizinəm, erməni,
Hər yetənə ver məni.
Üzüm necə pis imiş,
Aparmayır yer məni.

Burada erməninin alçaq, rəzil olduğu göstərilir, elə buna görə də belə murdar məxluqun üzünü görünəcə ölümlə bundan yaxşı olduğunu anadırlar.

Bəzi bayatılarda şikayət motivi özünü göstərir:

Aşıq, sayad olmuşam,
Oxa, yaya dolmuşam.
Əvvəllər əziz idim,
İndi bayat olmuşam.

Bayatılarda tənhalıq, kimsəsizlik, bir sözlə, qəriblik də ara-sıra boy göstərir:

Qönçəni gecə dərdim,
Bilmədim necə dərdim.
Qohum yox, əqraba yox,
Söyləyim necə dərdim.

Çox güman ki, bu örnək elə qaçaqaç zamanı yaranmış materiallardandır. Təbii ki, qəribliyə tək düşən, el-obadan didərgin olan bir şəxs yadlara dərđini deyə bilməz.

Bu folklor nümunələrində bir-birinə inam, etibar, qarşılıqlı anlaşma kimi səmimiyyət, sevgi hissləri də əks olunub.

Mən aşiq yüz il belə,
Nimçədə düzül belə.
Gözləyəyəm yolumu,
Gəlməsən yüz il belə.

Quranım dizim üstə,
Saxlaram gözüm üstə.
Yüz il keçsə gəlməsən,
Durmuşam sözüm üstə.

Aşiq ayandı mənə,
Sözün bəyandı mənə.
Özün get, şəklin qalsın,
Yenə hayandı mənə.

Bu qeyd etdiklərimiz dediklərimizi inkar etmir. Bayatıların arasında orijinal məcazlar da az deyil. Məsələn, aşağıdakı bayatıda işlənən mübaliğə olduqca cəlbedicidir:

Gün gələr, aylar gedər,
Karvanda taylar gedər.
Dərdindən yaş tökərəm,
Sel olar, çaylar gedər.

Dərd necə ağır dərddisə onun göz yaşından sellər çağlayır, çaylar yaranır – budur elin düşüncəsi, xalq hikməti. Rəhmətlik Əzizə xanım demişkən, bəzi bayatılarımız da müəyyən tarixi, ya tarixi olayı, faciəni əks etdirir, heç olmasa onun müəyyən nişanələrini göstərir. Aşağıdakı bayatı da bu qəbildəndir.

Qaradağ vətənimiz,
Durmayıf yatanımız.
Yığılıb birdən getdi
Dili söz tutanımız.

Burada adı çəkilən yer Cənubi Azərbaycanda bir bölgədir. Deməli, ordan haçansa xeyli adam köç eləyib, özü də bunlar görüb-götürmüş adamlarmış. Kim bilir onlar haraya, kimlərə pənah gətiriblər.

Bəli, bu folklor dəftərçəsi həcmcə kiçikdi, amma kiçik bir xəzinəyə bənzəyir. Onun mətahını nə qədər xırd edə bildik – bunun burasını dəyərli oxucular deyə bilərlər. Biz bircə onu deyə bilərik ki, bu örnəklər hər kəsin ruhunu təzələyərək, könlünə xoşluq, qəlbinə hərarət gətirəcək.

BÖYÜK FÜZULİ SEVGİSİ

Əzizə Cəfərzadənin bütün əsərləri maraqla oxunur, onun maraqsız əsəri yoxdu. Çünki soya-kökə bağlıdır, adət-ənənə nədir – yaxşı bilir, el-obaya bələd, dilin şirinliyə enən, ulu sözün başına dönən yazardı, yazıçıdı, qələm adamıdı. Elə xatirələrində də belədir: sadə, xalqa yaxın, könül oxşayan, müdrik və kamil insan... Adamı düşündürən, duyğulandıran, səmalara qanadlandıran yazıçı...

Bəli, Əzizə xanımın xatirələri də insanı heyrətləndirən, kövrəldən hisslərlə doludur. Yazı-pozu adamlarına da, müəllimlərinə də, müxtəlif sənət adamlarına da ünvanladığı ürək sözləri var. Olanı-keçəni xatırlayır, qürurlanır da, kövrəlir də, təəssüflənir də... Ömrünün müdriklik, yaşlılıq dövründən ötənlərə boylanır, şirin xatirələrin işığında yol gedib ömürdən keçənləri bir kino lenti kimi göz önündən keçirir. Böyük şairimiz Füzuli ilə bağlı bu xatirə də belə yaranıb, qələmə alınıb. O qədər böyük zövq və kövrək notlarla işləyib ki, bu xatirəni bir neçə dəfə, təkrar-təkrar oxuduq. Sanki Əzizə xanımın hansısa tarixi romanlarından birini oxuduq. Yəni bu xatirə bizə bir roman qədər zövq verdi, təsirləndirdi. Əzizə Cəfərzadə qələmi belədir – insanı duyğulandırmamış, düşündürməmiş buraxmır. Çünki yazıçı sözləri elə seçib, cümlələri elə qurub ki, sözlə toxuduğu bədii lövhə adamı

cazibəsindən buraxmır, eyni zamanda əlvanlığı ilə yadda yaxşı qalır.

Bu yazıya – müqəddiməmizə ara verib yazıcının bəhs etdiyimiz xatirəsinə nəzər salaq. Müəllif öncə oxucusuna müraciət edib deyir:

“Əziz oxucu!

Böyük Füzuli ilə bağlı xatirə yazmağıma təəccüb-lənib eləmə!

Dahilər, əzəli və əbədi məhəbbət aşiqləri haqqında, sən demə, beş yüz il, beş min il sonra da xatirə yazmaq olarmış...”

“Əzəli və əbədi məhəbbət aşiqləri...” bu ifadənin dalınca yazıçı bizi uşaqlıq çağlarına aparır: “Uşaqdım. Yaşımı xatırlamıram. Amma evimizdə divara əlvan rəngli, gözəl şəkil asıldığını xatırlayıram. Bir dəfə bu əlvan, çöhrəsindən mehribanlıq yağan simaya o qədər baxdım ki... Elə bildim, şəklin dodaqları tərpendi, gülümsədi... Qorxudan ağladım. Anam başımın üstünü kəsdirdi:

– Nə oldu sənə, gülüm?

Barmağımla şəkli göstərdim:

– Danışdı... – dedim.

Anam nəvazişkar əli ilə başımı sığallayıb ovundurdu məni:

– Qorxma, gözümün giləsi, Füzuli babandı da...”

Burada bir azyaşlı qızın Füzulinin şəklinə marağı əks olursa da, qızına sonsuz sevgi və qayğısı olan bir ana

nəvazişi də ustalıqla əks olunmuşdur. Bu ana hər cür qabalıqdan, cahillikdən uzaq, nəcib qəlbli, dövrünün nisbətən az-çox oxumuş qadınlarındandı. Buna görə də qızını “gülüm”, “gözümün giləsi” kimi xoş sözlərlə oxşayır, onun könlünü alır. Müəllifin etiraf etdiyi kimi olur... “O, bizə Füzulini öyrənməyin, sevməyin dərslərini verdi. Mənə də, qardaşıma da”.

Bəli, Füzuliyə olan məhəbbət Əzizə xanıma əlvan tikmə tikib, üzünə də “La şairə Füzuli və la kitaba illa divanəhu” (yəni “Füzulidən başqa şair, divanından başqa kitab yoxdur”) yazmağa vadar edir. Bu, 30-cu illərdə çox qorxulu bir işdi. Müəllif yazır: “Bir dəfə anamın ərəbcəni yaxşı bilən qohumlarından biri bizə gəldi. Yazını oxuyub dəhşət içində pıçıldadı: “Bu nədir, qızım? Anana yazığın gəlmir? Bir namərd oxuyub deyər: necə yəni Füzuli divanından başqa kitab yoxdur?! Bəs Leninin, bəs Stalinin kitabları? Onda nə cavab verərsiniz?”

Beləliklə, Füzuli babam haqqında məhəbbət dolu tikməmə ləğv olundu”.

Əzizə xanım anasının 1917-1918-ci illərdə Kərbəlada Füzulinin məzarını ziyarət etdiyini həsrətlə xatırlayır: “Anam o günləri elə canlı, elə aşıqanə təsvir edirdi ki, elə bilərdim gözümlə görmüşəm o sehri dünyanı”. Bəli, böyük Füzuli məhəbbəti onun ürəyində ildən-ilə qüvvətlənmiş, böyük şairin qəbrini ziyarət etmək arzusu onu bir zamanlar anasının ziyarət etdiyi yerə yönəltdi. Nəha-

yət, Əzizə xanımın arzusu baş tutur, o, 1977-ci ildə İraqa gedir.

Kərbəlanı ziyarət zamanı Füzuli məzarını axtarır. Şairin qəbrini tapmır, hərə ona bir cür cavab verir. Bakıya qayıdanda qəmli-qəmli “orda heç bir türbə, məzar yoxdur” – deyir. Amma Əzizə xanım rahat olmur, böyük Füzuli sevgisi onu tərpədir. O yazır: “Müxtəlif təşkilatlara müraciət etdim ki, Azərbaycandakı Bayat adlı kəndlər Füzuli qəbiləsi ilə bağlıdır. Qan yaddaşımız olan bu kəndlər dağıldıqca, heç olmasa onların yerində xatirə qoyulsun”. Amma yazıçıya qulaq asan olmur. Odur ki, müəllif yazır: “Qeyrətimiz vardı. Ulu babalarımızı, böyüklərimizi gəncliyə tanıdır, onların ruhlarını şad etdiyimiz kimi, gənclikdə vətənpərvərlik, millətin yetişdirmələri üçün öyünmək, iftixar hissi tərbiyə edir, onlara layiq övladlar olmağı aşılayırdıq. Bəs indi nə olub bizə?”

Bəli, bu yazıda Əzizə xanımın bu xatirəsində böyük Füzuli məhəbbəti, özünün dediyi kimi, “əzəli və əbədi məhəbbət aşıqlərindən” Füzuli barədə söz açıb... Ziyarətinə getsə də, qəbrini görməyib, kədərlə geri dönüb, amma ürəyindəki Füzuli sevgisi elə əvvəlki kimi qalıb. Yaşlı, ahıl vaxtında bu sevgi ona güc, qüvvət verib. Bunu el-obaya, adamlara da çatdırıb, ürəklərə də həkk etməyi bacarıb. Bunun adı böyük Füzuli sevgisidir.

ƏHMƏD CƏFƏRZADƏNİN POEZİYASI

Əhməd Cəfərzadə “xalq düşməni” elan ediləndən onun arxivi talan edilmiş, əlyazmalarının çoxu yoxa çıxmışdır. Buna görə də onun ədəbi irsinin çox hissəsi it-bata düşmüş, əsərlərinin əksəri işıq üzü görməmişdir. Təbii ki, bu, onun poeziyasında da özünü göstərmək-dədir. Digər tərəfdən Əhməd Cəfərzadənin şeirlərinin bir hissəsi onun “Yaralı könül” adlanan kitabında çap olunmuş, işıq üzü görmüşdür. Şairin şeirlərindən onun qaynar təbli birisi olduğu aydınca hiss olunur. Hələ gənc yaşlarından onun həm heca, həm əruzda ustalığı, ustad-lar sayacağı söz sahibi olması Əhməd Cəfərzadənin böyük istedadından soraq verir. Şairin poeziyasında qəmli, tünd notlar çoxdur. Əlbəttə, bunlar zahirən belədir. Da-ha doğrusu, şair gördüyü zülm və işgəncələri, yaşadığı əzabları olduğu kimi sanki poeziyasına hopdurmuşdur. O, “İyirmi yaşım” şeirində yazır:

Nə hüquq var, nə ixtiyar-azadlıq,
Hər yerdə qurulub min dürlü zindan.
Hər yerdə matəm var, olunmaz şadlıq,
Quru yer üstündə tapşırılır can.

Müəllif burada azadlığın böyük nemət olduğunu deyir. Amma onu Sovet hökuməti vermək istəmir, azad-lığı istəyənlərə zindan verir.

Şairin “Yusif” şeiri də bu poetik örnəklə səsləşir, azadlığın böyük nemət olduğu qeyd olunur:

Azadlıq nə şeydir mən bilməmişəm,
Ağlayıb göz yaşın mən silməmişəm.
Ömrümdə bir dəfə mən gülməmişəm,
Demərəm bir dəfə gülsün o Yusif.

Burada azadlığa, istiqlaliyyətə qarşı olan qəddar İosif Stalin nəzərdə tutulur, müəllif onu “Yusif” kimi göstərir. Bəli, şair gənc olsa da, həyatı yaxşı dərk edir, Sovet hökumətinin amansız rəhbərinə qarşı üsyan edir.

Əhmədin bacısı Əzizə xanıma xitabən yazdığı “Ay bacım” da təsirlidir. Şair burada heç bir təqsiri olmadığını deyir, burada da azadlıq üzündən zindana düşdüyünü bildirir:

Sən bilirsən, bu azadlıq ucundan,
Mən düşmüşəm bu zindana, ay bacım.
Ağlayıram, eşidən yox səsimi,
Mən qalmışam yana-yana, ay bacım.

O, günahsız olduğu halda həbs edildiyini qəbul edə bilmir, ədaləti axtarır:

Nə oğru olmuşam, nə də ki, cani,
Salınmışam bura, ədalət hanı?

Əhmədin azadlıq arzusu tükənmir, o, bunu digər şeirlərində də davam etdirir. "İxtiyarımı" da belələrinəndir. O yazır:

Bəsdir saxladığın, ay yağı düşman,
Qaytar tez aldığın ixtiyarımı.
Yaşaya bilmirəm mən belə, tez ver,
Zor ilə çaldığın ixtiyarımı.

Bəli, söhbət azadlıqdan, istiqlaliyyətdən gedir. Təbii ki, bu şeir Sovet hökumətinin rəhbərliyinə ünvanlanıb, "ay yağı düşman" deyəndə o nəzərdə tutulub.

Bir az öncə qeyd etdiyimiz kimi, Əhməd Cəfərzadənin poeziyasında qəmli notlar, zəmanədən, fələkdən şikayət, çəkdiyi əziyyətlərin əks-sədası çoxdur. "Məni" də belələrinəndir:

Qara baxtım yenə də saldı bu zindanə məni,
Oldu bir şəm özü, eylədi pərvanə məni.

Şair burada bəxtini şama, özünü pərvanəyə bənzətməklə qara bəxtinin onun başına gətirdiyi fələkəti ustalılıqla təsvir edir. Şair baş verən haqsızlıqların, əzazilliyin, zülmün kökünün Sovet hakimiyyətində olduğunu aydın deyir:

Baxıram aləm ara, hər tərəf al qan görünür,
Kəndlərin, şəhirlərin cümləsi viran görünür.

O qədər matəm edib dərdü bəla çəkdi könül,
Gənc ikən saç ağarıb surəti-piran görünür.

Çəkdirib çövrü-cəfa Rusiya biçarələrə,
Leyk çox gec ayılıb indi peşiman görünür.

Şair düşməninə bir an da olsa unutmur, bu şeirdə onu – Sovet hökumətini belə xatırlayır:

Olsa da günlərimin hər biri bir fəslə-bahar,
Yenə də gözlərimə Rusiya düşman görünür.

Bu şeir 1956-cı ildə yazılıb. Yəni Əhməd Cəfərzadə bu vaxt sürgündən azad olunub, buna baxmayaraq Sovet hökumətinin “düşmən” olması unudulmamışdır.

Maraqlıdır, müəllifin şeirlərində azadlıq ideyasına tez-tez rast gəlinir. Şair israrla azadlığa qovuşmağa çalışır:

Əhmədəm, çıxıbdır ərşə ah-vayım,
Fürsət tapıb bu zindandan uçayım,
Bircə gün dünyada azad yaşayım,
Sonra qoy çəksinlər lap darə məni.

Alim-şair təbiət gözəlliklərinə, insan təmasına, dostluğa, səmimi münasibətlərə biganə deyil, amma onun iqbali, taleyi buna maneə olub, dərd-qəm onu göz açmağa qoymur deyə bunları yeri gələndə dilə gətirir:

Səni dərd-qəm əlindən sala bilmirəm yada mən,
Fikirdən görmürəm gün bu işıqlı dünyada mən.

Şairin özünəməxsus təsvirləri, məcazlar sistemi, hikmət dolu misraları adamı cəlb etdikcə cəlb edir, düşündürür, heyrtləndirir. O yazır:

Mən bir bağam, ətrim tutub hər yanı,
Alma məndə, heyvə məndə, nar məndə.
Təkcə bu şeylərlə bitməyir şənim,
Axtarsan taparsan yüz cür bar məndə.

Şairin yaradıcılığında didaktika, nəsihət geniş yer tutur. Müəllif hikmətə dəyər vermə və vəqif olmaya böyük önəm verir. Onun şeirlərinin bəziləri nəsihətnamələri xatırladır – “Olmaz” şeiri kimi. O yazır:

Sərsəri dərş oxusa bir neçə il məktəbdə,
Gər onun söylədiyi hərzəvü hədyan olmaz.
Sailə tünd baxa bir kəs bu fəna dünyadə,
Versə min il sədəqə sahibi-ehsan olmaz.

Bir kişi dövlətinə eyləsə ümmid oxumaz,
Olsa da dövləti-dərya, özü insan olmaz.
Kim ki, kasıb kişiyyə turşudub üz tən eliyə,
Körpüsü kövrək olar, təxti-Süleyman olmaz.

Şair həmişə çalışır ki, sevinsin, gülsün, xeyirli adamlarla münasibət qursun, amma iqbal, tale bəd gəlib deyə bu alınmır, odur ki, dövrdən, zəmanədən şikayətlənir. O yazır:

Bu yaz da yetişdi, gülmədi üzüm,
Yenə qara gəldi bayramım mənim.
Çox dedim özümə, səbr et, yazma heç,
Coşdu, dayanmadı ilhamım mənim.

Tökübən göz yaşım hər səhər, axşam,
On dörd il etmədim səni, a bayram.
Hər il qara geydi o bədbəxt anam,
Yenə kəsilmədi qurbanım mənim.

Elə bu qeyd olunanlardan Əhmədin on dörd il çəkdiyi əzab-əziyyət əks olunub. Burada müəllif Novruz və Qurban bayramlarını həsrətlə xatırlayır. Ömürdə-gündə, el-obada əziz sayılan bu bayramları keçirə bilmədiyini qəmli bir dillə əks etdirir.

Əhməd Cəfərzadə həm də realist sənətkardır, həmişə həqiqətləri yazır, reallığa xüsusi fikir verir. “Mən oynayanda” şeiri də bu qəbildəndir. O yazır:

Dayanma, yorulma, yenə çal, aşiq,
Ellər olur heyran mən oynayanda.
Doğrudan bir elə mənəm yaraşiq,
Kəsilir yüz qurban mən oynayanda.

Məclislərdə ahu kimi gəzirəm,
Sona kimi çalxalanıb üzürəm.
Dövrə vurub tərlan kimi süzürəm,
Heyrət edir insan mən oynayanda.

Qollarımı əlli cürə bururam,
Rəqslərdə çoxlu hiylə qururam.
Tovlanıram, dırnaq üstə dururam,
Cəzb edib neçə can mən oynayanda.

Əhməd bir müddətlik burda qalsa da,
Könül başın qara duman olsa da,
Məni görən axund, molla olsa da,
Olacaq biiman mən oynayanda.

Bu şeir təsadüfən yazılmayıb. Həqiqətən də Əhməd Cəfərzadə olduqca istedadlı bir şəxs olub. Eyni zamanda

mahir rəqqas olduğundan yeri gələndə bundan da faydalanıb. Bu barədə Cəfərzadələr ocağının cəfakeşi Turan İbrahimov ətraflı məlumat verir: “Bakı Teatr texnikumunda oxuyub (söhbət Əhməd Cəfərzadədən gedir) və deyilənə görə (və öz yazdığı şeirlərin birində qeyd etdiyi kimi) gəncliyində Mahmud Esenbayev kimi gözəl rəqqaslığı olub. Buna görə də Sibir düşərgəsində rəqs qrupu yaratmış, azərbaycanlılar və qeyri-millətləri bura cəlb edib işlərini yüngülləşdirmişdir. Bu qrupla müxtəlif düşərgələri gəzib konsertlər verib. Deyilənə görə keçmiş Sovetlər Birliyində tanınan qrupa çevrilmiş “Sibirskiy ansambl tansa i plyaski” onun yaratdığı qrup əsasında yaradılıb”.

Şairin azadlıq düşüncəsi poeziyasında tez-tez səslənir:

Azadlıq hissiyəm, gəl məni tanı,
Sənə mən verirəm hər yerdə canı.
Kim desə yalandır, dünyada heç kəs
Azadlıq hissini məhv edə bilməz.

Alim-şairin yaradıcılığında qəm-kədər, hüznü notlar az olmasa da, heç vaxt dərdə-qəmə baş əyməmiş, öz cəsarəti, inamı, səbri ilə hər bir maneəni dəf etmişdir. Bu barədə qardaşı qızı Kəmalə xanımın qeydləri xüsusi maraq doğurur. O yazır: “Stalinin ölümündən 3 il sonra

Ə.Cəfərzadə vətənə dönür. O otuz yaşa yetməmiş bu namərd dünyanın yalnız bir sifətini görmüş, gəncliyini, sağlamlığını, istiqlal arzularını itirmiş Əhməd özündə qüvvə tapdı ki, ali təhsil alsın, namizədlik və doktorluq dissertasiyalarını müdafiə etsin və nəinki vətəmində, həmçinin Sovetlər Birliyində və xaricdə tanınmış bir alim olsun. Çünki Tanrı ona aşıb-daşan, daşı yarıb çıxa bilən qeyri-adi bir istedad vermişdi. Xalqa, elə, torpağa bağlılıq, vətən, yurd sevgisi, azadlıq arzuları onun həyatının mayasını təşkil edirdi”.

Bəli, Əhməd Cəfərzadə tanınmış bir alim, cəfakeş tədqiqatçı, Azərbaycanımızın istiqlaliyyətini arzulayan böyük vətənpərvər, cəfakeş pedaqoq, qabil bir şairdi, ustad bir yazıçıydı. Biz burda təbii ki, Əhməd Cəfərzadənin poeziyasını əhatə edə bilməmişik. Çünki onun çap olunan ədəbi irsi yox edilən şeirlərindən dəfələrlə azdır. Yəni biz burada bu böyük şəxsiyyətin şeirləri haqqında öz mülahizələrimizi qeyd etmişik. İnanırıq ki, tədqiqatçılar, şeir-sənət vurğunları Əhməd Cəfərzadə yaradıcılığına maraq göstərüb yeni-yeni axtarışlar edib bu böyük alim-şairin ədəbi irsinə işıq tutacaqlar.

ƏHMƏD CƏFƏRZADƏNİN GÜNDƏLİYİ

Əhməd Cəfərzadənin vaxtilə olduqca zəngin bir arxivi olub. Amma “xalq düşməni” olduğundan onun arxivi talanıb, əlyazmaları yoxa çıxıb. Bir də bu təzə əhvalat deyil ki. Hələ 37-də neçə-neçə belə arxivlər yox oldu, neçə-neçə mərd kişilər, görüb-götürmüşlər Sibirə, Qazaxıstana sürgün olundu. Salman Mümtaz kimi bir namidar kişinin, el sərvətini toplayan bir şəxsin əlyazmalarını yağmalamadılarmı? Əhməd Cəfərzadə də Sovet hökumətinin qəzəbinə düşər oldu. Hələ lap cavan yaşlarından “xalq düşməni” olduğunu “tanıdılar”. Zindan da gördü, əzab-əziyyət də. Burda yadıma dədəbabalarımızın bir hikmətli sözü düşür: “Qızılquşun yuvası boş qalmaz”. Düzdür, Əhməd Cəfərzadənin arxivinə süpürgə çəksələr də, bəzi əlyazmaları-filan gəlib bizim də əlimizə çatdı. Belə əlyazmalardan biri də “Gündəlik”dir. Biz onu “Əhməd Cəfərzadənin gündəliyi”¹ adlandırmışıq. Bu gündəlik müəllifin “Yarımqıq qalmış gündəliyi”ndən həcmcə kiçikdir, cəmi on bir hissədən ibarətdir. Bunlardan üçü iyul, ikisi avqust, dördü sentyabr, ikisi oktyabr aylarında yazılıb. Əlyazmadan məlum olur ki, bu “Gündəlik” 1950-ci ildə yazılsa da, 1953-cü il istintaqında dəlil kimi istifadə olunmuş, hər

¹ “Əhməd Cəfərzadənin gündəliyi” bu kitabın 202-220-ci səhifələrində yer alıb.

bir səhifədə və axırda Əhməd Cəfərzadəni imzalamağa məcbur etmişlər.

“Gündəliyin” birinci hissəsində (24 iyul 1950) müəllif çətin və ağır durumunu belə təqdim edir: “Bəli. Bu gün 20 gündür ki, mən quru sementin üstündə işıqsız, rütubətli bir kamerada yatıram. Ağlamaqdan gözlərim şişib, ayağa duranda başım gicəllənir, gözlərim qararıq gətirir və dübarə otururam. Fikir məni üzüb. Yerməyə, tərپənməyə belə taqətim qalmayıb. O qədər arıqlamışam ki, beş gün qabaq danışmağa gedəndə təsadüfən bir güzgüyə baxdıqda özümü itirdim. İndi yəqin ki, ondan da betərəm. İcimdə min fikir... Söz yox ki, belə gedərsə məni məhkəmə, həbs, zindan və Sibir gözləyir”.

Bu, müəllifin çəkdiyi əzabı, sarsıntıları incəliyinə qədər əks etdirməkdədir. Müəllif burada nəsibinin də nə olacağını aydınca göstərib, yəni Sibirə sürgün olunacaq. Bəs təqsiri nədir? Buna yazıçı özü cavab verir: “Deyirlər qaçaqsan. Düzdür, mən qaçağam... Fəqət nə adam öldürmüşəm, nə yol kəmişəm, nə də məzlum bəndələrin ixtiyarını alıb göz yaşlarını axıtmışam. Mən qaçağam. Doğrudur. Fəqət azadlıq istədiyim üçün...”

Burda Əhməd Cəfərzadənin “Yarımçıq qalmış gündəliyi” yadımıza düşür. Yəni adam öldürən də, məzluma zülm edən də Sovet hakimiyyətinin çinovnikləridir. Bəs yazıçı niyə özünü “qaçaq” hesab edir? O, Sovet hakimiyyətinin “dostluq”, “qardaşlıq” şüarlarına,

fəhlə-kəndli "hökumətinə" inanmır, bunlardan "qaçaq"-dır. Hə, azadlıqsa onun ən mühüm istəyidir. Elə bu yolda başına nələr gəlməyib ki... Bəli, azadlıq, istiqlalıyyət ideyaları bu gündəliyin içindən bir qırmızı xətt kimi keçir, dəfələrlə təkrar olunur. İndi həmin nümunələrə nəzər yetirək:

"Mən başqaları kimi özümü əhatə edən hadisələri görə bilmirəm. Mənə elə gəlir ki, mənim yaşamağa və azad həyat sürməyə haqqım var, kimsənin bu haqqımı almağa ixtiyarı yoxdur və almaq niyyəti varsa mən onunla necə dost ola bilərəm?!

Və hətta mən haqqımı istədiyim üçün məni zindanlarda çürüdərsə, mən onda necə barışa bilərdim və bir qabdan xörək yeyib, bir otaqda yata bilərdimmi?!

Mən asudə və sakit yaşamaq istəyirəm. Elə onun üçün də mən evi, elmi və şəhərin dəbdəbəsinə atıb, kəndin yoxsul daxmasında (zəhmətkeş və ağır olsa da) asudə və azadə həyat kölgəsini qəbul etdim".

"Mən bura azadlıq üçün düşmüşəm, sən məni müqəssir hesab etmə".

"Mən yalnız həqiqi azadlıq üçün nələr etməmiş və nələr etmişəm. Çəkdiyim əziyyətlərin müqabilində bir şey ala biləcəyəmmi və bu məni təmin edəcəkmimi?"

"Nə üçün? Yalnız azadlıq üçün".

Müəllif azadlıq deyəndə nəyi nəzərdə tutur? Bu suala cavab verməmişdən öncə onun azadlıq üçün az

əzab-əziyyət görünləri də dilə gətirməsi maraqlıdır. O yazır: “Axır əsrlərdən bəri Babək, Koroğlu, Rüstəm, Zeynəb, Nəbi, Həcər, Səttarxan, Qaçaq Kərəm, Dəli Alı, Adıgözəl, Yarməmməd, Seyidqulu, Saday bəy və başqaları ömürlərinin çox hissələrini döyüslərdə, zindanlarda keçirməmişlərimi?!”

Yazıçı bununla əslində azadlıq, istiqlaliyyət ideyalarının əsrlərdən bəri, bəlkə min illərdən bəri Azərbaycan türkü deyilən hər kəsin canında, qanında olduğunu deyir. Bu, sadəcə hər kəsə milli qan yaddaşı ilə keçmiş, bu, onu bu yolda mübarizəyə ruhlandırılmışdır.

Əhməd Cəfərzadə çəkinmədən ürəyindən gələn sözləri “insaniyyət və bəşəriyyətin dahisi” İ.Stalinə də ünvanlayır: “Sən ey “insaniyyət və bəşəriyyətin dahisi”, məni nə üçün həbs etdiyini söyləyə bilərsənmi?”

Məni ona görə həbs edirsən ki, mən bir parçacıq çörək, bir daxma yerləşəcək torpaq istəyirəm – demək, sən məni dilənçi etmək istəyirsənmiş...

Məni ona görə həbs edirsən ki, mən öz haqqımı tələb edir, mənimlə insan kimi rəftar edilməsini istəyirəm – demək sən məni təpik atmağa belə ixtiyarı olmayan və ən ağır yükü çəkməzsə kürəyinə qırmanç vurulan heyvan kimi görmək istəyirsənmiş”.

Bəli, Əhməd Cəfərzadə milyonlarla adamın məhv edilməsinə bais olan, adı hər kəsi titrədən İ.Stalinə də deyəcəyini deyir. Üstəlik, özünün haqlı, onun haqsız ol-

duğuna da işarə vuraraq, onun gec-tez məğlub olacağını da qeyd edir: “Sən ey qələbələrin ilhamçısı, sən nə qədər qalib olsan da, qürurlanma, könül istəyənin, azadlıq hissinin əleyhinə vuruşmaq çətin işdir və sən gec-tez bu vuruşmalardan birində məğlub olacaqsan!”.

Bu gündəliyin iki parçası (25 iyul 1950, 27 iyul 1950) bacısı Əzizə xanıma xitabən yazılıb. Daha çox vəsiyyəət xarakterlidir. O, öləcəyini qeyd edir və bacısından xahiş edir ki, onun qəbri bir az açıqlıqda olsun... Yolun üst tərəfindəki tərəpədə. Üstümə uca bir başdaşı qoy və qara boya. Mümkün olan bir dildə adımı yazdır və şəklimi də ver. Yaz ki, “azadlıq istədiyi yerdə zindanda çürüyən budur”.

Müəllif bacısına ünvanladığı ikinci məktubda çəkdiyi sıxıntılarını dilə gətirir: “Bu gün məni danışdırdılar. Sən demə, mənim 24 məktubumu yolda tutub saxlayıblarmış. Mənə elə üzücü suallar verdilər ki... Mənə nəşə göndərəndə təzə qəzetə bük, barı bir an oxuyum, fikir yadımdan çıxsın”. Buradan belə məlum olur ki, Əhməd Cəfərzadənin 24 məktubu ünvana çatmayıb, eyni zamanda “Gündəliyin” xeyli hissəsi naməlum qalıb.

Gündəliyin 5-ci böməsindən məlum olur ki, onu tribunala danışmağa aparıblar. O yazır: “Bu gün məni tribunala danışmağa aparırdılar. Mən güclə yeriyrəm, amma bu giclər dörd avtomatçı ilə aparır. Nə olar”.

Bu bölmədə müəllifin çarəsizlikdən qaçıb evə get-

məsi, eləcə də onun dalınca gəlib onu döyə-döyə adamların aparması, çəkdiyi əzablar öz əksini tapıb. Yazıçı deyir: “Gecə aradan çıxıb yola düşdüm və evə tərəf yüyürməyə başladım. Görülməmiş bir sürətlə (1 saat 30 dəqiqə) evə gəldim. Yenicə oturmuşdum ki, dalımca gəldilər və məni maşına basıb geri qaytardılar. Maşında olan iki nəfər məni yumruq, sillə, qayış və təpiklə döydü, sonra maşının qabağına qatıb qovdular. Yeriməyə qüvvəm olmasa belə, maşın basmasın deyə yüyürürdüm. Nəhayət, tamam taqətdən düşüb yerə yığıldım. Maşından leytenant Vahidov düşdü və tapançanı doldurub mənə tərəf atdı. Tər məni basdı. Sən demə, o, güləni başımın üstündən atıbmiş. Sonra lagerə qədər yürütdülər. Lagerdə səhərə qədər “beqom” komandası ilə yürütdülər. Nəhayət, mən tamam üzülüb yerə yığıldım və mənə dəyməsilər”.

Zənnimizcə, burada əlavə şərhə ehtiyac yoxdur. Amma buna həkimlər də etinasız yanaşırlar. Müəllif yazır: “Həkimlər bədənimdəki göyərmiş yerləri görsələrdə, əhəmiyyət vermədilər. Üç gün qızdırmam 40-41 oldu. Nə şikayətə baxan oldu, nə mənə”.

Əzab-əziyyət az imiş, elə bil Əhməd Cəfərzadəni yenə döyüb incidirlər: “Bu bir gecədə mənə o qədər döydülər ki, mən ömrüm olduqca yaddan çıxarmaram”.

“Gündəlik”də çəkdiyi iztirabları, ona edilən zülm nəticəsində səhhətinin pozulduğunu, eyni zamanda

qəmli əhvali-ruhiyyəsini tez-tez hiss etdirir: “Mən fələklə qumar oynayıb öz həyatımı uduzmuş bir adamam. Mən həyatı səhnə hesab edib aktyor kimi oynamaq istədim, fəqət tamaşaçıları o qədər mahir imişlər ki, məni tənqid etməyə başladılar və özümə müəyyən bir yer tutmamış uçuruma yuvarlatdılar”. Bunlarla belə, yenə müəllif gələcəyə ümidlidir. O yazır: “Fəqət ümid... o fəzaların, xəyalların bir qənirsiz gözəli kimi yaşadır. Mən artıq həyata lazım olmadığımı bildiyim halda, yenə də həyat istəyirəm”. Bəs burdakı ümid nədir, o, niyə müəllifi yaşadır? O ümid istiqlaliyyət, azadlıq ümididir. Azərbaycanın müstəqil olacağına olan ümiddir – Əhməd Cəfərzadənin ürəyində közərib, yuva bağlayıb. Onun təsiri ilə hər bir çətinliyə dözüb, yaşayıb... Həm də bu ağır günlərin onun həyatında buraxdığı izləri sözə çevirib.

Müəllifin bu qeydlərindən onun daha bir qabiliyyət sahibi olduğu da məlum olur. O yazır: “Mən karta, suya, güzgüyə, saça, alına və ələ baxıb keçmişini söyləyir və gələcəyi xəbər verirəm”.

Yazıçı dəlixananın özünəməxsusluğunu da qeyd etməyi unutmur: “Artıq 6-7 gündür ki, yata bilmirəm. Palataya gətirilən adamlar həqiqi dəlidirlər və hər an insana ziyan yetirə bilirlər. Gecələri kirpik çalmadan keçirməyimə baxmayaraq, yenə də arada bir yumruq, sillə, qapaz yeyirəm. Söyüş və təhqirlərin sayı-hesabı

yoxdur”.

Alim-yazıçı dəlixananın xoş olmayan mühit olduğunu qeyd etsə də, yenə onu bir ümid yaşatdığını deyir. O yazır: “Səmalar sultanı günəş öz yatağından naz ilə durub ərköyün uşaqlar kimi ağır-ağır pəncərənin qabağına gəlir. O, mənimlə qarşı-qarşıya durub üzümə baxır. O, mənə ümid verir. Sanki dil açıb səbir elə deyir – hər kədərli günün axırı şadlıqdır”.

Əhməd Cəfərzadə gördüyü vəhşətləri belə qeyd edir: “İnsanlar – hənuz gənclər lüt gəzir, həftələrlə yemək yemir”. Müəllif bu heyrətedici və naxoş olan mühitin çatışmazlığının şiddətlə, döyülmə ilə tamamlandığını da bildirir: “Son zamanlarda xeyli yumruq, şillə, təpik yeyir və təhqiramiz sözlər – söyüşlər eşidirəm”.

Bu gündəlik iki əsas cəhəti ilə fərqlənir. Birincisi, yazıçı özünü “fəhlə-kəndli” hökuməti adlandıran Sovet hökumətinin əslində qəddar və zalım olduğunu bəlli edir. İnsana “dəyər” verən, “xoşbəxtlik” gətirən biri quruluşun saxta olduğunu deyir. Bu quruluşun vəzifəliləri adamlara əzab verməkdən sanki həzz alırlar. Bunu müəllif özünün timsalında göstərib. Onu kifayət qədər döyüb incidəndən sonra maşının qabağına salıb yüyürməyə məcbur edir, səhərə qədər ona rahatlıq vermirlər.

Gündəliyin ikinci cəhəti ondan ibarətdir ki, müəllif azadlıq ideyalarının ölümsüzlüyünə inanır və bu inam doğrudan da, onu azadlığa qovuşdurur. Bəli, bu qədər inamlı, mətanətli olmaq Əhməd Cəfərzadəyə xas xüsusiyyətdir.

XATİRƏ-ƏRMAĞAN

Maraqlıdır, Əzizə xanımın xatirələrinin çoxu yaşlı vaxtlarına təsadüf edir. Buna baxmayaraq yaddaşının yaxşı olması ona ötənləri-keçənləri xatırlamağa imkan vermiş, yazıçı-alim vaxtdan səmərəli istifadə etmiş, yaddaşlanan, adamı sehirləyən, onu yaşamağa, həyata səsləyən, könül qanadlandıran duyğu və düşüncələrlə zəngin xatirələr yazmağa ruhlandırmışdır.

“Atam (Kərbəlayi Məhəmməd)” də bu qəbildəndir. Müəllif xatirənin əvvəlindən atasının at sevən bir şəxs olduğunu qeyd edir. O yazır: “Atam yamanca at sevən idi, həmişə 5-6 atı olurdu (irili-xırdalı). Bunların içində əvvəl Kəhər day, sonra da Bozat onun sevimli minik atları idi”. Yazıçı digər atları da dilə gətirir, göstərir ki, analığı həmişə ona bu atların boğaz olduğunu xatırladırdı. Buna görə də müəllif bundan razı qalmadığını belə ifadə edir: “Mən də onları sulamaq üçün Pirsəata aparanda minməz, elə yüyənimin ucundan yapışıb aram-aram tərədən çaya enən cığırla gedərdim. Bu məni heç fərəhləndirməzdi”. Yazıçı atasının ya kənddən, ya da şəhərdən qayıtdığının ondan ötrü əsl bayram olduğunu deyir. Atasının onun mehribanlıqla seyr etməsi, sonra onun at çapmaq həvəsini də anladığımdan bir az vaxt keçəndən, yəni atın təri soyuyandan sonra onu suya aparmağa icazə verdiyini – həmin hadisəni bir neçə

cümlə ilə belə təsvir edir: “Bu zaman o, atın yəhərini alan analığı yəhəri yerləşdirmək haqqında əmirilər verə-verə mehriban, hər şeyi anlayan qonur gözləri ilə mənə baxardı. Mən isə Kəhər dayın, ya da Bozatin yüyənindən tutub gözləyər, suya aparmazdan əvvəl həyətdə təri soyutmaq üçün o baş-bu başa gəzdirərdim. Atın tərini ki-fayət qədər soyuduğuna nəzər yetirən atam çoxdan həsrətlə gözlədiyim əmri verərdi:

– Di apar...”

Burada ata-qız münasibətləri səmimiyyətə söykəndiyindən, onlar bir-birini baxışlardan da anladıklarından bir anlaşılmazlıq baş vermir. Daha doğrusu, övlad nə qədər atı minməyə tələssə də, atanın əmri olmadan bu istəyini yerinə yetirmir. Atasından razılıq alan kimi o, analığının qorxmağına (o qorxur ki, yıxılıb birtəhər olar) baxmayaraq, kəhərə çılpaq minib dördnala çapır. Maraqlıdır, burada yazıçı Kəhərin də onun anladığını, aralarında mehribanlıq olduğunu anladır: “Kəhərlə bir-bir-birimizi elə başa düşürdük ki, elə bil iki canda bir qəlb idik. Yalına yatanda canımız birləşir, ürəklərimiz bir döyünürdü. At məni götürüb yırğalayır, evdən aralanan kimi ayağımın yüngül hərəkətindən məqsədimi anlayıb dördnala çapırdı, hayıf ki, özümü qartal kimi hiss etməyim heç üç dəqiqə də çəkmirdi. Evimizdən Pirsataa qədərki məsafə Kəhər üçün nə idi ki?”

Zənnimizcə, xatirəmin ən maraqlı yeri Kəhərin su içməsi epizodudur. Əzizə xanım burada cəmi bir neçə cümlə ilə bir maraqlı mənzərə yarada bilmişdir. Burada Kəhərin suyun təmiz yerindən, özü də tələsmədən içməsi, onun bu vaxt hərəkətləri olduqca dəqiq təsvir olunub. Bunu olduğu kimi verməyi məqbul hesab edirik: “Kəhər suya girəndə tələsmir, aram-aram suyun ən təmiz yerinə irəliləyir, qara, yumşaq dodaqlarını dibindəki ağ xırda daşlar belə görünən bərrək suya salıb sümürür, arabir başını qaldırır qarşı sahiləki çəmənə baxır, bala-bala ona mane olan kəmçiyi ağızından çıxarıb gövşəyir və bu zaman onun qara dodaqlarından şəh kimi damcılar axıb şıppıltı ilə çaya tökülürdü. Bu zaman Kəhərin boynuna doğru əyilib, yüyənin kəmçəsini ağızından çıxarıb burunun üstünə tərəf itələyəndə minnətdarlıq duyulan səslə yavaşdan kişnəyər, sonra yenə suyu içməyə cümmurdu. Kəhər suyu içdikcə böyürləri qarnına tərəf sıxılmış qıçlarının altına qalxır, sanki qovuqlanırdı. At suyu içib doyandan sonra dalı-dalı geriləyir və sudan çıxırdı”. Burada istər-istəməz ata-babalarımızın atla bağlı hikmətli sözləri yadımıza düşür: “At muraddır”, “At igitin qardaşdır”, “İt içən yerdən at su içməz”, “İt yatan yerdə at yatmaz”, “At təmiz heyvandır”. Bunlar yadımızda qalanlardı.

Yazıçı Kəhəri çaparaq evə qayıdanda atasının onu necə qarşıladığını, onun Kəhərə necə qulluq etməsini

xüsusi qeyd edir: “Atam bir söz demədən yüyəni əlimdən alır və atı tövləyə çəkirdi. Burda hər ikimiz köməkləşib onu qaşovlayır, yalını səliqəyə salır, məxmərlə tozunu alır və qarşısına arpa-saman tökürdük. Kəhərə arpa verməyi atam heç kəsə etibar eləmirdi. O qədərincə arpanı xəlbirə götürüb tövlənin qarısına işığa gəlir, bir də xəlbirləyir, içindən düşən daş-kəsəyi diqqətlə seçir, sonra axurun yanına gəlib, sağ əliylə səbirsizliklə ayağını yerə döyən atın boynuna şappıldadır, aram səslə kiş-nəməsinə gülümsəməklə cavab verib sağ əllə samanın ortasını çalalayır və səliqə ilə arpanı bura töküdü”.

Yazıçı burada Kəhərlə sahibinin bir-birini necə başa düşməsinə, eyni zamanda müəllifin də Kəhərdə xoş təəssürat yaratdığını göstərir. Sahibinin Kəhərə qarşı diqqəti, can-başla qulluq etməsi təbii ki, övladında Kəhərə qarşı xüsusi diqqət yaratmışdı. Buna görə də o da Kəhərə qulluq etməyi özünün borcu bilir. Bundan xüsusi zövq alır. Bu xatirə həcmcə böyük olmasa da Əzizə xanımın qələmindən çıxdığından adamın yaddaşında istər Məşədi Məhəmməd, istər onun Kəhər, ya Bozat adlı atları, istərsə də onun qızı canlanır. Burada ata-qızın at sevən olmaları, Kəhərin hər ikisini anlaması və digər hadisələr yığcam cümlələrlə verilsə də, bir neçə epizodu birləşdirib gözəl görüntü yaratmışdır. Bu, xatirənin öz gözəlliyidir. Onu müəllif az sözlə bəzəyib dəyərlə oxucularına ərməğan etmişdir. Doğrudan da, Əzizə xanımın

hər bir xatirəsi oxucu üçün dəyərli bir ərməğandır. Həm də hər kəsdə səmimiyyət, nəzakət, hisslərini qüvvətləndirir, bunların hamıya faydalı olduğunu anladır.

ON DÖRD YARPAQ BAYATI¹

Şair, yazıçı, alim çox görmüşük, amma Əhməd Cəfərzadə fərqli şəxsdi. Təbii ki, o, alim kimi alim, yazıçı kimi yazıçı, şair kimi şairdi. Amma həyatı, xüsusilə gəncliyi təlatüm içində keçmiş, “xalq düşməni” olduğundan başı nələr çəkməmişdi. Ən çətin, ağır günlərində belə qələmi yerə qoymamış, dərdə qul olub boyun əyməmişdi. Onu nə dəlixana, nə Sibir, nə də çəkdiyi əzab-əziyyət qorxudub, qürurunu qıra bilməmişdi. Çünki içində əski türkün azadlıq ideyası çiçəkləmişdi. Milli yaddaşa gələn bu ideya onu həmişə dərd-sər yanında aciz olmağa qoymurdu. Buna görə də darda olanlara əl də tutur, kömək də eləyirdi. Fərsət düşüncə də sinədfətlərdən folklor toplayır, yazıya alırdı. Əlimizə-ovcumuza gəlib çatan bir neçə yarpaq bayatılar da beləcə toplama işlərindəndi. Bu, Pərnaz Ayaz qızı və Hacıyev İsa baladan yazıya alınan bayatılardır. Pərnaz Ayaz qızının hardan olması qeyd olunmayıb; burada amma digər informatorun Şamaxının Bağırılı kəndindən olduğu verilib. Eyni zamanda bu bayatıların yazıya alındığı tarix də (10.01.1973) məlumdur. Əhməd Cəfərzadənin dediyi kimi, cəmi 14 yarpaq bayatı. Pərnaz Ayaz qızından toplanıb yazıya alınan folklor örnəklərində şikayət, vəfa-

¹ Bu material “Pərnaz Ayaz qızının dediklərindən” başlığı ilə bu kitabda 240-242-ci səhifələrdə yer alıb.

sızlıq, dərdlərin gətirdiyi yorğunluq kimi motivlər özünü göstərir. Bununla belə özünün geyim-keciminə diqqət edənin acıq eləməsi, səliqə-sahmana əhəmiyyət verməməsi bir bayatıda ustalıqla verilib.

Çəkməsi cığ-cığ eylər,
Evimizi palçıq eylər.
Zəhləm gedər o yardan
Hər gecə acıq eylər.

Burdan bəlli olur ki, evin kişisi sayılan birisi xrom çəkmə geyinib, yeridikcə onun çəkməsinin səsi, xışiltısı eşidilir. O, evə ayağı palçıqlı girir, səliqə-sahman məsələsi onun ağına gəlmir, üstəlik, küsəyəndir – bu da kişiyə yaraşan xüsusiyyət deyil. Yəni ailə sahibi olan səliqə-sahman gözləməli, küsmək məsələsini ağılından silməlidir.

Bayatıların birində olduqca kasıb bir qızın ürəyindən keçən hiss-həyəcan öz əksini tapıb – toyunun tez olmasını arzulayır:

Eyvanım həsir mənəm,
Ürəyim əsir mənəm.
Toyumu tez eləyim,
Yarım tələsir mənəm.

İndi də ikinci hissədə yazıya alınan örnəklərə baxaq. Burada da ayrılıq həsrəti, yar firqəti kimi motivlər boy göstərir. Bayatıların birində birisi məktəb-təhsil görmədiyindən şikayətlənir. Şikayətlənir ki, yazı-pozu bil-səydi dərdi nədir yazıb göndərərdi.

Şəhər yolu köndələn,
Qolum gəlmir göndərəm.
Yazı-pozu bilmirəm
Məktub yazıb göndərəm.

Örnəklərin birində paxıllığın yaxşı əlamət olmadığı xatırladılır:

Karvan keçər toz eylər,
Paxıl gözü boz eylər.
Qonşunu qara geysin,
Yar gələndə söz eylər.

Burada “gözü boz eylər” ifadəsi “gözü kor eləmək” anlamındadır. Digər tərəfdən, burada qeyd olunan qonşu da paxıldır deyə gəlib-gedəni söz eləyir.

Bayatıların birində qışın bir şaxtalı günü təsvir olunub. Yar həsrəti çəkən vüsala çatmağın vədəsi gəldiyini bildirir:

Mən aşığı taxta yeri,
Dolan gəl Taxta yeri.
Gəl ikimiz bir yataq,
Qovurur şaxta yeri.

Bayatıların digərində Şirvan adı çəkilir:

Şirvanın bağlarından,
Meyvəli bağlarından.
Sənin qurbanın olum,
Yanımin ağlarından.

Bəli, Əhməd Cəfərzadənin toplayıcılıq fəaliyyəti də geniş və əhatəli olub. Arxivi yağmalandıqından dövrümüzə bu folklor örnəklərinin az bir hissəsi gəlib çatıb.

Elin malını elin özünə ünvanlayanlar sırasında Əhməd Cəfərzadənin adını da çəkiblər. Atalar sözüdür: “Quş qanadla uçar”. Əhməd müəllim də bu “qanadlı”, hikmətli sözlərin xiridarı, folklorun vurğunu olduğundan el sərvətindən topladığını toplayıb... Tarixin səhifəsinə adını yazdırıb.

UZAQ XATİRƏ

Əzizə xanımın “Uzaq xatirə” (İlyas Əfəndiyev) xatirəsi diqqətimizi çəkdi. Nədən ki, biz də bu yazıçını çox sevmişik, elə indi də sevirik. Əsərlərini oxumuş, ləzzət almışıq. Hər dəfə bu əsərləri oxuyanda sanki uzun qış gecələrində dədə-babalarımızın şirin nağıllarına qulaq asmışıq. “Dağlar arasında üç dost” da, “Söyüdlü arx” da, “Geriyə baxma, qoca” da, digər əsərləri də bizi beləcə məftun edib, qəlbimizdə silinməz izlər buraxıb. Əzizə xanım İlyas Əfəndiyevlə ilk görüşünü belə təsvir edir: “Doğrusu, İlyas Əfəndiyevlə nə zamandan salam-kəlama başladığımız yadımda deyil. Hər halda müharibədən əvvəl idi. Müharibə başlayanda artıq evdar anaydım”. Yazıçı bu vaxt durumunun yaxşı olmadığını da qeyd edir: “Ömür yoldaşım cəbhədəydi. İşləmək lazımdı. Əlimdə xəstə, iflic qayınanam vardı. Artıq gənc yazıçı kimi İttifaqda tanınırdım”. Müəllif İlyas Əfəndiyevlə Bakı kinostudiyasında tanış olub dostluğa başladığını deyir: “İlyas müəllimlə bir otaqda, hərəməz bir stolun başında qarşı-qarşıya əyləşirdik. Dərdlərimə qardaş kimi şərik olurdu”. Müəllif burada ürək yanğısı ilə qızının ölümünü, iş yoldaşlarının ona, anasına başsağlığı verdiklərini yazır: “1942-ci ilin fevralında qızım Səma öldü. O gündən anladım ki, əsl dost, qardaş necə olur. Studiyanın böyüklü-kiçikli əməkdaşları da dərdimə şərikdi,

amma İlyas müəllim, Mehdi Hüseyn, Rza Təhmasib, Əl-səttar Məlikov, xüsusilə evimizə gəlib mənə deyil, anama başsağlığı verirdilər. Sonralar Mehdi müəllim, elə İlyas da deyərdilər ki, səni anana görə daha çox istəyirik”.

Yazıçı bunun səbəbini belə izah edir: “Anam onların qayğı və hörmətini, Səmanı dəfn etməkdə yardımlarını ayrıca qiymətləndirirdi. Həm də anam hər iki ədibin o dövrdə imzalarını mətbuatda izləyir, əsərlərini oxuyurdu”.

Deməli, müəllifin anası da onun iş yoldaşlarını yaxşı tanıyır, üstəlik, əsərlərinə də yaxşı bələddi. Təbii ki, beləcə onlar arasında qarşılıqlı səmimiyyət yaranmışdı. Müəllif kəndlərdə müəllim çatışmazlığından müəllimliyə göndərildiyini də yazır: “Dörd ilə yaxın Ağsu rayonunun Çaparlı kənd orta məktəbində əvvəlcə müəllim, sonra dərs hissə müdiri və direktor işlədim”. Tale yenə onu İlyas Əfəndiyevlə işləməyi nəsb edir. O yazır: “Yenə İlyas müəllimlə bir otaqda qarşı-qarşıya əyləşirdim. Yenə də nə tapırdısa, o ağır illərdə bölüşürdük. Bircə parça qara çörəyi iki bölüb yeyirdik”.

Yazıçı İlyas Əfəndiyevi böyük minnətdarlıqla xatırlayır, aralarında böyük yaş fərqi olsa da, böyük səmimiyyət olduğunu yazır: “İlyas müəllim həmişə adımdan əvvəl bir “a-a-az”la səslənərdi. Yaşımızda fərq vardı, məndən azı 13-14 yaş böyükdü, amma özünü elə aparırdı ki, elə mehriban, elə ərkyana, elə güləruz olurdu ki,

yaş həddi silinirdi. Mən də ixtiyarsız bəzən onu sadəcə “İlyas” səsleyirdim”.

Əzizə xanım İlyas Əfəndiyevin zarafatcıl olduğunu da qeyd edir: “Tamaşaların birində necə oldusa (deyə-sən, “Məhv olmuş gündəliklər”di), çıxanda İlyas müəllimlə rastlaşdıq. Afrikadan təzəcə dönmüşdük. Qarayanız, arıq, nostalgiya xəstəliyi cılız qızın yanında boylubuxunlu, kişi gözəlliyinə malik və ona çox yaraşan, təyyarəçi geyimində ömür dostum Məmmədi görəndə gülə-gülə soruşdu:

– A-a-a-az, bu gözəl oğlanı necə ovlamısan?

İnciyə bilmədim də:

– Olur da... İlyas müəllim, Allah hərəyə bir baxt...”.

Əzizə xanım bu xatirəni də özünəməxsus bir sonluqla tamamlayır, İlyas Əfəndiyevə rəhmət diləyir. O yazır: “Geriyə baxmaya bilərsən. Nigaran qalmaya, “nəyisə demədim” düşünməyə bilərsən. Qardaşım, sən o Allahın neməti olan yaradıcılığını bol-bol, qana-qana verdin insanlara. Ruhun şad olsun”.

Bir sözlə, bu “Uzaq xatirə” İlyas Əfəndiyevi – bu tanınmış yazıçını adama bir az da yaxınlaşdırır. Bəlli olur ki, bu böyük yazar oxucu ürəyini fəth etmiş, könüllərə bir zənginlik, bir tərəvət gətirmişdir. Elə bu “Uzaq xatirə”nin təsiri də bizə bu yazını yazdırdı.

UNUDULMAZ ŞAİR – İKİNCİ MÜŞFİQ

Əzizə xanımın xatirələri də rəngarəng, romanları kimi bir-birindən maraqlı və oxunaqlıdır. Bu xatırlamalarda yazıçının alovlu vətənpərvərliyi, xeyirxahlığı, xalqa, vətənə bağlılığı, bir sözlə, nəcib hissləri əks olunub. Belə yazılardan biri də şair Əlirza Abdullayev haqqındadır: yazıçının qeyd etdiyi kimi, “şəxsiyyətə pərəstişdən çox satqınlığın qurbanı olan şair Əlirza”dan söz açır. Müəllif haqlı olaraq “Bu şair Əlirza kimdir?” sualına özü cavab verir: “Deyəcəyəm ki, axtarmayın, izini heç yerdə tapmayacaqsınız”. Suallarınız cavabsız qalacaq. Əlirzanın adı Yazıçılar Birliyinin kitablarında, bir müddət çalışdığı “Ədəbiyyat qəzeti” arxivində belə yoxdur”. Yazıçı bunun da səbəbini göstərir: “Həsəd aparənlər, istedadından çəkinənlər, lirikamıza ikinci Müşfiq gəldiyindən ehtiyat edənlər bolluca tənqid, təhqir ediblər”. Buna baxmayaraq, yazıçı onun xeyli şeirlərini topladığını yazır. Bunu nə üçün gördüyünü də belə izah edir: “Bəs millət bilməlidir ki, kimi itirib?”. Bəli, haqlı sualdır. Əzizə xanım Əlirzanın təbli şair kimi belə dəyərləndirir: “Əlirza novator şair idi. Lirikasıyçün elə formalar, şəkillər seçirdi ki... Sözü hakimdi, bədii dilin ifadə vasitələrindən istifadə edərək elə qafiyələr, rədiflər, mübaliğələr, bənzətmələr, təzadlar tapar işlədərdi ki, şeirinin hərəsi bir musiqiydi, yazılmamış nəğməydi”.

Əzizə xanım bu gənc şairin başına gələnləri belə nağıl edir: “Müharibəydi, ürəyi yanğılıydı şairin. Səhər Əlirza işə gəlmir. Bir gün sonra orqanlardan gəlib onun masasının üstə nə varsa yığıb aparırlar. Sonra da Ordubadidən, Sona xanımdan Əlirzanın o gün nə danışdığını soruşurlar. Nə Ordubadi, nə də Sona xanım onun üzünə durmur.

İdarənin işlər müdürü erməni qadın onun üzünə durur, Sovet hökumətini ələ saldığını deyir. Əlirza o gedən olur, Sibirə sürüldüyünü deyirlər”.

Bəs Əlirza nə demişdi? Müəllif bu suala belə cavab verir: “Əlirza dedi: “Beşmərtəbəlinin yanından keçirdim, çörək növbəsi qiyamətdi. Yanda ayaqyalın bir oğlan uşağı qarın üstündə atdanıb-düşür, oxuyurdu: Əcəb ağ gündədir mənim vətənim. Təzada baxın”.

Yazıçı Əlirzanın ədəbi irsinin işıq üzü görməsini arzulayaraq ürəyindən keçənləri dilə gətirir: “Gənc tədqiqatçılar 1935-ci ildən 1942-1943-cü illərə qədərki latın və kiril əlifbası ilə nəşr olunmuş qəzet və jurnallardan Əlirzanın əsərlərini toplayıb xalqımıza çatdırsalar, xeyirxah iş olar. Xalqımız itmiş övladını, unudulmuş gözəl şairini yenidən tanıyar”.¹ Böyük yazıçı bununla da kifa-

---

¹ Bu kitab çap hazırlananda xəbər aldım ki, Əzizə xanımın bu arzusu da bu il həyata keçib. Yazıçının oğlu Turan yazıçı Kənan Hacıyla birlikdə Xızının Qarabulaq kəndində yaşayan qocaman şair Ağasəfa ilə görüşüb onun və Əzizə xanımın topladığı Əlirza Abdullayevin şeirlərini kitab halına salıb nəşriyyata təqdim ediblər.

yətlənməmiş, “xalqımızın itmiş övladı”nın – unudulmuş gözəl şairinin bir neçə şeirini də verməyi özünə borc bilmişdir. Əslində, bu poetik örnəklər onun müəllifinin kim olduğunu nişan verir, Əlirzani oxuculara tanıdır. Bunu biz onun “Arzu”, “Bizə nə var ki”, “Bəxtəvərlik deyilmi?” kimi şeirlərində görür, heyrətlənirik. Bu qədər nikbinlik, həyata xoş baxış həm adamı cəlb edir, həm heyrətləndirir. O yazır:

Basıb sədəf sazımı sinəmə səhər erkən,
Qayğısız ellərimin qızından, gəlinindən.
Bir dastan bəstələrdim, bülbülü susdurardım.

Doğrudan da, şairin təsvirləri, deyimləri, sözü özünəməxsus təqdimatı gözəl və könül oxşayandır. O yazır:

Ah, nə qədər şirindir sevib-sevilmək,
Sevginin, məhəbbətin dadını bilmək.
Xoşdur ürək gül kimi,
Qoxlamaqçın özündə
Duyğu bəsləsə.
Bəxtəvərlik deyilmi, bir şeydə bülbül kimi
Sevda budaqlarında açan bir çiçək səni səsləsə?
Nə dillərdir səhərdən bir quşa dönmək,
Yarın pəncərəsində ötmək, öyünmək,
Pərişan bulud kimi
Üzə enmiş tellərin seyrinə dalmaq.

Şairin “Səhərin türkü” şeiri də cəlbedicidir:

Bu gün həyəcanlıdır, gümrəhdır hər kəs,
Üzlərdən oxunur nəşə və şadlıq.
Budur, hər tərəfə yayılır bir səs,
Biz hər bə istəmirik, hər bə hazırıq.

Burda Əzizə xanımın sənət adamlarına qayğısı, sevgisi, hər kəsə xeyirxahlığı bir daha görünür. Daha doğrusu, müəllif adlı-sanlı qələm sahibi olduğunu xatırladır. Əlirza kimi (“ikinci Müşfiq”) təbli bir şairi yada salmaq böyüklük və müdriklik olmaqla bərabər, mənəvi aləminizə xidmətdir. Çünki unudulan Əlirza kimi şairlərin ədəbi irsi də mənəvi dünyamızın içərisindədir, xalqımızın yetirdiyi şairin ürək çırpıntılarıdır.

ƏHMƏD CƏFƏRZADƏNİN ALTI MƏKTUBU

Əhməd Cəfərzadə fenomen bir şəxsiyyətdir. Yaradıcı adamlara, sənət adamlarına da daha diqqətli olar, laqeydlik göstərməzdi. Biz bunu onu tanıyandan görüb hiss etmişik. Bu cəhətdən Əhməd Cəfərzadənin xanəndə, şair Ağakərim Nafizə yazdığı məktubları¹ maraqlandırır. Ağakərimin ona məktub yazıb şeir göndərməsi bu şair-alimin sanki ürəyinin sarı siminə toxunur. O yazır: “Məktubunuzu aldım və çox mütəəssir oldum... Deməli, Şirvanın ürəyi şeir dolu vətəndaşları uzaq Yakutstanda da yaşayırmış”. Müəllif onunla tanış olmağı arzu etməklə bu gənc şairdə özünə inam yaradan sözlər də deməyi unutmur: “Mən bu şair ürəkli, Seyyid sənətli vətəndaşımı yaxından tanımaq istəyirəm. Mənə elə gəlir ki, Seyyid rəhmətullah ölməyib özü özünü təxmis edib. Təxmisə söz yoxdur”. Təbii ki, Əhməd Cəfərzadənin bu sözləri gənc şairin könlünü qanadlandırır, onu ürəkdən sevindirir. Üstəlik, məktub müəllifi ona yenə təsəlliedici söz deməyi unutmayıb: “Sizin əsərlərinizin, az da olsa, yayılmasına çalışacağam”.

Ə.Cəfərzadə Ağakərimə həm də nəsihət verir: “...yazdıqlarınız cəm deyil. Çalışın cəmləyin, mən onları tam halda görmək istəyirəm ki, yaradıcılıq üslubunuz,

---

¹ Ağakərim Nafiz. Divan/ Tərtib edəni və nəşri Turan İbrahimov; red. Hafiz Qaralar, Kəmalə Cəfərzadə. – Bakı: Elm və təhsil, 2017. – 630 səh.

xüsusiyyətləriniz barədə müəyyən bir fikir söyləyə bilim.

Ağakərim bəy! İş şeirin çap olunmasında deyil, xalqa anlaşılıqlı olmasında, sevlməsində, yayılmağındadır". Gördüyümüz kimi, müəllif şairə məsləhət görür ki, yaradıcılığını bir yerə cəmləşdirsin. Təbii ki, bundan fərhlənən şair yeni şeirlər də yazacaq, ruhlanacaq. Digər tərəfdən özünün yaradıcılığına da məsuliyyətli olmalıdır – bu da şair üçün vacibdir. Həm də zəmanəyə görə hərəkət etməlidir, yəni şeirləri anlaşılıqlı, xalq dilinə yaxın olmalıdır ki, sevləsin, yayılsın".

Əhməd müəllim gənc şairin şikayətlənməyini nəzərə alıb ona uyğun yolun yeni şeirlər – xalqın sevdiyi şeirlər olduğunu deyir: "Şikayətlənmək azdır, o nəğmələri ortalığa çıxardın, hamı eşitsin, mən də o cümlədən".

Maraqlıdır ki, bu məktubların birində Əhməd Cəfərzadə öz durumu haqqında da məlumat verir: "Özüm yaxşı olsam da, əhvalım münasib deyil. Namünasib üzrlər görüb, yaltaqlıqla deyilmiş sözlər eşidib riyakar, satqın adamlar içərisində yaşamaq müşkül işdir. Məhz bu səbəbə görə iyul ayının 1-dən etibarən məktəbdən üzülüşür, yalnız elmi işlə məşğul olmağa başlayıram".

Alim burada da gənc şairi görmək istədiyini yazır: "Bu yaz-yay dövründə ya mən Şamaxıya gəlib araşdıraram, ya siz Uduluya gələrsiniz. Mən sizinlə görüşmək, müsahibə etmək, söhbətləşmək arzulayıram".

Əhməd müəllimin digər məktubu daha xoş əhvalla yazılıb. Bu da təsadüfi deyil. Gənc şair ona xeyli şeirini ünvanlayıb. Təbii ki, bu da Əhməd müəllimdə xoş təəs-sürat yaradır. O yazır: “Üç səhifə şeir, bir səhifədən də az məktub yazan oğlan! Növbəti məktubuna ailə-məişət məsələlərinə bir az geniş yer ver; görək Allah qoysa, nə vaxt tamam gəlirsən? Dolanısaçağın necədir? İşin ağır deyil ki?”

Avqusta Şamaxıya gəlməyini, hətta toya da getmə-yini mənə Tofiq dedi. Təəssüf ki, görüşə bilmədik”.

Yenə o, adəti üzrə şairə məsləhət eləyir: “Məsləhətim: ruhdan düşmə, özünə fikir ver və qələmi yerə qoyma!”.

Əhməd Cəfərzadənin digər məktubunda bəlli olur ki, o, Ağakərimə öz şeirlərindən bir neçəsini göndərib. Təbii ki, məqsədi də bəllidir, şair ruhdan düşməsin və yaradıcılığını davam etdirsins. Buna nail olduğunu mək-tublarnın birində göstərir: “Nəzirələri oxudum. Mənim gənclik dövr cızmaqaram (nə vaxt həvəsim olsa, gənclik həvəsi gəlir, elə indinin özündə də) o qədər tərifə layiq deyilsə də, sizin nəzirə çox gözəldir. Yazın, şair yazanda, insan sevəndə dərd-qəm, çətinlik uzaqlaşır. Deyirsiniz ki, “elə bil təbim Yusifi qul bazarında satılıb: Yusif harda satılsa da, elə zindanda qalsa da Yusifdir – gözəl, şah və peyğəmbər! Bunlar isə heç yerdə itə bilməz!”. O, gənc şairin ruhdan düşdüyünü də işarə edir, deyir ki, dünya əzəldən belə olub. Əlbəttə, bu məktubda da nəsihət var.

Əhməd Cəfərzadə yazır: “Sənin ən böyük qüsurun budur ki, real həyatı nəzərə almırsan! İncimə, hər zaman elə mən özüm də belə idim və indi səni görəndə özümün gəncliyini görürəm. Lakin mən haradasa, hansı nöqtədəsə dayandım – sən dayanmalısan”.

Bəli, müəllif Ağakərimə yenə nəzirə yazmasını məsləhət görür, bununla bağlı altı beyt göndərir. Bunun dalınca da qeyd edir ki: “Qəsdim sənin ilham pərinə çuşa gətirməkdir. Mən inanıram ki, Cənabınızın qələmindən hələ çox zərif qəzəllər çıxacaq...”

Ə.Cəfərzadə sonuncu məktubunda da Ağakərimin ruhdan düşməsinə narazılığını bildirir: “Ay gözümün işığı! Elə məzmunlu əsər yazmaq, dünyadan küsmək, “nə zamanın, nə məkanım, nə şöhrətim, nə adım var” demək və s. Sizə yaraşmaz!”.

Yenə də müəllif bir ustad qayğısı ilə məktubunu xeyir-dua ilə, şairin onu yeni şeirlərlə sevindirəcəyi arzusu ilə bitirir: “Mənə tez-tez, ətraflı, qəzəl dolu, qəzəl qoxulu məktublar yazın”.

Diqqətlə fikir versək bu məktubların yazılma tarixləri 1973-1986-cı illəri, yəni 13 illik bir dövrü əhatə edir. Bir az da dəqiqləşdirsək, birinci məktub 1.VI.1973, ikinci 4.XII.1977, üçüncü 26.IV.1979, dördüncü 16.I.1986, beşinci 17.II.1986, axırını 3.IV.1986 tarixlərində yazılıb. Daha doğrusu, Əhməd Cəfərzadə bu məktublarla Ağakərimin yaradıcılığına güzgü tutub, ona ümid, özünə inam, ruh

verib, yaradıcılığını davam etdirməyə sanki güc-qüvvə verib. Ona ağıllı məsləhətlər verib ən əsası isə isti sözlərlə, doğmalar sayacağı müraciət edib, olduqca səmimi davranıb. Bu münasibət gənc şairi bədbinlikdən də, yeri gələndə çətinlikdən də xilas edib. Üstəlik, ustadının dediyi kimi, şeirlərini bir yerə cəmləməyə də nail olub. Biz bunu indi Ağakərimin "Divan"ında (bu kitab Turan İbrahimovun təşəbbüsü ilə işıq üzü görüb) aydınca görürük. Burdakı saqınamələr, qəzəllər, nəzirələr, mürəbbelər, müxəmməslər, müsəddəslər, məsnəvilər, müstəzad, ibarətnamə, bahariyyə və qəzəllər şairin təcrübəli və ustad bir şair olduğunun göstəricisidir. Təbii ki, burada Əhməd müəllimin böyük əməyi və təsiri vardır.

RƏSSAM İŞİ, YAZIÇI DÜŞÜNCƏLƏRİ

Rəssam Nəcəfqulunu heç vaxt görməmiş, onunla tanış olmamışıq. Amma onun Əzim Əzimzadə ənənələrini davam etdirdiyindən, satirik rəssam kimi fəaliyyətindən xəbərdarıq. Əzizə xanımın rəssam Nəcəfqulu ilə bağlı xatirəsini oxuyanda bu, bizi çox maraqlandırdı. Sən demə, rəssam etnoqrafiyamıza yaxşı bələd imiş. Odur ki, burada yazıcının qeydlərinə yer verməyi münasib bilirik: “Titul vərəqində “Azərbaycan geyimləri” (tiplər). Bakı-Şamaxı XVIII-XIX əsrlər” sözlərini oxuyub albomu maraqla vərəqləməyə başladım. Sanki həyatımızın, xalqımızın iki əsrlik tarixini əks etdirən əlli beş tablo asılmış rəsm qalereyasına düşdüm. Bu əlli beş vərəqi bir neçə dəfə çevirdim. Hər əsərə bir neçə dəfə baxdım. Hər xırda cizgini diqqətlə gözdən keçirdim. XVIII və XIX əsrlərdə Bakı-Şamaxı zonasında yaşayan əhalinin bütün təbəqələrini əks etdirən tiplər bir-birinin ardınca gözlərim önündə canlandı. Rəssam təkcə geyim yaratmayıb, həm də xarakterlər, tiplər yaradıb, iki-üç əsr bundan əvvəl yaşamış insanları canlandırır”. Bəli, yazıçı çox həssas bir məsələyə toxunub – ənənələr yaşadılmalıdır. Təbii ki, bunu rəssam Nəcəfqulunun yaradıcılığında görürük. Yəni rəssam bu işlə böyük xidmət göstərmiş, hər tipin özünəməxsus geyimlərini əks etdirmişdir. Adamın ürəyindən keçir ki, kaş Nəcəfqulu kimi daha bir neçə

nəfər rəssamımız da olsaydı! Onlar Quba-Xaçmaz, Balakən-Zaqatala, Naxçıvan və digər regionlarımızdakı Azərbaycan geyimlərini beləcə tiplər kimi, xarakterlər kimi işləyədilər! Təbii ki, burada hər regionun özünəməxsusluğu geyimlərdə, tiplərin xarakterində də özünü göstərəcəkdi. Bəli, bu işlər etnoqrafiyamıza, gələnlərimizə böyük töhfə ola bilərdi. Ürəyimizdən keçənləri qeyd etdiyimizdən mətləbdən uzaq düşdük. Yenə söhbətimizin üstünə, yazıcının rəssam Nəcəfqulu ilə söhbətinə qayıdırıq. Yəni bu albom Əzizə xanımı heyran etdiyindən rəssama bəzi suallar verir. O yazır:

– Albomun üzərində nə qədər işləmişiniz? – ondan soruşdum.

– İl yarım.

– Bəs nə qədər müddətə öyrənmişiniz bu aləmi?

– Bütün ömrüm boyu.

– Hə, bax bu düzdür”.

Gördüyümüz kimi, müəllif suallarına qənaətedici cavablar aldığından razı qalır. Amma müəllif bununla da bu işdən əl çəkmir, onun dərinliklərinə enir: “...bu hacını siz də görmüş olardınız. Məhəlləmizdə tin başında otururdu, keçən əsrin “yadigarı” idi. Qocalmışdı, çox qocalmışdı, amma özü yırtanmış olsa da, kəhrəba kimi sarı, tikməli kürkünü çiyinə salıb tin başında əyləşirdi”.

Müəllif əhalinin bütün təbəqələrinin albomda təsvir olunması, eləcə də qadınlar aləminin əks olunması

məsələlərinə laqeyd yanaşa bilmir. Görüb duyduğu geyimləri, bəzəyi əhalinin təbəqələrini özünəməxsus bir təqdimatla verir: "... keçən əslərin şahından, xanından, bəyindən tutmuş sarvanına, kəndxudasına, qoçusuna, təlxəyinə, tacirinə, axunduna, şeyxinə, baqqalına, ovçusuna, əkinçi kəndlisinə qədər əhalinin bütün nümayəndələri ayrıca təmsil olunub".

Burada hər kəsin özünəməxsus geyimi-keçimi var, həm də geyim adamların varlı-yoxsul olduqlarını da əks etdirir. Məsələn, əkinçi ilə bəyin geyimləri təbii ki, birbirindən fərqlidir, bəy daha yaxşı paltar geyinir. Məngül arxalıq, gümüş vəznəli çuxa, xrom çəkmə onun varlı sinif nümayəndəsi olduğunu təsdiq edir.

Yazıçı burada qadınlar aləminə də xeyli yer ayırır. O yazır: "Qadınlar aləmi burada ayrıca təmsil olunub: bəyimlər, yengələr, gəlinlər, qayınanalar, əli xonçalı oğlan bacısı, yaylaq gözəli, rövzəxan arvad... Kimi istəsəniz taparsınız bu aləmdə. Hərənin də öz geyimi, öz bəzəyi, öz adı..."

Əzizə xanım bununla da fikrini yekunlaşdırmır. Qadınlar aləminin parça adlarına, bəzək əşyalarına, zinət şeylərinə də nəzər salır. O yazır: "Kimxa, hacımənə bax, qaymağı xara, qanovuz, atlas, bənarə, məxmər, "iy-nəbatmaz-qayçıkəsməz", cuna, şəmsi-qəmər parçaların adı çox, gözəllərin zövqü isə rəssama bəllidir. Sənətkar qadınların bəzəklərindəki ən xırda detalları belə unut-

mayıb: piyalə, şəlpəli, qırxdüymə sırğalar, əncaməli, həsiri, gül qolbaqlar, bilərziklər, sinəbəndlər, ətəklilər, kəmərlər, boğazaltılar, balıqşəlpəli sisilələr, yaxalıqlar, düymələr, müxtəlif üzüklər, üzü güləbətini tikməli kimxa başmaqlar, qaytarmaburun sağrı başmaqlar...". Bəli, bu qədər zərif, incə işləmələrlə süslənmələr, bəzənmələr qızlara, gəlinlərə bir ayrı yaraşığı verir, sanki onların gözəlliyinə gözəllik qatırdı. Amma bunları yerli-yerində, özü də öz rəngində, ölçüsündə vermək olduqca çətin və məsuliyyətli işdi. Rəssam bunu bacarmış, öz bənzərsiz fırçası ilə gözəllik aləmi yaratmışdır – Əzizə xanım da bunu deyir. Təsadüfi deyil ki, bu gözəllik və süslənmələrdən vəcdə gələn müəllif hələ bir vəsfi-halı da xatırlayır:

Sarı başmaq zənənə,
Dünyada gözəl çox, mənə nə?
Ərənlər qənim olsun
İlqarından dönənə.

Yazıçı ayrı-ayrı tiplərin canlı və gözəl alınmasında rəssamın olduqca böyük zəhməti olduğunu da xatırladır: "Nəcəfqulu bu rəsmləri çəkməzdən əvvəl qırıq-söküyü qalmış sandıq yadigarlarını dönə-dönə, bircə-bircə, ən incə detallarına qədər öyrənib, tədqiq edib, bəli, tədqiq edib! Bunu da deməkdən çəkinmirəm ki, bu əlli beş rəsm bədii məziyyətindən başqa həm də tarixi-etno-

qrafik baxımdan tədqiqat əsəridir". Alim-yazıçı bu rəsmləri "tarixi-etnoqrafik əsər" adlandırırsa da, amma müəllif öz arzu-istəklərini də bildirir: "Böyük əməyin, gərgin tədqiqatın nəticəsi olan bu rəsmlər barədə bəzi arzularımı da bildirmək istərdim. İstərdim ki, nənələrimizin zəngin baftası ilə yanaşı sadə sərmə, gümüş sərmə, hərəmi, qaragöz, hərəmi bəzəkləri də paltar köbəsi kimi işlənsin. Günbəz kəmər Şamaxı-Bakı zonasında xüsusi yer tutub, qoy o da geyimlərə əlavə olunsun. Qaytarmaburun başmaqla, uzunboğazla, quncluyla yanaşı nəleyin başmaq, xüsusilə çutgu və dingə də unudulmasın. Sırğaları, döş bəzəklərinin, xüsusilə Şamaxıda geniş yayılmış gül pərəklərin bəzək detallı kimi işlənməsi də yaxşı olardı". Bu qeydlər yazıçının adət-ənənələrimizə, qadın geyimlərinə və bəzək əşyalarına bələdliyini bəlli edir. Əzizə xanım eyni zamanda bizim də ürəyimizdən keçən arzularını da qeyd edir: "Yaxşı olardı ki, respublikanın Naxçıvan, Şəki-Zaqatala, Qazax, qədim Gəncə və başqa zonalarının da geyimlərini əks etdirən belə albomlar yaranaydı".

Göründüyü kimi, Əzizə xanımın hər bir xatirəsi, xatirəti öz cazibəsi və aktuallığı ilə fərqlənir, çünki bu xatirələr də böyük yazıçının bədii əsərləri kimi sadə, aydın, hər kəsi maraqlandıran mövzuda yazılmışdır. Yazıçının bu xatirəsi də adətən, yaşlı vaxtında yazılsa da, olduqca əhəmiyyətli bir mövzuya toxunmuş, adət-ənə-

nələrimizin saxlanılıb qorunmasına olan sevgi və vətəndaşlıq borcunu əks etdirmişdir. Dədə-baba adətlərinin yaşadılmasını, təbliğ edilməsini hər kəsə xatırlatmışdır. Rəssam işini yazıçı öz düşüncəsi ilə dəyərləndirmişdir.

QARŞILAŞDIRMALAR

XALQ YARADICILIĞI XALQIN İÇİNDƏN...

Bu sözlər Məmməd müəllimindi. Adətən bunu deyəndə “kənd-kəsək” sözünü xüsusi tonla deyərdi, bilirəm ki, bunu mən radio verilişlərində çox işlədirəm, amma Məmməd müəllimin də xoşuna gəlib. Ona görə belə deyir. Görüşlərimizin birində (adətən radio verilişlərinə gedəndə atüstü görüşərdik) Məmməd müəllim dedi:

– Baxıram sən rəvayətləri həm çox toplayıb yazıya almısan, həm də sözdə-söhbətdə az istifadə etmirsən. Amma bunların variantlarını, ya da heç olmasa oxşarlarını niyə axtarmırsan? Əlbəttə, bunu atalar sözlərinə, zərb məsəllərə, əfsunlara və digər folklor materiallarına da tətbiq etmək olar. Bəzən hər hansı bir tarixi şəxsiyyətin ömrünün müəyyən hissəsi onunla bağlı rəvayətlərdə əks olunur. Yəni folklor örnəklərini müəyyən istiqamətlərdən araşdırmaq, qarşılaşdırmaq faydalı işlərin meydana çıxmasına səbəb ola bilər. Sənin işlətdiyin yaxşı bir atalar sözü də var: “Söz sözü çəkər, arşın bezi”. Bax, bu hikmətli sözlər həmişə məni maraqlandırır. Görürsənmi söz sözə söykəkdir, çətini sözün dalınca gedib onun dünyasına daxil olmaqdır.

Elə bu deyilənləri nəzərdə tutub professor Məmməd Cəfərzadənin topladığı folklor örnəkləri ilə bağlı

yığcam bir yazı hazırladım, zənn edirəm ki, rəhmətlik Məmməd müəllimin ruhu şad olacaq.

ATALAR SÖZLƏRİNDƏKİ QARŞILAŞDIRMALAR

Bissmillahla donuz darıdan çıxmaz (səh. 90)¹.
Salavat çevirməklə donuz darıdan çıxmaz.

Donuzdan bir tük də qənimətdir (səh. 90).
Donuzdan bir tük çəkmək də qənimətdir.

Eşşək dar², daxma dar (səh. 90.)
Eşik qar, içəri dar.

Gedənə yoldaş, gələnə qardaş (səh. 91).
Gedənə yengədi, gələnə dingə.

İt əppəyin birin yeyər, birin başının altına qoyar
(səh. 92).

İt hardan alır iki kütü, birini yeyə, birini də Allah
yolunda verə.

---

¹ Mötərizədə səhifələri göstərilən nümunələr Məmməd Cəfərzadənin “Dənizdən damlalar” kitabında götürülüb.

² Dar - dialekt. Səbirsiz, kəmhövsələ.

A gedən it, gəl məni tut (səh. 92).

A gedən it, gəl yanıımı yıt.

Qara suyun qarasında,

Arpa ununun valasında (səh. 94-95).

Qara suyun qaymağını çəkir.

Öyündə (evində) yox urvalıq,

Könlündən keçir koxalıq (səh. 95).

Evində yoxdu urvalıq, könlündən keçir kirvalıq.

Söz sözü çəkər (səh. 99).

Söz sözü çəkər, arşın bezi.

Keçi kəsilsin, qoturu qurtarsın (səh. 99).

Keçi öldü, qoturu kəsildi.

Çölü bəzək, içi təzək (səh.100).

Üstü bəzək, içi təzək.

Gərməlikdən gərilmə,

Gəldiyin yol bəllidi.

Asmalıqdan asılma,

Əsil-kökün bəllidi (səh.104).

Asılmacdan asılma,

Əslin-kökün bəllidi.

İBARƏLƏR

Elə bil iti arabaya qoşursan (İstəmədiyi işə göndərmək) (səh.113).

Elə bil iti gəhrəyə qoşublar.

RƏVAYƏTLƏR

QOCA SƏNİN GÜLÜNDÜR

Rəvayətdə göstərilir ki, təzə gəlin ocaq başında oturub qarın dartışdıran qocadan adaxlısını xəbər alır:

– Qarın darta-yırtan qoca,

Sən də bu evdənsən?

Qoca təzə gəlinə belə cavab verir:

Qoca sənin gülündür,

Sən qocanın bülbülü.

Qoca səni maç eləməsə,

Quc eləməsə,

Vur qocanın boynunu (səh.153).

***

Bu rəvayətin Ağbaba variantı belədir:

Təzə gəlin ocağın başında oturub qarın dartışdıran qocadan soruşur:

– Qarın-qarta darta baba, sən də bu köylüsənmi?

Qoca təzə gəlinə belə cavab verir:

– Qarın-qarta dartan baban sənə qurban, gəl gir bu baban qoynuna. Baban səni quc eləməsə, babalı babasının boynuna.

ONU DEMƏ, XALASI

Anası qızın xasiyyətini deyir:

- Bişə, düşə necədi?
- Odun, qurdun parçası.
- İşə, gücə necədi?
- Onu demə, xalası (182).

***

Ağbaba variantında belədir:

- Yeməyə necədi?
- Odun, qursun parası.
- İşləməyə necədi?
- Elə demə, xalası.

LAP YAXŞI OLARDI

Oğlu nökrə tutur. Atası:

– Bizim də çörəyimizi də versəydi, lap yaxşı olardı (səh. 229).

***

Ağbaba varianti belədir:

Bir ağanın oğlu həmişə nökrər tutur, bir neçə ay işlədəndən sonra bir bəhanə tapıb onu haqsız-muzdsuz qovurmuş. Bir belə, beş belə... Axırda bunlara nökrər duran olmur. Necə olursa bir nəfər nökrərçilik üçün bunların qapısına gəlir. Ağanın oğlu onunla danışib razılaşıır. Atasına deyir:

– Yaxşı oldu, nökrər yeməyini də özüylə gətirəcək.

Ağa narazılıqla başını bulayır:

– Bu da deyəsən bizə yaramayacaq. Bunun özü ilə yemək gətirməyi azdı, bizim də yeməyimizi versəydi yaxşı olardı.

SÖZÜN ÖZÜ, İŞIĞI, İZİ İLƏ

Ulu söz dədə-babalardan dövrümüzə dildən-dilə dolaşaraq gəlib. Neçə minilliklərdən, yüzilliklərdən, qərinələrdən keçib gələn ulu babaların səsi-ünü, duyğuları, düşüncələridir. Təzələnə-təzələnə, çözlənə-çözlənə, mənə-anlam ala-ala yeni-yeni çalarlar qazanıb, könuöllərdə yuva bağlamışdır. Allahın qüdrəti ilə sözün işığında yol gedib həqiqətin yolunu tutmaq necə də gözəldir!

“QARA” SÖZÜNÜN İŞİĞİNDƏ

“Qara” sözü birləşdiyi sözün önündə, istərsə də arxasında gəlib müxtəlif anlamlar daşıyan düzəltmə və mürəkkəb sözlər yaradır. Bu, Ağbaba dialektində də belədir. Mal-qara, qaramal, qonaq-qara, qaradam, qaralamaq, qaralar bağlamaq, qara basmaq, qaraltı, qaraltılıq eləmək, Qarabulaq, Qaranamaz, Qaraçanta, Qara qala, Qara çayır, qara cil, Qaraxan, qarqara bu qəbildəndir. Bu sözlərdən Qarabulaq, Qaranamaz, Qaraçanta, Qara qala, Qara çayır, Qaraxan kimi sözlərdə işlənən “qara” “böyük, iri” anlamlarını bildirir. Qaramal, mal-qara sözləri də bu mənada işlənir, yəni hər iki söz eyni mənəni bildirir: iri mal, yəni iribuynuzlu heyvanlar (inək, düyü, cöngə, buğa, öküz və s.). “Qonaq-qara” sözündə “qara” çoxluq bildirir, burada söhbətin bir neçə nəfərdən getdiyi məlum olur. “Qarqara” sözü Ağbaba dialektində rastlanır. Mənası “iri qar”, bir az da dəqiq desək “iri qar parçası” deməkdir. Məsələn:

Qarqara oynadı gəl.

Yazın əvvəllərində qarqara oynayır. Bu ifadə qarqara ilə bağlıdır. Yazın gəlişi ilə bağlı öncə dağlıq ərazilərdə ərinti olduğundan dərələrə su düşür, yavaş-yavaş qəlbi yerlərin qarları altı ərinik olduğuna görə iri parçalar şəklində sürüşüb dərələrə düşür, sellər-sular qaynamağa, çağlamağa başlayır.

Qaralamaq. Bu söz bir neçə anlamda işlənir. "Silmək", "təqib etmək", "başına döymək". Məsələn, "Adını dəftərdən sildim". Bunu yəni "sildim" əvəzinə "qaraladım" da yazmaq olar.

"Adamı qaralamaq" ifadəsində "qaralamaq" "təqib etmək" mənasındadır.

"Başına qaramalamaq". Bu ifadə Ağbaba dialektində "başına döymək" anlamını bildirir. Əslində "qaramalamaq" "qapazlamaq" mənasındadır. Yəni "qarama" "qapaz"dır.

Qarıda bir qaraltı yoxdu. Burada qaraltı "kölgə" mənasında verilib.

Qaraltılıq eləmək. Özünü işləyən kimi, nəşə məşğul olan kimi göstərmək. "Qarala keş" də "qaraltılıq elə"yə uyğun gəlir.

Bununla bağlı bir rəvayət də var.

Quş dili (rəvayət). Müharibədən sonrakı illərdə də aclıq, qıtlıq davam edirmiş. Bir kənddə ot yığını vaxtı imiş, işləməyə yaşlılardan da cəlb olunubmuş. Onlar, daha doğrusu, işin yaxşı getməsinə nəzarət edirmişlər. Onlardan biri, yəni Məsim kişi adətən səhər deyərmiş:

– Dik vur, dinmə vur.

Axşam olunca deyərmiş:

– Qərələ keş, qərələ keş.

Bu sözlərdən başa düşməyən cavanlar mat-mat bu yaşlı kişiyə baxsalar da, cəsərət edib bir söz də deyə bilmirmişlər. Bir gün onlardan biri Məsim kişiyyə deyir:

– Ay Məsim baba, sən nə deyirsən, qanmırıq axı.

– Heç, bala, bu dediyim quş dilidi, yəni belə bir quş var. Gah “dik vur, dinmə vur”, gah da “qərələ keş, qərələ keş” deyir.

Məsim kişi baxır bu yenə onun dediyini qanmadı, yavaşdan deyir:

– Ay bala, bunu elə-belə demirəm. Səhər, günorta buraya rəhbərlik çox gəlir, işləmək lazımdı. Amma axşam olanda onlardan kimsə gəlmir. Ona görə də deyirəm: Qərələ keş, qərələ keş. Yəni özünü işləyən kimi göstər.

Nə ağ, nə qara bir söz demədi. Burada ağ, qara xeyir-şər, dualizm mənasındadır.

Qara bağlamaq, qaralar bağlamaq. Bu ifadələr “yas saxlamaq”, “əhvalı pozulmaq” anlamlarındadır.

Qara ilə bağlı bir neçə qarğış (bəddua) da var:

Gözünə qara yara çıxsın.

Qapına qara çalğu çəkilsin.

Toyun qara gəlsin.

Üzün qara olsun.

Qara salmaq “ləkə salmaq” mənasındadır.

Qara basmaq. İki anlamda işlənir. Birincidə qara basma, yəni qorxu-vahimədən özünü irirmək, xoflanmaq, ikincidə qanı kəsmək bilməyən yaraya yandırılmış əksi parçası basardılar, buna “qara” deyirdilər. O, qanı dayandırır. “Yaraya qara basma” da burdadır.

“Qara” sözünə bayatılarda da rast gəlinir:

Ürəyimdə yara var,
Bənək-bənək qara var.
Aç ürəyimin başını,
Gör yanmamış hara var.

Burda “bənək-bənək” ifadəsi maraqlı ifadədir. “Bənək” sözü “bən” sözündəndi, mənası “xal” deməkdi, buradan “bənəyin” “xallı” olması bəlli olur.

Qaralar. Ağbabanın Təzə İbiş kəndində tayfa adıdır. Adamları iri, uca boylu olduqlarından tayfanın adı buradan yaranmışdır.

Qara çayır. Təzə İbiş kəndinin altında, Qaraxan çayının sahili boyunca uzanan geniş əraziyə deyilirdi. Onun önündə Sarı çayır, böyründə isə Feyzinin çayırı yerləşirdi. Qara çayır hər iki çayırdan böyükdü. Yəni burada da “qara” “iri, böyük” anlamındadır. Maraqlıdır ki, Qara çayırdan bitən cil də qara cil adlanırdı. Bu cil Sarı çayırın cilindən fərqli olaraq boyu uzun, özəyi iri olsa da, olduqca qidasız olduğundan bu ot biçilmir, hey-

vanlar da bu otu yemirdilər. Bu qara cildən təzə tikilən evlərin üstünə ağac döşənəndən sonra tökülür, sonra torpaq verilirdi. Adamlar bu qara cildən də faydalanırdılar. Bu cili biçib evə gətirir, "ipliyə" çevirəndən sonra yumaqlayır, boyayır, həsir toxuyurdular. Cil həsirlər olduqca cazibəbar və yaraşlıq olurdu, evdə, məişətdə istifadə olunurdu. Qara cildən "kem" deyilən qalın ip də hörülüb hazırlanırdı. Uzunluğu bir neçə metr olan bu ip davamlı idi. Kemin hər iki başına daş bağlayıb onu ot tayasının üstünə atırdılar. Kem ot tayasının üstünü sıxdığından külək əsəndə otu dağılmağa qoymurdu. Qeyd edək ki, el arasında "boğazına kem sal" ifadəsi də kemlə bağlı yaranmışdır.

Qaradam. Burada "qara" "köhnə, qədim" mənalarındadır. Bu qaradamlar Təzə İbiş kəndinin qonşuluğunda yerləşən Qoncalıda üstünlük təşkil edirdi.

Qara. Quru (torpaq) anlamında da işlənir. Məsələn: sudan quruya çıxdı.

Qaraçı. Simic, xəsis adamlar nəzərdə tutulur.

"Qara" sözünün işığında nə qədər yol getdik, nəyi deyə bildim, nəyi deyə bilmədim – bunu tam dəqiqləşdirə bilməsəm də, zənnimcə, az-çox nəsə dedim, yada saldım. Yəqin gələcəkdə kimlərsə bunu bir az da əhatəli işləyəcəklər.

“BOY” SÖZÜNÜN DALINCA...

Dilimizdə “boy” bir neçə anlamda işlənir. **Tayfa, boy-buxun.** Məsələn: Goranboy yer-yurd adı goran tayfasının adından götürülüb, burada “boy”, “tayfa” deməkdir. “Kitabı-Dədə Qorqud” dastanlarında “boy” “dastan” anlamında işlənmişdir. Burada “boylamaq” “dastan danışmaq” deməkdir.

Boyun. Başın aşağısından çiyinlərə qədər olan hissə.

Qol-boyun olmaq. Qolunu kiminsə boynuna salmaq.

Boyun. “Cüt” (bir cüt) anlamındadır, Məsələn: bir boyun öküz. Yəni bir cüt öküz. “Boyun”un bir anlamı da “heyvan kəsilən yer” deməkdir.

Boyun olmaq. Kiməsə söz vermək.

Boyunla bağlı bir neçə qarğışlar (bəddualar) da məlumdur:

Boyuna boz ip ölçüm.

Boyunu yerə soxum.

Boynun qırılsın.

Boyası meydana çıxmaq. Kiminsə hiyləsinin, kələyinin naməlum olması anlamındadır.

Gözünü boyamaq. Aldatmaq, kələk gəlmək.

Boya. Boyaq, rəng.

Boyat. Köhnə. Ağbabada çox vaxt “köhnə” yerinə “kərti” sözü də işlənir. Məsələn: kərti çörək.

Boyunduruq. Arabanın öküzlərin boynuna qoyulan, qoşulan hissəsi. İki tərəflidir, çənəli və çənəsiz olur.

“Boy” sözünün dalınca gedib bunun yeni-yeni anlamlar aldığını izlədim. Yəqin bununla maraqlananlar bu sözün daha nələr yaratdığını bir az da dərindən incələyəcəklər.

NANAYLAR VƏ TIRINQILARIN OXŞAR VƏ FƏRQLİ ƏLAMƏTLƏRİ

Nanaylar və tırınqlar Ağbaba musiqi folklorunun özəyini təşkil edir. Maraqlıdır ki, hər iki xalq nəğmələrinin çox sayda nümunələri dövrümüzə qədər qorunub saxlanılmış və yazıya alınmışdır. Öncə hər iki xalq nəğmələrinin bir-birinə oxşarlığı məsələsinə diqqət yetirək. Tədqiqat göstərdi ki, nanaylar və tırınqlar arasında aşağıdakı kimi oxşarlıqlar vardır. Biz bu oxşarlıqlı belə sıraladıq.

1. Hər iki xalq nəğməsi avazla oxunur. İstər nanay, istərsə də tırınqı oxuyanlar iki yerə bölünür: gözəl avazı, yaddaşı olanlar, bunlarla bərabər təbi olan şəxslər. Bu bölgüyə uyğun olaraq onları nanay deyən, ya nanay çağırən və tırınqı deyən, ya da tırınqı çağırən; təbli olanları isə nanay və tırınqı ustası adlandırırdılar.

2. Nanaylar və tırınqların bəzən strukturunda da oxşarlığa rast gəlinir. Məsələn, hər bir bəndin əvvəlində bir neçə söz birləşməsinin olduğu kimi digər bəndlərin birinci misrasında təkrar olunması, eyni zamanda birinci bəndin dördüncü misrasının digər bəndlərdə təkrar olunması əlamətləri daha çox tırınqlar üçün xarakterik əlamətlər sayılır. Söz yox ki, bu əlamət bu musiqi folkloru nümunəsinin musiqiliyini və təbiiliyini təmin etməyə xidmət edir. Bu dediklərimizin səhihliyini və dəqiq-

liyini göstərmək üçün beş nanay nümunəsinə göz yetirməyimiz kifayətdir. İndi həmin nanaylara nəzər yetirək:

XANIM, ƏYLƏN, ƏYLƏN

Yerə qoynan qantarı,
Xanım, əylən, əylən.
Üzümə gül bir barı,
Canım, əylən, əylən.
Ağbabalı qızının
Xanım, əylən, əylən;
Yoxmu bir etibarı,
Canım, əylən, əylən.

Yerə qoynan inadı,
Xanım, əylən, əylən.
Sənin Gözəldi adın,
Canım, əylən, əylən.
Töküb qaş-qabağını,
Xanım, əylən, əylən.
Məndə tutar qoymadın,
Canım, əylən, əylən.

Yerə qoynan tərsliyi,
Xanım, əylən, əylən.
Yar yara can bəsdiiyi,

Canım, əylən, əylən.
Sənin gülər gözlərin
Xanım, əylən, əylən;
Məni hara səsdiyi?
Canım, əylən, əylən (1).

A ŞAQQILLAR KƏMƏRİN

Gəl gedək beləsinə,
A şaqqıllar, a şaqqıllar kəmərin;
Çiyələm dərəsinə,
Varmı yardan, varmı yardan xəbərin?
Çiyələm evdə yoxsa
A şaqqıllar, a şaqqıllar kəmərin;
Od vuraq məhləsinə,
Varmı yardan, varmı yardan xəbərin?

Gəl gedək çıraq ilən,
A şaqqıllar, a şaqqıllar kəmərin;
Ot biçək oraq ilən,
Varmı yardan, varmı yardan xəbərin?
Çiyələm evdə yoxsa
A şaqqıllar, a şaqqıllar kəmərin;
Axtaraq soraq ilən,
Varmı yardan, varmı yardan xəbərin?

Gəl gedək kənar ilən,
A şaqqıllar, a şaqqıldar kəmərin;
Gül, qönçə, dinar ilən,
Varmı yardan, varmı yardan xəbərin?
Çiyələm evdə yoxsa
A şaqqıllar, a şaqqıllar kəmərin;
Axtaraq fanar ilən,
Varmı yardan, varmı yardan xəbərin? (2).

ƏYİL, AY DAĞLAR...

O teydə qoç yatıbdı,
Əyil, ay dağlar, əyil, ay dağlar, qar gəlsin.
Qoç buynuzun çatıbdı,
Açıl, ay yollar, açıl, ay yollar, yar gəlsin.
Hayıf qoçun ömrünə;
Əyil, ay dağlar, əyil, ay dağlar, qar gəlsin,
Quru yerdə yatıbdı,
Açıl, ay yollar, açıl, ay yollar, yar gəlsin.

O teydə quzu gördüm,
Əyil, ay dağlar, əyil, ay dağlar, qar gəlsin;
Tükü qırmızı gördüm,
Açıl, ay yollar, açıl, ay yollar, yar gəlsin.
Nə ata var, nə ana,
Əyil, ay dağlar, əyil, ay dağlar, qar gəlsin;

Bir yalqız quzu gördüm,
Açıl, ay yollar, açıl, ay yollar, yar gəlsin.

O teydə murazım var,
Əyil, ay dağlar, əyil, ay dağlar, qar gəlsin;
Qəzaya namazım var,
Açıl, ay yollar, açıl, ay yollar, yar gəlsin.
Yar sevdim yarımadım,
Əyil, ay dağlar, əyil, ay dağlar, qar gəlsin;
Nə qəribə yarım var,
Açıl, ay yollar, açıl, ay yollar, yar gəlsin (3).

ANA YANIRAM...

Yarım gəlir enişdən,
Ana, yanırım, ana, yanırım;
Kəmər taxıb gümüşdən,
Sevdim, almadım, ona yanırım.
Mən sevidim, yad apardı,
Ana, yanırım, ana, yanırım...
Başın çıxmır bu işdən,
Sevdim, almadım, ona yanırım.

Yarım gəlir çeşmədən,
Ana, yanırım, ana, yanırım;
Mən yanırım təşnədən,

Sevdim, almadım, ona yanırım;
Fələk bir yazı yazdı,
Ana, yanırım, ana, yanırım;
Məlul qaldım heç nədən,
Sevdim, almadım, ona yanırım.

Yarım gəlir çəmənnən,
Ana, yanırım, ana, yanırım;
Saçları yasəmənnən,
Sevdim, almadım, ona yanırım.
Ayrılıq bəxt işidi,
Ana, yanırım, ana, yanırım;
Nə sənnəndi, nə mənnən,
Sevdim, almadım, ona yanırım (1).

GÜLÜ YAR, GÜLÜ, YAR, DƏRMIŞƏM

Dağ başı qar görünər,
Gülü, yar, gülü, yar, sevmişəm;
Bağçada bar görünər,
Səni yar, səni yar sevmişəm.
Dəsmalın yerə sərmə,
Gülü yar, gülü yar, dərmişəm;
Qoynunda nar görünər,
Səni yar, səni yar sevmişəm.

Dağ başı salğar qaya,
Gülü yar, gülü, dərmişəm;
Aşdı töküldü çaya,
Səni yar, səni yar sevmişəm.
Can deyək, can eşidək,
Gülü yar, gülü yar dərmişəm;
Ömür getməsin zaya,
Səni yar, səni yar sevmişəm.

Dağ başı narın qala,
Gülü yar, gülü yar dərmişəm;
Həmişə narın qala,
Səni yar, səni yar sevmişəm.
Qiyamət onda qopar,
Gülü yar, gülü yar dərmişəm;
Yad əldə yarın qala,
Səni yar, səni yar sevmişəm (4).

YEL ƏSƏR, QUM SOVURAR...

Çiynimdə qolça tavar,
Yel əsər, qum sovurar, bir yana daldalan, ay gəlin;
Oldum atıma süvar,
Ətəyin vur belinə, pərvanə tək dolan, ay gəlin.
Yaylıq al üzün bürü,
Yel əsər, qum sovurar, bir yana daldalan, ay gəlin.

Səni bir görən olar,
Ətəyin vur belinə, pərvanə tək dolan, ay gəlin.

Çiynimdə qolça tavar,
Yel əsər, qum sovurar, bir yerə daldalan, ay gəlin;
Obaya saldım havar,
Ətəyin vur belinə, pərvanə tək dolan, ay gəlin.
Qaraxaç qaralıbdı,
Yel əsər, qum sovurar, bir yerə daldalan, ay gəlin;
Səni bir görən olar,
Ətəyin vur belinə, pərvanə tək dolan, ay gəlin.

Çiynimdə qolça tavar,
Yel əsər, qum sovurar, bir yana daldalan, ay gəlin.
Him üstə çəkdim divar,
Ətəyin vur belinə, pərvanə tək dolan, ay gəlin.
Pəncərəyə pərdə sal,
Yel əsər, qum sovurar, bir yana daldalan, ay gəlin;
Səni bir görən olar,
Ətəyin vur belinə, pərvanə tək dolan, ay gəlin (5).

Gördüyümüz kimi, bu nanayların hər bəndinin əvvəlində gələn bir neçə söz və ya söz birləşməsi digər bəndlərdə də təkrar olunur. Ancaq bu nümunələrdən ikincisi ("Ay şaqqıllar kəmərin ") və axırındası ("Yel əsər, qum sovurar...") xüsusilə maraqlıdır. Bu qeyd etdiyimiz-

dən birincisi az rast gəlinən nanay olub burada ehyam, işarə-filan yoxdur, nanay ustası bir başa sevgilisinin adını çəkir. Nanaydan müəllifin sevgilisinin adının Çiyələm (çiyələk mənasındadır) olduğu məlum olur, həm də bu ad üç dəfə, hər bənddə təkrar olunur. Sonuncu nanayın özəlliği onun birinci bəndindəki misranın olduğu kimi digər bəndlərdə də təkrarlanması ilə bərabər, dördüncü misrasının da eyni qayda ilə təkrarlanmasıdır.

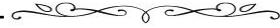
Qeyd edək ki, nanay və tırnqılar arasındakı bu oxşarlıq əlamətlərinə digər türk xalqlarının musiqi folklorunda da, bir az da dəqiq desək, xalq nəğmələrində, türkülərində rast gəlinir. İndi həmin nümunələrdən bir neçəsinə diqqət yetirək.

Hovuz boyunda çelek,
Yara yetişmək gerek.
İki könül bir olsa
Savçı deyen ne gerek.

Hovuz boyunda üzüm,
Yetiver kara gözüm.
Seni gören çağında
Qızaradı gül yüzüm.

Hovuz boyunda çeker,
Yarımın ləbi şeker.

Məni görmək istesen
Dal teyine damda gel (6).

Kalanın dibinde bir kovun yedim,
Etini yedim de palanı koydum.
Şu varan gözele yarım dı dedim,
Elimde yaylığım yelpazelendi.

Kalanın dibinde kovun yemek olmaz,
Her keçən gözele yar demek olmaz.
Göz gözəl seyretse yar demek olmaz,
Eimde yaylığım yelpazelendi (7).

Çaya endim taşı yok,
Üzük buldum qaşı yok.
Havada bir kuş gördüm
Benim kibi eşi yok.

Çaya endim çağlaram,
Yar yar deye ağlaram.
Yarım isitma tutmuş
Ben isitma bağlaram.

Çay endim uykusuz
Mehmur gözler duygusuz.

Ellərin yarı gəlmiş,
Hanı bizim hayırsız (8).

Bu gün de günlerden cumadır Cuma,
Yar hamama gedip hınanı yuma.
Men seni sevmişəm kimseye deme,
Zalım celek vurdu, yaram var menim.

Bu gün de günlerden Cuma ertəsi,
Ayağında tərlik, başında fəsin.
Yarın sol böyrüme tüşdü nefesi,
Zalım celek vurdu, yaram var menim.

Bu gün de günlerden salıdır Salı,
Sallan gel sediyim sarılak barı
Yokdu bu dünyada yarın emsalı,
Zalım celek vurdu, yaram var menim (9).

Camışları vurdum kıra, bayıra
Döyüşə döğüşə endi çayıra
Sesle halil beye gelsin hayıra
Hayıra, hayıra mövlam hayıra
Bizim camışları mövlam hayıra.

Camışları burdum dereğe düze
Döğüşə döğüşə çökdüler dize

Halil bey diyor ki, geldiler göze
Hayıra, hayıra mövlam hayıra
Bizim camışları mövlam hayıra (10).

Bu nümunələrdə nanay və tırnqılar arasındakı oxşarlıq əlaməti ayrınca görünür. Birincidə eyni ifadə (hovuz dibində) digər bəndlərin də birinci misrasında, ikincidə isə bu “qalanın dibində” kimi verilmiş, həmin qanunauyğunluq davam etdirilmişdir. Burada verilən axırıncı nümunə tırnqıdır. Çünki burada tırnqı strukturu vardır. Həm də bu nümunə motivinə görə də böyük önəm daşımaqdadır. Həm də bu xalq nəğmələrinin Qars vilayətində deyil, həm də Sivasın Zara deyilən bölgəsində də yayıldığını təsdiq edir.

Qeyd edək ki, nanaylara oxşar xalq nəğmələri Azərbaycan ərazisində də az deyil. Bunlar əsasən haxışqalar və mahnıbaşı adlanan gülemeylərdən ibarət olub əsasən Naxçıvanda yayılmışdır. Buna baxmayaraq Azərbaycanın Yardımlı bölgəsində xeyir işlərdə oxunan xalq nəğmələri nanaylarla səsləşir. İndi həmin nəğmələrdən bir nümunəyə nəzər salaq:

“Bəri bax”, “Muleyli” hər bayatıya deyilirdi beləcə,
əvvəlində bayatıya oxunmalıydı beləcə. Məsələn:

Yük üstə güllü xalça,
Kim qaldıra, kim aç.

Qurban olum o yara,
Dindirə, könül aç.

Yük üstə güllü xalça (birinci dəstə)
Qıy vurun, marallar yatağa gəlsin,
Qız sevən oğlan otağa gəlsin.
Kim qaldıra, kim aç,
Qıy vurun, marallar yatağa gəlsin,
Qız sevən oğlan otağa gəlsin.
Qurban olum o yara,
Qıy vurun, marallar yatağa gəlsin,

Qız sevən oğlan otağa gəlsin.
Qurban olum o yara,
Qıy vurun, marallar yatağa gəlsin,
Qız sevən oğlan otağa gəlsin.
Dindirə, könül aç,
Qıy vurun, marallar yatağa gəlsin,
Qız sevən oğlan otağa gəlsin (11, 14-15).

Təbii ki, burada verilən beyt, yəni mahnıbaşı nanaydakı nanayarasına çox oxşayır. Fərqli cəhət ondan ibarətdir ki, mahnıbaşı hər vəsfi-halda hər misradan sonra təkrar olunur.

3. Nanaylar da, tırınqılar da üç bənddən ibarət olur. Çox nadir hallarda nanayların iki bənddən formalaş-

masına rast gəlinir. Zənnimizcə, həmin nanayların üçüncü bəndi unudulduğundan bu nümunə dövrümüzə elə bu şəkildə gəlib çatmışdır.

4. Az təsadüf edilsə də, toy məclislərində zurnaçılar dəstəsi qız evinə gedəndə oğlan evi çalğısız qaldığından tırnqıdemə tırnqı məclisləri qurulurdu. Maraqlıdır ki, burada deyilən tırnqılar daha çox sevgi və məhəbbətlə bağlı olub, yurd nisgili və vətən həsrətini əks etdirmirdi. Elə bu cəhətinə görə bu tırnqılar nanaylarla eyni motivlər daşımaqdaydı. Amma bu, görünür, o qədər də geniş yayılmadığından günlərimizə qədər çox az nümunə gəlib çatmışdır.

5. Bəzən tırnqılar da yeri gələndə qadınlar tərəfindən söylənir. Bu da nanaylarla tırnqıları bir az yaxınlaşdırır. Çünki nanaylar daha çox qız-gəlin məclislərində oxunur. Amma qadınlar tərəfindən deyilən tırnqılar məclisdə deyil, təkliddə qalanda, bir iş görəndə söylənir. Məsələn, qız-gəlin nəsə əlində toxuyanda tırnqı oxuyur. Əlbəttə, burada yenə qəriblik və yurd nisgili motivləri əsas yer tutur. Qeyd edək ki, bu nanaysöyləmələr bu cəhətinə görə qıncımılarla yaxınlaşır. Çünki tırnqılar da, bu qeyd etdiyimiz kimi, xəlvətdə bir az da pəsdən oxunur. Amma adətə görə bu vaxt onun yanında bir-iki qadın da ola bilər, ancaq bu hala çox az təsadüf olunur (12).

FƏRQLİ ƏLAMƏTLƏR:

1. Nanaylar əsasən yeddi hecalıq vəsfi-hallardan, bayatılardan formalaşır. Burada əsas motiv nanayarası deyilən oynaq sözlərdən yaranmış beytdən, iki misradan yaranır. Bu, bütün bəndlərdə də belə işlənir:

Birinci misradan sonra nanayarasının birinci misrası, ikinci misradan sonra ikinci misrası, eyni zamanda nanayarası uyğun olaraq üçüncü, dördüncü misralarda da birinci, ikinci misralardakı kimi işlənir. Təbii ki, digər, yəni ikinci, üçüncü bəndlərdə də nanayarası birinci bənddə olduğu kimi verilir.

2. Nanayların hər birinin nanayarasına uyğun motivi olur, bu digər nanaylardan seçilir. Yəni tırnqılar daha çox aşıq havaları üstə oxunursa, nanaylar xalq nəğmələri üslubunda avazla oxunur.

3. Hər bir nanay yallı ilə müşaiyət olunur. Təbii ki, nanayarasına uyğun olaraq yallı ya sürətli, ya da yavaş ritmə malik olur. Tırnqılar isə yallı ilə müşaiyət olunmur.

4. Nanayoxumaya qız-gəlin məcilslərində rast gəlinir. Ancaq səsi, təbi olanlar avazla oxuyurlar, qız-gəlin yallı gedir, nanayoxuma davam etdikcə təbli nanay deyənlər (nanay ustaları) vəcdə gəlir, yeni-yeni nanaylar formalaşdırır, yığnaqda xüsusi canlanma yaradırlar. Tırnqı məclisləri əsasən kişilərin məclisi sayılır. Eyni za-

manda münsiflər heyəti tərəfindən seçilən şəxslər tırınqı deyə, söyləyə bilərlər. Yəni bu, asan məsələ olmamışdır.

5. Nanaylarda əsasən sevgi, məhəbbət, sevdiyinə qovuşmaq arzusu və s. motivlər əsas yer tutsa da, tırınqılarda qürbət motivi işlənir. Yəni nanaylar el-obanın sinədəftər adamlarının dəmini, tırınqılar isə qəmini, dərd-sərini əks etdirir.

6. Nanaylar sayca tırınqılardan çoxdur. Məsələn, elə kəndlər (Güllübulaq, Təzə İbiş, Çivinli, Güllücə, Hamasa, Düzkənd və b.) yüzlərlə nanay yayılmışdı. Sadəcə bunlar vaxtında toplanıb yazıya alınmadığından çoxu itib-batmışdır. Nanaylarla müqayisədə tırınqılara az rast gəlinir. İndiyə qədər təxminən, yüzə qədər tırınqı yazıya alınmışdır.

7. Nanaylar tırınqılara nisbətən daha qədim tarixə malikdir. Tırınqılar təxminən orta əsrlərdə formalaşmışdır.

8. Nanaylara deyişmə şəklində də rast gəlmək mümkündür. Düzdür, buna az təsadüf olunur, amma bir neçəsi toplanıb yazıya alınmışdır. Bunlardan biri "Nabat xanım" adlanan nanaydır. Zənn edirik ki, bu nanaydan bir parça örnək versək dediklərimiz daha aydın olar. İndi həmin örnəkdən bir parçaya nəzər salaq:

Oğlan:

İynə, iynənin sapı,

Ay Nabat xanım, sən mənim canım;

Bizim yol, sizin qapı,
Dur gedək, qız, dur gedək, qız, dur gedək.
Yarı yarıdan edənin
Ay Nabat xanım, sən mənim canım;
Dilənsin qapı-qapı,
Dur gedək, qız, dur gedək, qız, dur gedək.

Qız:

Ələk-ələk asdılar,
Getməyəm, oğlan, getməyəm, oğlan, getməyəm.
Ələyə gül basdılar,
Mən sizin eldə ötməyəm, oğlan, ötməyəm.
Yaxşı qızın kəbinin,
Getməyəm, oğlan, getməyəm, oğlan, getməyəm;
Pis oğlana kəsdilər,
Mən sizin eldə ötməyəm, oğlan, ötməyəm (13).

Maraqlıdır ki, deyişmə şəklində nanaylara oxşar türkmənlərdə, Ərdahan ərazisində də xalq nəğmələrinə rast gəlinir.

Ancaq tırnqılarda deyişmə şəklinə təsadüf olunmur.

ƏDƏBİYYAT

1. Söyləyəni: Sultan Orucoğlu, 70 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Mağaracıq kəndi)
2. Söyləyəni: Fatma nənə, 74 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Mağaracıq kəndi)
3. Söyləyəni: Səhnə nənə, 79 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Mağaracıq kəndi)
4. Söyləyəni: Əsbəndiyar nənə 80 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Mağaracıq kəndi)
5. Ələsgər baba 78 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Mağaracıq kəndi)
6. www.yotutube.com/resuets?searsh_qucry
7. www.yotutube.com/wazch?v=OCICKOOanEV
8. tr.m.wikipedia.org/wiki//
9. [resuts?seach_qucry=ardahan+halayları \(2\)](#)
10. S.Xudaşirin. Analı ömrümün səhifələri. Bakı: Elm və təhsil, 2012
11. Söyləyəni: Mahmud baba, 70 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi)
12. Söyləyəni: Məryəm nənə, 74 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Ellərkənd kəndi)
13. Söyləyəni: Qəmər nənə, 73 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Qaraçanta kəndi).
14. Səadət Hacıyeva, 61 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Hamasa kəndi).

CƏFƏRZADƏLƏRİN ARXİVİNDƏN

ƏHMƏD CƏFƏRZADƏNİN GÜNDƏLİYİ

24 iyul 1950

Bəli... Bu gün 20 gündür ki, mən quru sementin üstündə işıqsız, rütubətli bir kamerada yatıram. Ağlamaqdan gözlərim şişib, ayağa duranda başım gicəllənir, gözlərim qaranlıq gətirir və dübarə otururam. Fikir məni üzüb. Yeriməyə, tərپənməyə belə taqətim qalmayıb. O qədər arıqlamışam ki, beş gün qabaq danışığa gedəndə, təsadüfən bir güzgüyə baxdıqda özümü itirdim, indi yəqin ki, ondan da betərəm. İçim də kim bilir... Söz yox ki, belə gedərsə məni məhkəmə, həbs, zindan və Sibir gözləyir.

Xudaya! Mənim təqsirim nədir ki, mən bu əziyyətləri çəkirəm?! Deyirlər qaçaqsan. Düzdür, mən qaçağam... Fəqət nə adam öldürmüşəm, nə yol kəmişəm, nə də məzlum bəndələrin ixtiyarını alıb göz yaşlarını axıtmışam. Mən qaçağam... Doğrudur. Fəqət azadlıq istədiyim üçün...

Mən, yalnız indi başa düşdüm ki, adi zəhmətkeş həyatı sürüb belə vuruşmaq, kiməsə qarşı çıxmaq, zindanlara düşmək, əziyyət çəkmək və çox vaxt arzuna yetməmiş ölmək lazımdır.

Fəqət nə üçün? Mənim nəyimə lazımdır ki, kim ağa, kim nöker olur. Kim dövlət yiyəsi, kim rəiyyət olur? Mən ki nə dövlət, nə şöhrət, nə mənəsb istəmirəm. Mən yalnız uzaq bir vadidə, hicra bir guşədə öz əlimin zəh-

mətilə çörək yetirmək və onunla da asudə nəfəs alıb yaşamaq istəyirəm. Mənə elə gəlir ki, həyatda həddindən artıq bədbəxt insan və bədbəxt hadisə vardır. Heç cür özümü inandıra bilmirəm ki, hamıdan uca və rəhmdil Allah pişiyi məhz siçanı məhv etmək üçün, arını isə insanları incitmək üçün yaratmışdır.

Mən başqaları kimi özümü əhatə edən hadisələri görə bilmirəm. Mənə elə gəlir ki, mənim yaşamağa və azad həyat sürməyə haqqım var, kimsənin bu haqqımı almağa ixtiyarı yoxdur və əgər almaq niyyəti olarsa, mən onunla necə dost ola bilərəm.

Və hətta mən haqqımı istədiyim üçün məni zindanlarda çürüdərsə, mən onunla necə barışa bilərdim və bir qabdan xörək yeyib, bir otaqda yata bilərdimmi?

Məncə, yox!

Mən indiki həyatdan azı bir əsr geridə qalmış adamam və nəinki irəli getməyə can atıram, hətta geriyyə də çəkilirəm. Çünki qorxuram. Mən asudə və sakit yaşamaq istəyirəm. Elə onun üçün də mən evi, elmi və şəhərin dəbdəbəsini atıb, kəndin yoxsul komasında (zəhmətkeş və ağır da olsa) asudə və azadə həyat kölgəsini qəbul etdim.

Fəqət!!! “Çox bilən quş, dimdiyindən tora düşər” məsəli düz imiş...

Nə etməli...

25 iyul 1950

Əziz və istəkli bacım, ümidim, pənahım bircə Əzizə xanım!

Əvvəla, kədərli ürəyimin qəlb yaralayan, qəmli azadlıq hissi ilə dolu olan salamlarımı sizə təqdim edirəm.

Saniyəni mənə soruşsan (şübhəsiz) çox fəna keçir. Səbəbini özün də yaxşı bilirsən. Nə isə... Gözlərinə qurban olum, ay bacı. Vallahı, ağlamaqdan, fikir eyləməkdən ayağa dura bilmirəm, gözlərim qaranlıq gətirir. Yemək də yeyə bilmədiyim üçün tamam üzülmüşəm. Əzizim, mən bunları sənə ürəyini üzmək üçün yazmıram, ona görə yazıram ki, mən tezliklə bu zillətdən öləndən sonra bu məktublarımı bir yadigar kimi tez-tez oxuyub ağlarsan. Mən burada saatbasaat deyil, dəqiqəbədəqiqə ölürəm. Sən deyəcəksən ki, nə edim, əlimdən nə gəlir. Əlindən gələni hamı edər. Əsl bacılıq orasıdadır ki, sən heç kim edə bilmədiyi mümkün olmayan bir işi düzəldəsən. Can bacı, sən deyirdin mən sənə səadətini – xoşbəxtliyin üçün hər bir şey edərəm”.

Mən bura azadlıq üçün düşmüşəm, sən mənə müqəssir hesab etmə. Məhəmmədəli bir kağız vasitəsilə də olsun mənə soruşubmu? Can bacı, göydə Allah, yerdə bir sənə gümanım gəlir.

Əzizəcan! Əgər mən buradan çıxma bilməsəm, çox təbiidir ki, məhkumlar stulunda oturmayaçağıma and

İçmişəm. Özümü ən adi (çətin də olsa) bir ölümlə öldürəcəyəm. O zaman çox xahiş edirəm ki, mənim meyidimi alar və kəndimizdə öz qəbiristanımızda basdırarsan (burda darısqallıqdır, heç olmasa öləndə qəbrim açıqlıqda olsun). Yolun üst tərəfindəki tərəpədə. Üstümə uca bir başdaşı qoy və onu qara boya. Mümkün olan hər dildə adımı yazdır və şəklimi də vur. Yaz ki, “azadlıq istədiyini yerdə zindanda çürüyən budur”. Nə isə... Qalanını özün yaxşı bilərsən. Yaş gözümlü tutub yazma bilmirəm.

Apardı tatar məni,
Qul edib satar məni.
Vəfalı bacım olsa
Burdan qurtarar məni.

Nə kağız var yazam, nə də ki...

27 iyul 1950

Ümidim, pənahım bircə bacım!

Əvvəla, salam! Sonra biləsən ki, günü gündən üzülürəm. Bilmirəm ki, bu işin axırı necə olacaq. Mümkün olsa bazar günü birtəhər görüşərdik. Bilərdim iş nə yerdədir. Sən Allah, Məhəmmədəli bir kağızla da olmuş olsa məni soruşurmu?

Ələkdə var barama,
Əl vurmağın yarama.

Anam tutsun çırağı,
Bacım baxsın yarama.

Biləsən ki, bu işi tribunala veribləmiş. Bu gün məni danışırdılar. Sən demə, mənim 24 məktubumu yolda tutub saxlayıblarmış. Mənə elə üzücü suallar verirdilər ki... Mənə nəşə göndərəndə təzə qəzetə bük, barı bir an oxuyum, fikir yadımdan çıxsın. Yazıq Mısını da lap yormuşam. Fağır gedib gəlməkdən yəqin yorulub. Bacı, deyirlər iş yoxlanıncan məni Bayıla göndərəcəklər, gör necə sözdür.

Öpürəm səni, ananı, İzzət bacını...

Bədbəxt qardaşın

2 avqust 1950

Bu gün bir aydır ki, buradayam. İnsan hər şeyə dözərmiş. Əvvəl günlər mən az qala öləcəkdim, indisə yavaş-yavaş öyrənirəm. Əfsus!... Mən bu vaxta qədər nahaq ahu nalə etmiş, göz yaşları axıtmış, ac-susuz qalmış, başımı divarlara vurub, özümə ölüm diləmişəm.

Nə üçün murdar bir əsgəri parçası kimi o yan-bu yana atılmaq üçünmü?

Əsla! Axır əsrlərdən bəri Babək, Koroğlu, Rüstəm, Zeynəb, Nəbi, Həcər, Səttarxan, Qaçaq Kərəm, Dəli Alı, Adıgözəl, Yarməmməd, Seyidqulu, Saday bəy və başqaları ömürlərinin çox hissəsini döyüslərdə, zindanlarda,

əzab-əziyyətdə keçirməmişlərimi?

Vəziyyət həmin dövrlərdəki ilə eynidir. Dövlət, padşah, qanun, dil, din əcnəbi istila da ki, öz yerində. Dəxi mən nə səbəb darıxıb haqqımı istəyir, tutuquşu kimi qışqırıram. Bundan mənim əlimə nə gəlir...

Mən çalışmalı, çarpışmalı, bütün maneə və sədləri yıxmalı, öz arzu və istəklərimə çatmalıyam.

Sən ey “insaniyyət və bəşəriyyətin dahisi”, məni nə üçün həbs etdiyini söyləyə bilərsənmi?¹

Məni ona görə həbs edirsən ki, mən bir parçacıq çörək, bir daxma yerləşəcək torpaq istəyirəm – demək sən məni dilənçi etmək istəyirsənmiş...

Məni ona görə həbs edirsən ki, mən öz haqqımı tələb edir, mənimlə insan kimi rəftar edilməsini istəyirəm – demək sən məni təpik atmağa belə ixtiyarı olmayan və əgər ağır yükü çəkməzsə kürəyinə qırmanc vurulan heyvan kimi görmək istəyirsənmiş!

Sən ey qələbələrin ilhamçısı, sən nə qədər qalib olsan da qürurlanma, könül istəyinin, azadlıq hissənin əleyhinə vuruşmaq çətin işdir və sən gec-tez bu vuruşlardan birində məğlub olacaqsan!

8 avqust 1950

Bu gün məni tribunala danışığa aparırdılar. Mən güclə yeriyyəyirəm, amma bu giclər dörd avtomatçı ilə aparır. Nə olar.

---

¹ Bura istintaq zamanı qırmızı qələmlə çəkilmiş, qeyd olunmuş yerdir. (– T.İ.)

Keçər dünya belə qalmaz,
Şad ol, könlüm, nə məlulsan.

Qapıdan icəri girərkən ayağım nəyəsə ilişdi və arxadan gələn əsgərin tufəngi kürəyimə dirəndi, dedim:

Bədov mindim, dövran sürdüm,
kөнül, arzun nədə qaldı?
Eşşək mindim, təzək dərdim,
kөнül, arzun nədə qaldı?..¹

Məni üç adam danışdırırdı. İki polkovnik və bir də podpolkovnik Viktorov. Məni o qədər sıxdılar ki... Prokuror mənim tərcümeyi-halımı soruşdu. Sonra isə əsgərliyə gələndən bu günə qədər başıma gələn hadisələri ona danışmağımı xahiş etdi və fikrimi toplamaq üçün mənə bir saat vaxt verdi. Mən divanın üstünə əyləşib xəyal aləminə qərq oldum...

Məni əsgər getməyə təşfiq edən dokumentəzsizlik oldu. Əsgər gedən günün səhəri qospitala düşdüm. 10 gün orada qaldım. Nə şikayətə baxan var, nə dərdə əlac əyləyən... Sonra yəni mayın 9-da qospitaldan çıxıb kəndə getdim. 10 gün orada qaldım. Yenidən hissəyə qayıtdıqda gözlərim ağrıyırdı. Məni sançasta qoydular... Yenə də eyni vəziyyət... Nə dava-dərman var, nə dərd

---

¹ Bura istintaq zamanı qırmızı qələmlə çəkilməmiş, qeyd olunmuş yerdir. – T.İ.

soruşan... Ayın 29-da məni yenidən hissəyə, yəni şəhərdən 37 km aralı Üçtəpə adlanan lagerə apardılar. Gecə soyuq külək, gündüz şiddətli isti və aclıq məni üzdü. Qan işəyirdim. Həkim baxıb, eybi yoxdur keçər – deyir. Gecə aradan çıxıb yola düşdüm və evə tərəf yüyürməyə başladım. Görülməmiş bir sürətlə (1 saat 30 dəqiqə) evə gəldim. Yenicə oturmuşdum ki, dalımca gəldilər və məni maşına basıb geri qaytardılar. Maşında olan 2 nəfər məni yumruq, şillə, qayış və təpiklə döydü, sonra maşının qabağına qatıb qovdular. Yeriməyə qüvvəm olmasa belə, maşın basmasın deyə yüyürürdüm. Nəhayət, tamam taqətdən düşüb yerə yığıldım. Maşından leytenant Vahidov düşdü və tapançanı doldurub mənə tərəf atdı. Tər məni basdı. Üzümə isti külək vurdu. Sən demə, o, gülləni başımın üstündən atıbmiş. Sonra lagerə qədər yenə də yürütdülər. Lagerdə səhərə qədər „beqom“ komandası ilə səhərə qədər yüyürtdülər. Nəhayət, mən tamam üzülüb yerə yığıldım və mənə dəymədilər. Sabahısı məni maşınla sançasta gətirdilər. Həkimlər bədənimdəki göyərmiş yerləri görsələr də, əhəmiyyət vermədilər. Üç gün qızdırmam 40-41 oldu. Nə şikayətə baxan oldu, nə mənə. 10 gün sonra məni vanna qəbul etmək üçün Kirov institutuna göndərdilər. İyun ayının 29-da saat 10-da mən hissədən çıxdım və maşına minib Şamaxıya gəldim. Günortaya özümü Qubalıya çatdırdım. Susuzluq və yorğunluq məni əldən salmışdı. Yük-

sək qızdırma içində idim. Süleyman 2 gün məni getməyə qoymadı. Üçüncü günü evə gəldim. Dördüncü günü Cəlilgildə ikən məni tutdular və Tavaya apardılar. Ağlamırdım, fəqət çırtma vursaydın qanım yerə tökülərdi. Sərxan mənə iki papiros verdi, çəkib özümü ələ aldım. Mənə təsir edən o oldu ki, Cavad və Əziz mənim yanıma belə gəlmədilər. Gecə maşınla Hacıqabula gəldik və məni bir evə salıb qapıda keşikçi qoydular. Səhər bizim rayon MQP-nə icraykoma apardılar və günorta qatarı ilə evə gəldik. Məni danışdırıb öz hissəmizin qauptvaxtına¹ saldılar. Bu bir gecədə məni o qədər döydülər ki, mən ömrüm olduqca yaddan çıxarmaram. Səhəri qauk polkunun etibarlı tək kamerasına apardılar.

Burası yarım metr eni, 2 metr uzunluğunu olan bir yerdir. Dörd bir tərəfi sementdir. Düz 6 gün ac-susuz qaldım. Sağ olsun, Musa və Əvəz mənə o ki var, hörmət etdilər. Gecə-gündüz quru sementin üstündə göz yaşı töküüb, başımı divara döyüb, ötən günləri yada salıb günləri keçirirəm.

Bütün bunlar bir kino şəkli kimi gözlərimin önündən keçdi və mən prokurora belə dedim:

– Mən rəqs etməyi çox sevirəm, istəyirsiniz ən çox sevdiyim hindu rəqsini sizin üçün oynayım. O, mənə tərs-tərs baxıb, aparın – dedi.

---

¹ Qauptvaxta (rus.) – hərbiçiləri həbsdə saxlamaq üçün yer.

10 sentyabr 1950

Bu gün 26-ci gündür ki, dəlixanadayam. Kim nə deyir, desin mən artıq buraya öyrəşmişəm. Doğrudur, burada gecə-gündüz hay-küy, söyüş səsləri eşidib arabir kötək yeyirəm. Fəqət nə etmək olar ki...

Mən fələklə qumar oynayıb öz həyatını uduzmuş bir adamam. Mən həyatı səhnə hesab edib aktyor kimi oynamaq istədim, fəqət tamaşaçıları o qədər mahir imişlər ki, məni tənqid etməyə başladılar və özümə müəyyən bir yer tutmamış uçuruma yuvarlatdılar.

Fəqət ümid... fəzaların, xəyalların bu qənirsiz gözəli məni yaşadır. Mən, artıq həyata lazım olmadığımı bildiyim halda, yenə də həyat istəyirəm.

Mən yalnız həqiqi azadlıq üçün nələr etməmiş və nələr etmirəm. Çəkdiyim əziyyətlərin müqabilində bir şey ala biləcəyəmmi və bu məni təmin edəcəkmimi?!

Mən hər şeydən uzaq, hamıdan uzaq olmaq istəyirəm. Axı məni nə üçün həbs ediblər!.. İndiki sübutlar əsassızdır. Mən yalnız yaşamaq istəyirəm və bunun üçün də ittiham edilirəm.

Xub... Bir dövr, bir dövlət ki, mənə yaşamaq hüququ belə verməyəcək və məni birdəfəlik deyil, hər dəqiqə, hər saat öldürəcək, mən onun nəyinə lazımam.

17 sentyabr 1950

Günlər... gah azacıq ümid verib şənləndirərək, gah da uzun-əyrici iztirablar verən qara günlər biri-birini təqib edir.

Bir zamanlar mən hər keçən gün üçün təəssüf edər, onu az qala əlimdə tutub saxlamaq – geriyyə qaytarmaq istəyirdim. Fəqət indi isə mən hər saati bir il hesab edir, günlərimin tezliklə keçməsinə arzulayıb, əbədiyyətə qovuşacağım günü səbirsizliklə gözləyirəm.

Fəqət o gün isə get-gedə uzaqlara çəkilir və mən onun ardınca gəzdiyim vaxtlar sonsuz bəlalara düşər olmuşam ki, biri və ən əsaslısı da bu hadisədir.

Mən, bir zamanlar həqiqət axtarırdım. Mən onu çox axtardım, lakin tapa bilməyəcəyimi görüb əbədiyyətə qovuşmağa çalışdım. İntihar etməyə məndə heç bir cəsarət yox idi, əcəl isə tələsmir. Deyəsən, mən belə bir dünyada çox yaşayıb, çox şeylər görməli olacağam. Deyirlər ki, sərxoşluq edənlərin bir çoxu həyatın əyri-üyrü yollarında boş-boşuna dolanmaqdan usanıb ayıqlıq axtaranlardır. Mən mey içən deyiləm. Fəqət mən öz sərxoşluğumu hiss edirəm. Mən hiss edirəm ki, həyatın nə geniş işıqlı yollarında, nə də əyri-üyrüm uçurumlu yollarında mənə yol yoxdur. Məni həyata qaytarmaq istəyən şəxs mənimlə bir körpə kimi rəftar etməli, mənim “həqiqi həyatdan” heç də başım çıxmadığını bilməli və bir sözlə əlimdən tutub yerimək öyrətməli və yenidən

əlif-be keçməlidir. Bu isə çox çətin və uzun müddət tələb edir və müəllimin özünün yüksək həyatı təcrübəyə malik olmasını istəyir.

Mən düşüncəli insanam. Fəqət bu düşüncə indilik kimə və nəyə lazımdır, çünki yer-göy səs-səsə verib mənə dəli deyir. Mən insanları çox sevirəm. Onlar isə bu sevgini başqa mənaya yozurlar. Mənim sevgim nə üçünsə hamıya (bəzilərindən başqa) qeyri-adi göründü. Çünki mənim sevgim azad külək kimidir. O heç vaxt kölə olmağa razılıq vermir. O bugün birisinə, sabah isə digərinə bağlanır. O, çox şıltaq, tez dəyişən, vəfasız və əlçatmazdır. Mənim eşqim əqilsizdir. O heç nəyin fərqinə varmır. Könül verdiyi şəxsin qocamı, cavanmı, gözəl və çirkinmi, aqıl və ya dəlimi, sahib və ya ... olduğunu nəzərə almır. O çox gözlənilməz gəldiyi kimi gözlənilməz də gedir. Onu nə yalvarış, nə göz yaşı, nə də möhkəm iradə saxlaya bilməz. Mənim eşqim kordur. O bağlandıqı şəxsin kim olduğunu görmür. Mənim eşqim kardır. O könül verdiyi şəxsin və özünün haqqında deyilənləri eşitmir. Mənim eşqim dəlidir. O hər şeyi açıq və qürur ilə bəyan edir. Mənim eşqim utanmazdır. O heç nədən və heç kimdən utanmır. Mənim eşqim şadlıq gətirməsə də, kədər buraxıb gedir. Mən sevməmiş sultanamsa, sevəndən sonra mərhəmət diləyəcək qədər kölə-dilənçi oluram. İnsanlar bu sevgimi də bəyənməyib, ona qeyri-adi dedilər.

Mənə şad olduğum vaxt dəli, kədərli olduğum vaxt gic dedilər , ona görə də, mən həmişə ağladım. Mən insanlarda nə vəfa, nə doğruluq, nə namus, nə əlaçılıq görmədim.

Vəfa – xəyanət, doğruluq – riya, namus – pul demək imiş. Əfsus... Mən bunları çox gec başa düşmüşəm.

22 sentyabr 1950

Gecədir... qəmli kədərli bir gecədir. Göy üzünün əbədi yolçusu ay, qara buludların arxasınca yüyürüb, ara bir yer üzünə tərəf boylanır. Hər yanda bir ölüm sü-kutu var. Şəhər rahat-rahət uyuyur. Fəqət mən... Tək, bircə mən bu insanlara qoşulub rahat yata bilmirəm. Pəncərə qabağında durub qaranlıq zülmətə baxaraq sabahkı, daha doğrusu, gələcək Əhmədi düşünürəm. Kim bilir ki, mənim başıma nə gələcək. Bunu hansı bir alim, cadugər, falçı və ya tilsimkar deyə bilər. Təbiidir ki, heç bir kəs!!!... Mən nə olacağını bilmirəm və onun üçün də ürəyim aram olmur. Mən özüm hər hansı məşhur falçı kimi fala baxmağı bilirəm. Bura gələndən bəri hər bir xahiş edənin falına baxıram. Çox vaxt növbə olur. Mən karta, suya, güzgüyə, saça, alına və ələ baxıb keçmişə söyləyir və gələcəyi xəbər verirəm. Fəqət özüm üçün baxmaq (qaraçı adəti üzərə) düzgün deyil. İki gündür ki, çörəkdən bədai – nəqşili gül-çiçəklər qayırib günümü keçirirəm. Günlər isə gəlib keçmək bilmir. Sanki hər bi-

risi bir il olmuşdur. Əgər ümid etsəydim... inana bilmirəm. Çünki vəfa və doğruluq heç deməkdirsə, mən nə gözləyə bilərəm.

Hər halda pənah Allaha. O hər halda yaxşı bilir, ümidvaram ki, mənim əziyyəət çəkməyimə razı olmaz.

Mən öldüm oxşamaqdan,
Sözə söz qurşamaqdan,
Bir dəfə ölmək yaxşı,
Bu cürə yaşamaqdan.

Payızda gəldi... fəqət mənim nicat günüm gəlmir. yəni ki heç ona ümidim də yoxdur...

Artıq 6-7 gündür ki, yata bilmirəm. Palatamıza gətirilən adamlar həqiqi dəlidirlər və hər an insana zərər yetirə bilirlər. Gecələri kiprik çalmadan keçirməyimə baxmayaraq yenə də ara bir yumruq, şillə-qapaz yeyirəm. Söyüş və təhqirlərin sayı hesabı yoxdur.

Səhərdir... həqiqi ilıq payız sabahı... Yavaş-yavaş şəh düşməyə başlayır. Hava çisginlidir. Səməlar sultanı günəş öz yatağından naz ilə durub ərköyün uşaqlar kimi ağır- ağır pəncərəmin qabağına gəlir. O, mənimlə qarşı-qarşıya durub üzümə baxır. O, mənə ümid verir. O, mənə ümid verir... Sanki dil açıb səbr elə deyir – hər kədərli günün axırı şadlıqdır.

Mən inanıram. Mən inanıram ki, ilahi məni nahaq

zindana salmaz. Yeri gəlmişkən deməliyəm ki, mən son zamanlarda yaman dindar olmuşam. Bura gələndən bəri bir vaxtın belə namazını keçirməmişəm. Tövbə edib yola qayıdıram. İşim təsbeh çevirib vird etməkdir (Tülkü həc-cə gedir).

Ey ulu tanrım! Özün mənə kömək ol! Bu bələdən xilas et! Səndən nə övlad, nə dövlət, nə şöhrət, nə uzun ömür istəmirəm. Dilənçi olum, fəqət bu bələdən qurtarıb azadə olum. Kim bilir...

29 sentyabr 1950

Günlər ağır-ağır, fəqət bir il qədər uzanaraq gəlib keçir. Fəqət mən ömrün keçməsinə təəssüf etmirəm. Hətta çox darıxıram və tələsirəm ki, bu təxirə bir vaxt varmı?

Nə? Ona görə ki, yalan-doğru deyilənlərə görə məni buraxıblar. Həkim iki dəfə özü deyib. O haqq hesabnan bu günlərdə mənim kağızlarım Tiflisdən gələ və məni qaytaralar. Kim bilir bunları?

Abbasın gəlməyi məni nə qədər sevindirdisə də, gedişi bir o qədər kədərləndirdi... O mənə xeyli yemək gətirmişdi. Sonrada bir (24 ş) kart gətirib – oyna, vaxt keçsin dedi.

Eh... dünya... Dünən olan bir əhvalat ölənə qədər yadımdan çıxmaz. Jora adlı bir gürcü balası mən gələndən bəri mənimlə bərk dost olmuşdu. Başqa palatada

yatmağına baxmayaraq, bir dəqiqə belə məndən aralanmırdı. Ünvanını mənə vermiş, bütün həyatını nəql etmişdi. Mən də onu çox sevirdim. Dünən nə olubsa hirs-lənib və əlinə ağac alıb bütün binada olan şüşə, şkaf və.s qırıb. Mən fəqət MQB işçiləri gələndən sonra o olduğunu bilmişəm. Əgər əvvəl bilsəydim... Onu ayaqdan başa qədər sarıyıb maşına qoyub apardılar.

Həkimlər isə onun tamamilə sağlam olduğu haqda yoxlama verib, onun məsuliyyətə cəlb olunmasını tələb etilər.

Əlbəttə ki, iş onlar deyən kimi olacaq. Fəqət mən bu həkimlərə bir sual verərdim: – Əgər oğlan xəstə deyildi və siz bunu bilirdiz, hansı işə görə onu 40 gün burada saxladınız və hansı təyinatə əsasən ona iki kurs iynə vurduunuz?

– Əgər oğlan xəstədirsə onda xəstəni hara buraxırsınız?

Demək, hər iki halda siz ən axmaq, rəzilsiniz. İnsaniyyətə hörmət etməyənsiniz.

Belə bir şəraitdə yaşayan mən dövrdən və insanlardan nə gözləyə bilərəm.

Cahanın cövrünü görmüş yazıq
Əhməd kömək səslər,
Ürək bir şiri-yezdən tək
bu gün öz həqqini istər.

5 oktyabr 1950

Ürəyim yaman sıxılır. Artıq 20 günə yaxındır ki, nə gecə, nə gündüz yata bilmirəm. Mən yalnız indi başa düşdüm ki, dünyada ən ağır izzətsizlik intizar çəkməkdir. Kağızların Tiflisə təsdiqə göndərilməsi xəbərini eşidəndən bəri gözlərim yolda qalıb. Əlim heç bir işə yatmır. Mən inana bilmirəm, ona görə də nə yeyə, nə də yata bilmirəm. Əgər təsdiq bilsəydim, fəqət inanmıram. Əgər düz olsa gərək bu gün-sabah bir cavab ola.

Pənah Allaha.

21 oktyabr 1950

Bu gün 113-cü gündür...

113 gün!!! Hamısı da necə keçən günlər... Kədər, qüssə, həsrət, izzətsizlik, əziyyət, qorxu və göz yaşları ilə dolu olan günlər...ox... Allah...

Mən bu dövrün gedişatına çox təəccüb edirəm. Hər yanda bir kədər, hər evdə bir ehtiyac, hər ürəkdə bir həsrət, hər gözdə yaşdan yaranmış bir nehir...

Kəndlilər bir qarın çörək tapmaq üçün "çörəkli-bolluq yerlərə" gedir, nökrəçilik, dilənçilik edirlər. Şəhərlilər – analar öz qanını xəstəxanaya verib hər yüz qr. 50 manat alıb balalarını saxlayırdılar.

Hələ ordu... Yaxşı yadımdadır... 1935-36-37-ci illərdə əsgər çağırılan hər bir gənc sevinərdi – əks təqdirdə,

ona az təsir edərdi. Fəqət indi... Gənclərdən qaçır, özünü dəliliyə vurur, özünün öldürmək istəyir və bəziləri də ordudan qaçır (axırı nə olur, o məlum mətləbdir, çünki indi elə bir zamandır adamı öz qohumu ələ verir). Bütün bunlara səbəb nədir? Hal-hazırda ordudakı “əla yemək”, “gözəl rəftar” və “rahat şən həyat”. Əvvələn, əsgərlərimizin qara-palçıq kimi çörək, süpürgə dəni, arpa yarması, qreçni krupa, duzlu kələm supu və yağsız lərgə sıyığı yediğini heç kəs inkar edə bilməz. Saniyə onlara edilən rəftarı heç bir sahib öz quluna etməz. Bir şəxs ki öz sözünü – şikayətini deməyə ixtiyarı olmaya, kədərli-nib ağlayanda üstünə çıxırıla, dilənçi kimi cındır libas geyinə, onun halı necə olar və nəhayət, bir əsgər ki, sübhədən şama qədər yer qaza, daş daşıya və s. işlər görə, o öz həyatından razı qalarmı?

Əsla!...

Dövrən heç vaxt bu cürə dövr etməmiş və yenə də etməyəcəkdir. Ölkənin vəziyyətini ondan başa düş ki, hamı mümkün edib özünə dəli adı almaq istəyir. Nə üçün?

Yalnız bu hökumətdən yaxa qurtarmaqdan öləri...

Dedi ki: getdim dərdsiz yanına, o məndən narın ağladı. Mən dövrdən şikayət edirdim, öz dərdim yadıma düşdü. Axı mənim nə günahım var ki, bu əziyyətləri çəkirəm. Dəxi ağlamaqdan başqa işim yoxdur. Nə edim... Kitab yox, müsahib yox, özü də matəmli günlər.

Mənim burada gördüyüm dəhşətlərə gözü ilə görməyən kəs inana bilməz. İnsanlar – hənuz gənclər lüt gəzir, həftələrlə yemək yemir, öz nəcis və sidiyini qida edir. Nə üçün? Yalnız azadlıq üçün. Son zamanlarda hər gün xeyli yumruq, şillə, təpik yeyir və təhqiramiz sözlər – söyüşlər eşidirəm. İlahi! Özün tezliklə mənə yol aç! Daha dözə bilmirəm. Lənətə gələsən belə həyat, dağılasan belə zamanə, axırın çatsın belə hökumət! Vallahi, canımın ağrısından bilmirəm nə edirəm. Başım, ürəyim, qabırğalarım ağrıyır...

Эта тетрадь принадлежит мне. Изъята во время обыска у меня на квартире. Текст написан мною.¹

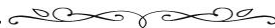
5/5/1953.

(Əhməd Cəfərzadənin imzası)

---

¹ Bu dəftər 1953-cü il istintaqında da dəlil kimi istifadə edilib. Əhməd Cəfərzadəni hər bir səhifədə və axırda imza atmağa məcbur ediblər.

FOLKLOR ÖRNƏKLƏRİ

**ƏHMƏD CƏFƏRZADƏNİN FOLKLOR
DƏFTƏRİNDƏN BİRİ**

Bu dəftər 2 hissədən ibarətdir. Birincisi erməni sözləri lüğətidir ki, o zaman mən bu dili öyrənmək istəyirdim.

İkincisi isə Ermənistan Artaşat rayonundan gəlmiş bir ailənin söylədiyi şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələridir.

Söyləyənlər:

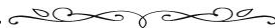
1. İbrahimov Qara Məmməd oğlu,
2. İbrahimova Qəndəf Məmməd qızı,
3. İbrahimova Xanım Paşa qızı.

Qonaqkənd rayonu, Qasımkənd kəndi.
1-10 yanvar, 1950 ci il.

Tapmacalar

1. Uzana-uzana gedər,
Kimi görsə yamanlıq edər.
(ilan)
2. Mən baxıram – o qaçır.
(qulac)

3. Dədəmin dörd oğlu var,
Dördü də bir boyda.
(evin divarları)
4. Bir damım var,
Bircə dirəyi var.
(göbələk)
5. Mən baxıram, o da baxır.
(güzgü)
6. Gəlin gedək fındığa,
Alnımıza gün doğa.
O necə bir quşdur ki,
Dən götürməz ... (dimdiyə).
(əbabil quşu)
7. Gündüz gedər dolama,
Gecə gələr salama.
(yuxu)
8. Bir kişinin yüz pulu var.
(balıq)
9. Bağda bitər tağı yox,
Nə qədər sıxsan – yağı yox.
(şabalıd)

10. Çölü sarı, içi darı.
(əncir)
11. Göydə uçar bir maya,
İşıq salar dünyaya.
(günəş)
12. O nədir ki, öz-özünə danışır?
(radio)
13. Fındıqdan iri,
Yumurtadan balaca,
Payız zamanı,
Bəzək verir ağaca.
(qoz)
14. Həsənirza dur gedək,
Min kilidi bir qapıya vur gedək.
(qəbir daşları)
15. Dilim-dilim nar,
Diziməcən qar.
Uçdu bir kəklik,
Qondu bir dilbar.
(şum, sünbül)

16. Bir atım var, çullayıram çulun salır,
Çullamıram çulun salır.
(sac)

17. Min taxta, min bir taxta,
Bir mismara bənd olub.
(dəyirman çarxı)

18. Qaranlıq damda govur mələr.
(dil)

19. Kəbədə bir daş var,
Adına zəg deyərlər,
Hər kəs onu bilməsə,
Gözün süpürək deyərlər.
(həvə)

ATALAR SÖZLƏRİ

1. Əllafın işi ələf satmaqdır, istəyir ata töksünlər, istəyir eşşəyə.
2. Qaraçıdan qalxoz (kolxoz) oldu, səndən adam olmadı.
3. Ağıllı min ev yeyər, dəli bir ev də yeyə bilməz.
4. Sağsağan yalançı da olsa, şad xəbər verir.
5. Aşığı deyər ölməzdim, olmaseydi toy axırı.
6. Zulmatda bir daş var, götürən də peşmandır, götürməyən də.
7. Qonşun qonşu olsa, keçini də camış qiymətinə satarsan.

BAYATILAR

Mən aşiq nağılsızam,
Sözsüzəm, nağılsızam.
Dərddən dəli olmuşam,
Deyirlər ağılsızam.

Əziziyəm dər məni,
Bəslə məni, dər məni.
Cavana qıyma fələk,
Yetişmişəm, dər məni.

Mən aşiq püstə səndə.
Nar səndə, püstə səndə.
Öluncə səninləyəm
Sən məni pisləsən də.

Sarı giləs rəngimdə,
Sapı var biləngimdə.
Allah məni öldürməz,
Arzum var ürəgimdə.

Qoyun sinora getdi,
Qaçdı sinora getdi.
Ana baladan ötrü,
Yaralı gora getdi.

Bu yerdə qəmiş olmaz,
Lığ olmaz, qəmiş olmaz.
Oğlu ölmüş analar,
Heç vaxtı xəmiş olmaz.

Qara atı çaparam.
Xəmir olsa yaparam,
Qəbr evində olasan,
Axtararam, taparam.

Dağların bulağı var,
Keşi var, bulağı var.
Yar ilən asta danış,
Yerin də qulağı var.

Qarmanın simi olmaz,
Dili var, simi olmaz.
Dünyacan gözəl olsa,
Heç yarım kimi olmaz.

Mən aşiq Ərzuruma,
Yol gedir Ərzuruma,
Adamın üzü pisdır,
Dözərmiş hər zuluma.

Sarıqamış qamışdı,
İçi dolu camışdı.

Qoy əmim ləblərini,
Desinlər susamışdı.

Əziziyəm erməni,
Hər yetənə der məni,
Üzüm necə pis imiş,
Aparmayır yer məni.

Əzizim Tərki eylər,
Tər eylər, Tərki eylər.
Yarım bivəfa çıxıb,
El mənə sərki eylər.

Qapımızda maya var,
Qırağında maya var.
Zəmanə qızlarında,
Nə abır, nə həya var.

Qapımız tayaıdır,
Karvanı mayalıdır.
Atamın gəlinləri,
Əlləri payalıdır.

Əzizim yüz il belə,
Nimçəyə düzül belə.
Yolunu gözləyirəm,
Gəlməsən yüz il belə.

Su gələr bəndə dəyər,
Kəklik kəməndə dəyər.
Burda bir yar sevmişəm,
Ellik bu kəndə dəyər.

Aşiq sayad olmuşam,
Oxa, yaya dolmuşam.
Əvvəldən əziz canım,
İndi boyad olmuşam.

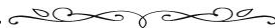
Qönçəni gecə dərdim,
Bilmədim necə dərdim.
Qohum yox, əqraba yox,
Söyləyim necə dərdim.

Mən aşiq zərəranı,
İpəyi, zərəranı,
Yar öpüşü sağaldar,
Sinəmdəki yaramı.

Mahizərin nazı var,
Saçında qotazı var.
Həxdı adı dul olub,
Yüz qızıcan nazı var.

Quzuçuyam, quzu məndə,
Quzunu tökdüm kəndə.

Ay qız, bir cüt şamamam,
Əmanət qaldı səndə.

Əlindəki narışdı,
Hər biri bir qarışdı.
Özgəsini almısan,
İndi nə ismarışdı.

Aşiq ayandı mənə,
Sözün bayandı mənə.
Özün get, şəklin qalsın,
Yenə hayandı sənə.

Quranım dizim üstə,
Saxlaram dizim üstə.
Yüz il keçsə gəlməsən,
Durmuşam sözüm üstə.

İrəvanda qar hanı?
Yağış hanı, qar hanı.
Etibarsız zamanda,
Etibarlı yar hanı?

Aralı get, aralı,
Yoxsa gözüm qaralı.

Yarım gedib qürbətə,
Mənim rəngim saralı.

Mən aşiq yüz il belə,
Nimçəyə düzül belə.
Gözləyəyəm yolunu,
Gəlməsən yüz il belə.

Dağların bulağı var,
Keşi var, bulağı var.
Yar ilə asta danış,
Yerin də qulağı var.

Səsin gəlir ellərdən,
Ördək uçmaz göllərdən.
Axı mən necə doyum,
Belə şirin dillərdən?

Sarıqamış dağdımı?
Dörd çevrəsi bağdımı?
Badi-səba xəbər ver,
Yarım ölüb, sağdımı?

Ağbabada qar olar,
Aşıqlarda tar olar.
Sən etibarlı olsan,
Etibarlı yar olar.

Ərzurumun başına,
Torpağına, daşına.
Söylə, necə dözürsən,
Mənim gözüm yaşına.

Arazı bəndə vurma,
Şəkəri qəndə vurma.
Alırsan, elçi göndər,
Day məni bəndə vurma.

Suyum yerə dağıldı,
Axdı, yerə dağıldı.
Söz verdin, yadı aldın,
Bəs bu necə ağıldı?

Qarabağ vətənimiz,
Durmayır yatanımız.
Yığılıb birdən getdi,
Dili söz tutanımız.

Sürü sinora gedər,
Aşar sinora gedər.
Sevdiyinə getmiyən,
Cavankən gora gedər.

Axıskada quş olar,
Ördək olar, quş olar.

Göyün min bir bəlası,
Mən yazığa tuş olar.

O tayda maya qaldı,
Enmədi çaya, qaldı.
Nə sənin abırın yox,
Nə məndə həya qaldı,

Mən aşiq Ərdahana,
Samsuna, Ərdahana.
Günüm cəlladlıq eylər,
Arada ər bahana.

Ağüzümdə bağım var,
Bostanım var, tağım var.
Mənə təzə dağ çəkmə,
Sinə dolu dağım var.

Gün gələr, aylar gedər,
Karvanda taylar gedər.
Dərdindən yaş tökərəm,
Sel olar, çaylar gedər.

PƏRNAZ AYAZ QIZININ DEDİKLƏRİNDƏN...

Sürü biyana gəlsin,
Yesin biyana gəlsin.
Deyin o vəfasıza,
Dönsün bu yana gəlsin.

Yulğunu ay yulğunu,
Yığıb gəttim yulğunu.
Varmı bir mənim kimi
Çoxlu dərdlər yorğunu?

Çəkməsi cığ-cığ eylər,
Evmizi pəlçiq eylər.
Zəhləm gedər o yardan,
Hər gecə acıq eylər.

Ocağın gözü mənəm,
Odu mən, közü mənəm.
Balamı kim oxşasa,
Ağzının sözü mənəm.

Eyvanim həsir mənim,
Ürəyim əsir mənim.
Toyumu tez eyləyin,
Yarım tələsir mənim.

Palazda narıncı var,
Abı var, narıncı var.
Hardasan, ay nainsaf,
Dalınca zarıncı var.

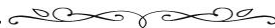
Quzunu alan olmaz,
Ağıla salan olmaz.
Deyirlər yarım gəlir,
Bu boyda yalan olmaz.

Şəhərə yol eylədim,
Kağıza qol eylədim.
Yuxusuz gecələrdə
Göz yaşım bol eylədim.

Pencərəmiz açıqdı,
Süfrə dolu qaşıqdı.
Dayı incimə məndən,
Qızın mənə aşiqdi.

Şəhər yolu köndələn,
Qolum gəlmir döndərəm.
Yazı pozu bilmirəm,
Məktub yazıb göndərəm.

Karvan keçər toz eylər,
Paxıl gözü boz eylər.
Qonşunu qara geysin,
Yar gələndə söz eylər.

Mən aşiq taxta yeri,
Dolan gəl taxta yeri.
Gəl ikimiz bir yataq
Qovurur şaxta yeri.

Şirvanın bağlarınınan,
Meyvəli bağlarınınan.
Sənin qurbanın olum,
Yanıмым ağlarınınan.

Su götürdüm hovuzdan,
Xoşum gəlir tovuzdan.
Yar mənə pencək alıb
Astarı qanovuzdan.

Bağırılı kənd sakini Hacıyev İsabala

10.01.1973

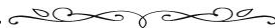

**BİR NƏĞMƏ, İKİ VƏSFI-HAL,
BİR NANAYARASI**

Xeyirxah olmaq, nəcib xasiyyətli, gülərzüzlülük, ürəyigenişlik kimi sifəti olanlar həmişə xatırlanırlar. Belə adamlara hər kəsin ehtiyacı var. Bu şəxslər yolunu itirənlərə yol, çətinə düşənlərə məsləhət, yaxşı insanlara qiymət verərlər. Hə, Əzizə xanım, bizim Ağbaba-Şörəyellilərin Əzizə bacısı da belə adamlardan idi. Olduqca sadə, xoşxasiyyətli insandı. Sözüünü-söhbətini necə başlaydysa adam onun cəzibəsindən çıxıb bilməzdi. Onda bu səmimiyyət onu hər kəsə sevdirmişdi. Odu ki, onun Ağbaba-Şörəyelə hər gəlişi toya-bayrama çevrilirdi.

...Maraqlıdır ki, Əzizə xanım ömrünün son illərində də gedib-gəldiyi ailələrə baş çəkib gözəl məclislər qurub, yadda qalan söhbətlər etmişdi. Belə söhbətlərdən bir neçəsindən qalan səs yazıları mənə sevindirdi. Əzizə xanımın arxivindədir. Bununla bərabər kövrəldim, unudulmaz Əzizə xanıma bir də minnətdarlıqla yad etdim. Çünki, 80 yaşlı yazıçı, öz ana vətən torpaqları olan Ağbaba-Şörəyellidən qaçqın düşmüş dostlarını unutmayıb, onları Bakıda ziyarət etmişdir. Həmin gün yazılan bu səs yazılarını mənə dostum Turan İbrahimov, yəni yazıçı-alimin oğlu verdi. Bu səs yazıları Ağbaba-Şörəyelin adət-ənənələri ilə bağlıdır. Maraqlıdır ki, "Gəlinə bax, gəlinə" nəğməsini ilk dəfədir ki, eşidirəm. Bunu söyləyən Cəbrayıl dayımın həyat yoldaşı Gülnisə xaladır. İndi həmin nəğməyə nəzər salmaq.

Gəlinə bax, gəlinə

Gəlinə bax, gəlinə,
Sığal çəkib telinə.
Gəlin yaraşlıq verir,
Obasına, elinə.

Gəlinə bax, gəlinə,
Ətək taxıb belinə.
Əlini əlimdən üzüb,
Verir yarın əlinə.

Gəlinə bax, gəlinə,
Kəmər vurub belinə,
Yırğalanaraq gedir,
Öz yarının evinə.

Gəlinə bax, gəlinə,
Dindir, bax sözlərinə,
Qurbanam gözlərinə,
Yaxşı gəlib evinə.

Gəlinə bax, gəlinə,
Xına yaxıb əlinə.
Gəlin ruzi aparır,
Qaynatanın evinə.

Gəlinə bax, gəlinə,
Xınalı əllərinə.
Həsəd aparənlər var,
Həm bəyə, həm gəlinə.

Bu altı bəndlik nəğmədə təzə gəlin təriflənilir. Bu tərif “Gəlin tərifi”ndən xeyli fərqlidir. Burada söhbət gəlinəndən getsə də, bu nəğmədə bəzi adət-ənənə də əks olunub. Məsələn, “ətək taxıb belinə”. Bu ifadə elə-belə, təsadüfən deyilməyib. “Ətək”, “önlük” donun üstündən, qurşaqdan bağlanırdı, qadın geyimini tamamlayandır. Yəni “önlüklüdür”, iş görəni, işgüzarıdır. Üçüncü bənddə də adət-ənənə qeyd olunub. Yəni gəlin kəməri həmişə gümüşdən hazırlanırdı və zərgərə sifariş edilirdi. Bu kəmərin əsas hissələri (onlara altdanqulplu deyirdilər. Bu, müxtəlif fiqur və bəzəklər şəklində də işlənilir, dördbucaqlı hissələrdi) qayısa düzür, onun hər iki başına iri qaşlı başlıq – toqqa keçirib onları bağlayırdılar. Gümüş kəmərin yanlarından da gümüş hissələr sallanırdı. Burada “yırğalanaraq gedir” ifadəsi də maraqlıdır. Çünki gəlinin başındakı dingənin yanlarında, birçəklərində, eləcə də qoltuqaltındakı zığzığalar gəlin yırğalanıb yeridikcə maraqlı səs çıxarırdı. Beşinci bənddə “Gəlin ruzi aparır qaynatanın evinə” ifadəsi ailənin başçısına işarə verir ki,

bu ailənin içində yeni bir ailə yaranıb. Onun ruzisi özündən qabaq gəlir.

... Burada iki vəsfi-hal, bir nanayarası var.

Vəsfi-hallar

Eləmi sini, sini,
Doldur ver sinisini.
“Ala gülbəngi”ni çal,
Sevindir bibisini.

Arxalığın yamyaşıl,
Geymə, gözüm qamaşır.
Az, gedisən, tez gəl sən,
Nənən başına qaxır.

Nanayarası

Ay şaqqıllar, ay şaqqıllar kəmərin,
Yarpaq kimi əsərəm,
Varmı yardan, varmı yardan xəbərin?

ƏHMƏD CƏFƏRZADƏNİN AMASIYA QEYDLƏRİ

Əzizə Cəfərzadənin bir qeyd dəftərində Əhməd Cəfərzadənin Amasiya qeydləri vardır. Görünür ki, bacı-qardaş Amasiyaya bir yerdə getdikləri vaxt yazıblar.

Gəlin gedək Xanlara,
Yalvaraq imamlara.
Su səpək, çadır quraq,
Qardaş gələn yollara.

Bulaq başı pıtraq,
Yarım gəlsin oturaq.
Bir o desin, bir də mən,
Bəlkə günü batıraq.

Bulağın başı qara,
Dibinin daşı qara.
O yara qurban olum,
Gözü göy, qaşığı qara.

.....

.....

Çəkməçiyə kim qurban
Çarıqlıya kim baxar?

Ay hirri, hirri qızlar,

.....

Biz sizi alırxmı,
Yaxası kirli qızlar.

Ay hirri-hirri oğlan,

Yaxası kirri oğlan.

Biz sizə gələrikmi,
Saqqalı kirri oğlan.

Qar yağır ipək kimi,

Oğlan var ipək kimi.

Qızlara daldan baxır,
Yal içmiş köpək kimi.

Dama-dama gəzərlər,

Damda qurut əzəllər.

Hansı yerdə toy olsa,
Koru, şili bəzərlər.

O tayda quş yatıbdı,

Qol buynuzun çatıbdı.

Hayıf qoç əməyinə,

Quru yerdə yatıbdır.

Dəyirman üstü çiçək,
Oraq gətir gəl biçək.
Sən kəkil qoy, mən birçək
Görək hansımız göyçək.

Qonaqdan saldıran, yağdan saldırar.
Biz merinos qoyun kimiyik, isti olanda yığılar,
soyuq olanda dağılır.ıq.
Vəziyyət belə ikən belə, it-quzu doğmaz.
Mərək yandı, yamanlıq siçana qaldı.
Vəli bir-bir bizə gələrdi.
Qoy Yaqubu yağı öldürsün.
Xörəyi yeyəndən sonra 40 tikə pendir çörək dür-
mək eləsən çox savabdı.
Ağlayanın malı gülənə xeyir deyil.

***

Ağbaba (Şürəyəl mahalı. Qızılcaxcax -türkdə)
kəndlərinin adları:

Oxcuğlu,
Bacıoğlu,
Mollamusa,
Qarakilsə,
Güllübulaq,
Çaxmaq,
Maqaracıq,

Qaracəntey,
Amasiya,
Daşkörpü,
Düzkənd,
İlanlı,
Qaranamaz,
(İlniyəl)
Elləroyğu,
Təpəköyü,
Balıqlı,
Öysüz,
Güllü,
Civinli,
Xozu,
İbiş,
Sultanabad,
Qonçalı,
Sınıq,
Mimixan,
Qarabulaq,

Köçüb gedən:

Qızılkilsə,
Mustuxlu,
Baxcəli,

Ördəkli,
Seldağılan,
Sınıx.

Məsəric, Şima-qadın, Əcəbnaz nənə, Torun (cavan oğlan), Üreyzə (qadın adı), Gümürü (Leninakan).

İZAHLAR VƏ QEYDLƏR

Mülahizələr və düşüncələr

1. “Yarımqıç gündəlik” (Əhməd Cəfərzadə. Yaralı könül”) haqqında yazılmışdır.

“Biz Cəfərzadələr” haqqında. M.Cəfərzadənin “Dənizdən damlalar” kitabı ilə əlaqədar işlənib.

“Ovçunun hekayələri” M.Cəfərzadənin “Dənizdən damlalar” kitabı əsasında yazılmışdır.

Qırx ilə bərabər dörd il. Əzizə Cəfərzadənin Çapırlı Sovetliyindəki xatirəsi ilə bağlı yazılıb.

Böyük Füzuli sevgisi. Əzizə xanımın Füzuli ilə bağlı xatirəsi əsasında işlənib.

Xatirə-ərməğan. Əzizə Cəfərzadənin “Atam Kərbəlayi Məhəmməd” barədə xatirəsi ilə bağlı işlənib.

On dörd yarpaq bayatı. Əhməd Cəfərzadənin topladığı bayatılarla bağlıdır.

Uzaq xatirə. Əzizə Cəfərzadənin İlyas Əfəndiyev haqqında xatirəsi əsasında işlənib.

Unudulmaz şair – ikinci Müşfiq. Əzizə Cəfərzadənin Əlirza haqqında xatirəsi və şeirləri ilə əlaqədar işlənib.

Əhməd Cəfərzadənin altı məktubu. Ağakərim Nəfizin “Divan” kitabından götürülüb.

Rəssam işi, yazıçı düşüncələri. Əzizə Cəfərzadənin rəssam Nəcəfqulu barəsindəki xatirəsinə həsr olunub.

Qarşılaşdırmalar. Burada professor Məmməd Cəfərzadənin “Dənizdən damlalar” kitabında toplanan folklor örnəkləri ilə Ağbaba folklor örnəkləri qarşılaşdırılmışdır.

İbarələr. Gəhrə gəzdirmək

Heyvanları (öküzləri) baş-başa bağlayıb biçilmiş zəyrəyin üstündə xırman vaxtı gəzdirməyə deyilir. Bu vaxt heyvanlar zəyrəyin üstə gəzdikcə zəyrəyin dəni yarpaq və gövdədən, yəni zənzədən ayrılırdı. Qeyd edək ki, zənzə də çox qidalı və yağlı olduğundan mal-heyvan yemi sayılırdı. Zənzədən təzə tikilən damın üstünə də xeyli atılırdı, sonra torpaq verirdilər.

Zəyrəkdən min bir dərindən dərmanı sayılan bəzir (yağ) alınır. “Zor zəyrəkdən bəzir çıxarar” atalar sözü də burdandır. Bəziri bəzirxanada çıxırdılar, yedə qalan kütlə jımış, yəni mal yemi adlanırdı.

Sözün özü, işığı, izi ilə. “Qara” sözünün işığında”, “Boy” sözünün dalınca” məqalələri professor Məmməd Cəfərzadənin məsləhəti və xeyir-duası ilə işlənmişdir.

“Nanaylarla tırınqıların oxşar və fərqli cəhətləri” Əzizə xanımın məsləhət və göstərişi ilə yazılıb. O, bununla bağlı bir neçə dəfə söz salmış, bu mövzunun işlənməsinin vacibliyini göstərərək bu məqalənin Ağbaba musiqi folklorunun öyrənilməsində faydalı olacağını mənə xatırlatmışdır.

SON SÖZ

Tacir müəllim tanışlığımızı, ilk görüşümüzü o qədər gözəl və əhatəli yazıb ki, mən bir şey əlavə edə bilmirəm. Qarşınızdakı bu kitabda Əzizə, Məmməd və Əhməd Cəfərzadələrə o qədər məhəbbət var ki... Əgər bütün bir mahal bu insanlara bacı, müəllim, əmi deyərək sanki çox əziz insanlarına, doğmalarına müraciət edənlərsə, bu ancaq ümumxalq sevgisi adlandırılı bilər. Biz özümüz də Tacir müəllimin kitabından Əzizə ana, Məmməd və Əhməd dayılarım haqqında çox şeylər öyrəndik. Onların hər birinin folklorə yaxınlığını, doğmalığını bildirdik, amma “atüstü” söhbətlərdə belə folklor öyrənilməsinə bir cığır, bir yol, istiqamət verə bilmək qabiliyyətlərini bilmirdik. Həm də bir məsəl də var: “Çörəyi ver çörəkçiyə, birin də artıq”. Onlar Tacir Səmimidə folklorlarda olan “çörəkçiliyi” hiss edib, duyublar. Həm də Tacir müəllimdə olan sədaqət və borc, minnətdarlıq hissi – Həzrət Əli demişkən “Mənə bir hərf öyrədənin köləsi olaram” dan gəlir. Vaxtaşırı telefon danışılarımızda, görüşlərimizdə o, Əzizə, Məmməd və Əhməd Cəfərzadələr haqqında elə ürəklə, elə sevgi ilə danışır ki... Elə keyfiyyətlərini, elə elmi xüsusiyyətlərini açır ki, bunu ancaq folklor aşiqi olan tədqiqatçı görə bilər – mən bu qənaətdəyəm.

Onun yazılarını oxuyanda illərlə hazırlayıb kitab

halına saldığım və nəşr etdirdiyim Əzizə, Məmməd, Əhməd Cəfərzadələrin, Ağakərim Nafizin kitablarının əsl dəyərini, qiymətini sanki yenidən başa düşdüm. Bu əsərlərin xalqımızın tarixi və gələcəyi üçün, millətimizin gəncliyi üçün önəmli olduqlarını bir daha dərk etdim.

Kitabın dili çox şirindir, axıcıdır, rəvandır, insanı yormur. Oxuduqca sanki bulaqdan su içirsən – nə qədər desən qəlbə yaxındır, könül oxşayandır. Səmimi və ürəkdən yazılıb, sadə dildədir. Xalqın, nənələrin, babaların dilindədir. Əslində monoqrafiyadır – maraqlı elmi işdir, izahlar, açmalar, folklor nümunələri, müqayisələr tədqiqatın dərinliyinə sübütdür. Amma kitab dil, yazı üslubu baxımdan elə şəkildə yazılıb ki, xalqın dilindədir, aydın, anlaşılıqlı. Bununla belə mükəmməl tədqiqat işi ortaya çıxıb. Bəlkə də Tacir Səmimi monoqrafiyanın yazılışının “səmimi” formasını bu kitabda kəşf edib. Kitabın daxil olan hər bir məqalə ayrı-ayrılıqda gözəldir, birlikdə böyük bir mükəmməl əsərdir.

Sanki burada Əzizə, Məmməd və Əhməd Cəfərzadələrin bizə məlum olmayan keyfiyyətlərini, xarakterlərini kəşf edirik, daxili aləmlərini – həm folklorçu alim, həm insan, həm bir yazıçı, həm bir azadlıq, müstəqillik aşıqləri kimi yenidən tanıyıriq və dəyərləndirib sevirik. Xüsusən Əhməd Cəfərzadənin siyasi şeirləri, həbsxana gündəliyi, Sibir bayatıları toplusu o şəkildə oxucu üçün xırdalanır, izah edilir ki, həm professional

folklorçu alim, həm də elmlə məşğul olmayan sadə insan oxuyub bu kitabdan bəhrələnə bilsin.

Sonda bu kitabı qısa vaxtda yazıb ərsəyə gətirən filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Tacir Səmimiyə, kitabı kitab halına salan, Tacir müəllimə daim dəstək olan Vüsal Abiyevə öz təşəkkürümü bildirirəm. Bundan əlavə Tacir müəllimə mənim ədəbiyyat sahəsində kiçik fəaliyyətimə verdiyi böyük qiymətə görə də ayrıca minnətdaram.

Bir aydan az müddət öncə Əhməd Cəfərzadənin bu kitaba daxil edilmiş folklor örnəklərini tapıb bizə təqdim edən alimin oğlu Aydın Cəfərzadəyə, bu materialların yığılmasında, kitabın oxunub düzəlişlərin edilməsində yaxından iştirak edən Əhməd Cəfərzadənin nəvəsi Aygül Cəfərzadəyə də öz minnətdarlığımı bildirirəm.

Ümid edirəm ki, Tacir Səmimi ilə folklorla bağlı bu ikinci kitab hələ Cəfərzadələrin folklor ümmanına ilk baş vurularıdır, hələ biz onunla bu sahədə xalqımıza neçə kitablar təqdim edəcəyik.

Turan İbrahimov

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Üç müdrik.....	3
Xatirələrin işığında	
Əhməd əmi.....	7
Əzizə Cəfərzadənin ev muzeyində.....	13
Məmməd müəllimlə ilk tanışlıq.....	19
Bir daha Məmməd Cəfərzadə haqqında.....	22
Cəfəkeş övlad.....	24
Unudulmaz Əhməd Cəfərzadə.....	28
Suallar, cavablar	
Əzizə xanım, Əzizə bacı.....	34
Ötənlərdən, keçənlərdən.....	37
Söz sözü çəkər.....	41
Dörd rəvayət.....	44
Mülahizələr, düşüncələr	
“Nanaylar”	49
“Yarımçıq gündəlik” haqqında.....	63
“Biz Cəfərzadələr” haqqında.....	74
Rəvayətlər, hekayələr, lətifələr.....	78
“Ovçunun hekayələri”	84
“Hikmətlər mücrüsü”	92
Sibir düşərgələrində toplanan bayatılar.....	99
Qırx ilə bərabər dörd il.....	107
Əhməd Cəfərzadənin folklor dəftərçəsi.....	112
Böyük Füzuli sevgisi.....	121

Əhməd Cəfərzadənin poeziyası.....	125
Əhməd Cəfərzadənin gündəliyi.....	134
Xatirə-ərmağan.....	142
On dörd yarpaq bayatı.....	147
Uzaq xatirə.....	151
Unudulmaz şair – ikinci Müşfiq.....	154
Əhməd Cəfərzadənin altı məktubu.....	158
Rəssam işi, yazıçı düşüncələri.....	163
Qarşılaşdırmalar	
Xalq yaradıcılığı, xalqın içindən.....	169
Atalar sözlərindəki qarşılaşdırmalar.....	170
Rəvayətlər.....	172
Sözün özü, işığı, izi ilə	
“Qara” sözünün işığında.....	176
“Boy” sözünün dalınca.....	181
Nanaylarla tırnıqların oxşar və fərqli cəhətləri.....	183
CƏFƏRZADƏLƏRİN ARXIVİNDƏN	
Əhməd Cəfərzadənin gündəliyi.....	202
Folklor örnəkləri	
Əhməd Cəfərzadənin folklor dəftərindən biri.....	222
Pərnaz Ayaz qızının dediklərindən.....	235
Bir nəğmə, iki vəsfi-hal, iki nanayarası.....	238
Əzizə Cəfərzadənin Amasiya qeydləri.....	242
İzahlar və qeydlər.....	247
Son söz (Turan İbrahimov).....	249

Qeyd üçün

Kompüter və dizayn: Vüsal Abiyev
Texniki redaktor: İlkin Qurbanlı

Yığılmağa verilmişdir: 03.10.2022

Çapa verilmişdir: 5.11.2022

Şerti çap vərəqi: 17

Tiraj: 200

SkyG NPM-də
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur

TACİR SƏMİMİ

ÜÇ MÜDRİK

Bakı – 2022

Tacir Səmimi
(Qurbanov Tacir Şaban oğlu)

1956-cı ildə Ağbaba bölgəsinin (Qərbi Azərbaycan) Təzə İbiş kəndində dünyaya gəlib. İndiyə qədər xeyli kitabı (“Tükənməz sözün, Ağbaba”, “Duman dağı bürüdü”, “Ağbaba folkloru”, “Aşıq Nəsib”, “Tırnqlar”, “Dingəm dinar”, “Ağbaba ziyarətgahları”, “Bu yan Ağbabadı, o yan Çıldır-Qars”, “Eldən gedən kişi”, “Həsəratimizin Cul ünvanı”, “Soyumuz, kökümüz, sözümüz”, “Gülşəran”, “Soyumuz bəlli, kökümüz qədim”, “Ağbaba aşiq mühiti” və s.) işiq üzü görüb.

AMEA Folklor İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosentdir.